

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITICOLOGIJA

**„KONTRADIKCIJE I OGRANIČENJA POLITIČKOG
EGALITARIZMA U DOBA NEOLIBERALNE
GLOBALIZACIJE“
-magistarski rad-**

Kandidat:

Handžić Armin

Mentor:

Prof.dr. Fejzić Elvis

Sarajevo, septembar, 2019.

SADRŽAJ

I	
UVOD.....	2
1.1.Teorijska osnova istraživanja.....	2
1.1.2. Problem istraživanja.....	3
1.1.3. Predmet istraživanja.....	3
1.1.4. Ciljevi istraživanja.....	3
1.1.5. Značaj i opravdnost istraživanja.....	3
1.1.6. Temporalno – prostorna dimenzija istraživanja.....	4
1.2. Metode istraživanja.....	4
1.3. Sistem hipoteza.....	5
1.3.1. Generalna hipoteza	5
1.3.2. Pomoćne hipoteze.....	5
II	
AKSIOLOGIJA EGALITARIZMA U SAVREMENOJ POLITICI.....	6
2.1.Teorijska poimanja jednakosti u savremenoj politici: tipovi i pojavnii oblici.....	6
2.2. Liberalna demokratija i politička jednakost.....	13
III	
IDEOLOGIJA, POLITIKE EGALITARIZAM.....	17
3.1. Liberalizam i politička jednakost.....	17
3.2.Socijalizam i društvena jednakost.....	23
IV	
DRŽAVA, GLOBALIZACIJA I NEJEDNAKOST.....	31
4.1. Položaj država u globalnoj politici: države “centra“ i države “periferije“.....	31
4.2. Regionalna diferencijacija država.....	34
4.3.Ekonomska segregacija i država.....	38
V	
GLOBALIZACIJA I KLASNA POLITIKA: KLASNA STRATIFIKACIJA U MODERNIM DRŽAVAMA.....	43
5.1. Klasna politika u euroatlanskim državama.....	43
5.2. Tranzicijske države i klasna struktura.....	51
VI	
TRANSNACIONALNA DEMOKRATIJA I PLANETARNA NEJEDNAKOST.....	56
6.1. Neuspjesi transdržavnih institucionalnih procesa.....	56
6.2. Koncepti socijalizacije građanstva o globalnoj politici.....	62
VII	
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	69
VIII	
LITERATURA.....	73

„KONTRADIKCIJE I OGRANIČENJA POLITIČKOG EGALITARIZMA U DOBA NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE“

1. UVOD

1.1. Teorijska osnova istraživanja

Nejednakost je pojava stara koliko i samo društvo. Preko prvobitnih zajednica i vestfalske države, pa sve do doba globalizacije, nejednakost prožima sve pore društva. Globalizacija izaziva uticaj na razne vrste podjela kao što su rod, klasa, zemlja, podjele na urbane i ruralne sredine, životno doba i sposobnost. Savremena globalizacija se dvostruko proicira na društvene hijerarhije gdje u određenim oblastima teži širenju strukturalnih rupa u životnim prilikama. Vladajući politički pristupi ka transplanetarnim vezama uzrokuju ove nejednakosti koje nisu karakteristične globalizaciji po sebi. Egalitarizam podrazumjeva unapređenje jednakih životnih šansi gdje je pojedinac oslobođen proizvoljnih privilegija i unaprijed uspostavljenih isključivanja. Savremena globalizacija, prema mnogim kritičarima, pojačava klasne nejednakosti. Na klasnu raznolikost ne treba gledati toliko strogo jer je u nekim sferama dobro došla, ali treba imati na umu da je ona nepravedna kada klasne kategorije proizvode nejednake životne prilike. Savremena globalizacija proizvodi veće klasne podjele iz izazova redistributivnoj državi. Mnoge nacionalne države, u 20. stoljeću, razvijale su brojne mehanizme za smanjenje klasnih stratifikacija. Progresivno oporezivanje, kontrola prihoda, manipulacija cijenama, neki su od načina na koje je redistributivna država izvlačila dio akumuliranog bogatstva nastalog iz klasnih privilegija. Neoliberalistička globalizacija teži da uruši zaštitne mjere redistributivne države.

Savremeni svjetski poredak nepravedno stratificira zemlje „periferije“ u korist zemalja „centra“. Globalizacija uvećava nejednakosti na liniji „centar“ - „periferija“ nejednakim pristupom globalnim prostorima jer siromašne zemlje imaju manje sposobnosti pristupu plodovima globalnih odnosa. Savremena globalizacija ima dominantan uticaj i na svjetsku trgovinu kao i monetarne tokove. Osim problema nejednakog pristupa savremena globalizacija također, doprinosi većoj podjeli zemalja u mjeri u kojoj su neoliberalističke politike sputale intervencije javnog sektora zbog sprječavanja ove nejednakosti prilika. Režimi koji upravljaju globalnim finansijama su usaglasili prioritet liberalizacije prije nego pravičnost što dodatno proicira nepravde u odnosu zemalja „centra“ i zemalja „periferije“. Strukturalna podređenost žena muškarcima nastavlja trend problema hijerarhija između klase i zemalja. Odsustvo demokratije u današnjoj globalizaciji je na zabrinjavajućem nivou. Riječ

globalizam je u prvobitnoj upotrebi „bio povezan“ sa procesom demokratizacije širom svijeta, ali demokratska načela je teško ostvariti u praksi. Obrazovni i proceduralni kriteriji demokratije ne mogu biti ostvareni u odsustvu društvene jednakosti. Vlade podređenih zemalja, uopćeno, imaju daleko manje mogućnosti za uključivanje i uticaj na procese uključivanja u odnosu na vlade vladajućih zemalja. Iz tog razloga možemo smatrati da je demokratija strukturalno nedostatna u pogledu globalizacije. Demokratskom upravljanju

globalnim procesima veliku prepreku predstavljaju klasne nejednakosti. Demokratski je nedopustivo kada finansijeri, industrijalci, stručnjaci i ljudi sa naslijeđenim bogatstvom imaju više šansi da oblikuju upravljanje globalizacijom od većine građana.

1.1.2. Problem istraživanja

U radu se istražuju, kritički problematiziraju i analiziraju implikacije politike egalitarizma u globaliziranim državama. Politike egalitarizma moguće je posmatrati kako na državnom, tako i na transnacionalnom nivou. Životne prilike, umnogome, ovise o različitim aspektima kao što su: rod, klasa, zemlja, sposobnost. Rad treba dati odgovor na pitanje da li globalizacija uspijeva umanjiti različite pojavnje oblike stratifikacije, te osigurati jednake životne prilike svakom pojedincu. Problem istraživanja predstavlja cijeli niz pitanja vezanih za implikacije politike egalitarizma te uticaj neoliberalnih ideoloških postavki i politika koje, suprotno teorijskim očekivanjima, proiciraju veći stepen nejednakosti. Pri obradi zadate teme treba uzeti u obzir sve vrste podjela kao i politika usmjerenih ka suzbijanju nejednakosti.

1.1.3. Predmet istraživanja

Predmet ovog rada je implementacija politike egalitarizma u savremenoj politici odnosno, protivrječnosti, problemi i mogućnosti njenog ostvarenja u tokovima savremene globalizacije. Prilikom istraživanja poseban akcenat stavit će se na aksilogiju egalitarizma u savremenoj politici, segregaciju i neravnopravnost globaliziranih država, klasnu stratifikaciju modernih država, te demokratiju u doba globalizacije i izraženih nejednakosti.

Prilikom izrade i dokazivanja postavljene naučne teze, akcenat će biti stavljen na stvarne razloge i izvore antiegalitarnih zahtjeva koje postavlja neoliberalna politika, te mogućnosti i redukcionizme različitih ideoloških pristupa usmjerenih ka umanjenju nejednakosti po raznim osnovama.

1.1.4. Ciljevi istraživanja

Cilj istraživanja je osigurati pouzdane, argumentovane i provjerljive informacije o nejednakosti u doba globalizacije, te neuspjeh demokratskih procesa koji se ne mogu ostvariti u punom obliku koji je uzrokovao stratifikacijama po osnovu roda, klase, zemlje i sposobnosti. Naučnim istraživanjem, metodološkim istraživanjem i pristupom će se pokušati objasniti sva ograničenja, paradoksi i problemi uspjehu politike egalitarizma, te mogućnostima koje ona nudi.

1.1.5. Značaj i opravdanost istraživanja

Značaj ovog istraživanja je mnogostruk zato što ima namjeru da istraži, prezentuje i utvrdi u kojoj mjeri su globalizacijski procesi doprinjeli rastu klasne, rodne, međudržavne i političke nejednakosti na transnacionalnoj sceni. Dostupnost tehnologija, odsustvo prostornih granica, lakoća pristupa informacijama čine nejednakost izraženijom potkopavajući protekcionističke

mjere redistributivne države. Istraživanje bi nam trebalo dati odgovore na koje načine nejednakost u raspodjeli prihoda, pristupu obrazovanju i sistemu zdravstvene zaštite utiče na kvalitet života. Međuklasna, međurodna i međudržavna nejednakost ima veći uticaj na kvalitet života nego siromaštvo jer su društva sa manje izraženom nejednakosti zdravija društva bez obzira na stepen nacionalnog blagostanja. Stoga, ovo istraživanje ima i naučnu i društvenu relevantnost i opravdanje.

1.1.6. Temporalno – prostorna dimenzija istraživanja

Istraživanje je locirano u savreme euroatlanske političke režimime, a planirano je da traje šest mjeseci.

1.2. METODE ISTRAŽIVANJA

Uzimajući u obzir specifičnost proučavanja predmeta istraživanja, a u cilju stvaranja kvalitetnog rada, te zadovoljenja predmeta i hipoteza, tokom izrade rada koristit će se određene metode društvenih nauka, koje na najbolji način mogu da pomognu u izradi ovog

rada. Istraživanje možemo okarakterisati kao teorijsko tako da ćemo koristiti slijedeće metode: metoda analize i sinteze sadržaja, metoda deskripcije i komparativna metoda.

Metoda analize sadržaja

Korištenjem metode analize sadržaja istražen je veliki broj naučnih dijela, članaka, časopisa, stručnih publikacija i Internet izvora vezanih za ovu oblast, kako bi se došlo do relevantnih, važnih, provjerenih stavova i istraživanja. Također, je analiziran veliki broj strane literature novijeg datuma.

Metoda deskripcije

Korištenje metode deskripcije ima za cilj da opiše uticaj savremene globalizacije na društvenu stratifikaciju u savremenim društvima. Primjenom metode deskripcije može se preciznije odrediti srž nejednakosti u euroatlanskim političkim režimima te uticaja neoliberalne demokratije na ovaj fenomen. Korištenjem varijabli kao što su stepen siromaštva, obrazovna struktura te stepen jednakosti životnih prilika dobit ćemo jasniju percepciju izvora nejednakosti u društvu.

Komparativna metoda

Pomoću komparativne metode ispituju se sličnosti i razlike između dvije ili više komparativnih pojava sa namjerom da se upoređene pojave klasificiraju i tipologiziraju. U istraživačkom radu vršit ćemo komparaciju savremenih političkih režima u eri neoliberalizma kako u vremenskom tako i svakom drugom smislu koji se odnosi na predmet istraživanja. Komparativnom metodom ćemo proučavati sličnosti i razlike između država, klase, roda, sposobnosti prema indeksu nejednakosti.

1.3. SISTEM HIPOTEZA

1.3.1. Generalna hipoteza:

Politiku egalitarizma u globaliziranim državama nije moguće implementirati zbog antiegalitarnih zahtjeva neoliberalne politike.

1.3.2. Pomoćne hipoteze:

- U savremenoj politici figuriraju i postoje različiti ideološki pristupi egalitarizmu.
- Globalizacijski procesi nisu uspjeli eliminisati segregaciju i neravnopravnost između država.
- Neoliberalna globalizacija stvara klasne podjele potkopavanjem zaštitnih mjera redistributivne države.
- Politička socijalizacija i institucionalni procesi unutar država ne doprinose etabliranju transnacionalne demokratije i transnacionalnog odlučivanja.

2. AKSIOLOGIJA EGALITARIZMA U SAVREMENOJ POLITICI

2.1. Teorijska poimanja jednakosti u savremenoj politici: tipovi i pojavnii oblici

Egalitarizam u svojoj srži predstavlja ideju da se raspodjela položaja na društvenoj ljestvici kao i alokacija dobara od materijalnih do simboličkih treba sprovoditi na principima jednakosti, jer je raspodjela "pravedna" samo ako se vrši prema principu jednakosti. U političkoj misli pojам jednakosti se upotrebljava u dva značenja. Prvo viđenje jednakosti jeste da su svi ljudi jednaka bića, dok drugo viđenje predstavlja ..."osnovu za ravnopravniju raspodjelu ekonomskih dobara, društvenih mogućnosti i/ili političke vlasti među ljudima". Egalitarizam se u osnovi dijeli u dvije osnovne skupine i to na:

-Liberalno – demokratski egalitarizam

-Radikalno – autoritarni egalitarizam.

Vrijeme prosvjetiteljstva je iznjedrilo liberalno – demokratsku varijantu egalitarizma koja naglašava jednakost šansi svakog pojedinca u pribavljanju povoljnijeg društvenog položaja, ali odbacuje jednakost društvenih nagrada alociranih između različitih položaja. Mjera u kojoj će pojedinac uspjeti da ostvari životne šanse ovisi isključivo o ličnim sposobnostima, motivima te uloženim naporima koji variraju od osobe do osobe. U osnovi jednakе šanse osiguravaju primjenu jednakih šansi na ljude koji nisu jednak te se iz tog razloga društvena jednakost sažima na jednak politička prava i jednakost pred zakonom legitimizirajući se faktičkom nejednakostju u raspodjeli nagrada i položaja koji uz, jednakе šanse, pripadaju pojedincu prema vlastitoj zasluzi. Međutim, rasna, klasna, rodna kao i ostale pripadnosti definisane rođenjem ne osiguravaju svakoj induvidui jednak start.

Radikalno – autoritarni egalitarizam svoje korijene pronalazi u tradicionalnim ruralnim zajednicama stavljajući akcenat na jednakost u raspodjeli nagrada, posebno dohotka, bez obzira na raspodjelu položaja i efikasnosti u vršenju funkcija i obaveza koje dodijeljeni položaji podrazumjevaju. Radikalno – autoritarni egalitarizam svoje utemeljenje nalazi na ograničavanju životnih potreba na osnovnoegzistencijalne u kojima je količina svih nagrada konstanta koju je potrebno pravično rasporediti na podjednake dijelove. Ako koncept radikalno – autoritarnog egalitarizma primjenimo na veća i složenija društva pravičnu raspodjelu nagrada može sprovesti jedino autoritrna država.

Mišljenja političkih filozofa po pitanju egalitarizma se razlikuju i ne postoji jedinstven stav o opravdanosti egalitarijanskih doktrina. Dok pojedini politički filozofi zastupaju tezu da društva treba da se temelje na politikama jednakosti, drugi pak osporavaju tu tvrdnju smatrajući da egalitaristi promovišu politiku zavisti u kojoj pojedinci pod zaštitom države svjesno odbacuju učešće i funkcije koje moderna država zahtjeva. Prema svojoj fundamentalnoj vrijednosti svi ljudi su jednaki i društvena jednakost proicira prirodno stanje društva. Međutim, nejednakost je pojava stara koliko i samo društvo koja preko prvobitnih zajednica do doba “otvorenih prostora” prožima sve pore društva. U biti fokus interesa egalitarista čine:

- Društvena (socijalna) jednakost;
- Pravna jednakost;
- Politička jednakost;
- Ekonomski jednakost;
- Jednakost između zemalja.

Kao što smo već u uvodnom dijelu spomenuli društvena, odnosno socijalna, jednakost osim jednakosti pred zakonom i političke jednakosti između ostalog uključuje i :

- Klasnu jednakost;
- Rodnu jednakost;
- Rasnu jednakost.

Društveni odnosi, kroz cjelokupnu historiju su prožeti raznim oblicima proizvoljnih privilegija, robstvom, vladavinom i potčinjavanjem po osnovu rodne, klasne, rasne te podjeljenosti na relaciji centar – periferija. Uzmemo li na primjer rod kao jedan od oblika i kriterija nejednakosti, žene uopšteno imaju manje životnih šansi u odnosu na muškarce koji zahvaljujući rodnoj hijerarhiji privređuju startnu prednost počevši od školovanja, zaposlenja i ostvarivanja prava uključujući i političko pravo. Društvena jednakost dakle predstavlja „...jednake mogućnosti svakog čovjeka da, neovisno o svom socijalnom položaju, razvije svoje sposobnosti i stekne znanja i da, recimo, njegova prijava na natječaj za zasnivanje radnog odnosa bude razmatrana isključivo na osnovu njegovih sposobnosti i znanja, a ne na osnovi podataka o školi koju je pohađao ili o materijalnom položaju njegovih roditelja“ (OSF, 1994:19). Da bi stepen jednakosti u određenom društvu mogli jasno definisati u obzir moramo uzeti više kriterija kao što su rod, rasa, klasa, seksualna orijentacija, životna dob i sl. Društvena jednakost je u značajnoj korelaciji sa stepenom demokratije. Savremena globalizacija se dvostruko proicira na društvene hijerarhije gdje u određenim oblastima teži

širenju strukturalnih rupa u životnim prilikama. Nejednakost nije karakteristična globalizaciji već ju uzrokuju vladajući politički pristupi ka transplanetarnim vezama.

Mnogi teoretičari i kritičari savremene globalizacije mišljenja su da globalizacijski procesi pojačavaju klasne nejednakosti. Pojam klase se odnosi na hijerarhijsku podjelu pojedinaca koji pripadaju određenim društvenim krugovima te se najčešće dijeli na dvije kategorije: "Vladajuću klasu (elitu)" i "Potlačenu (potčinjenu) klasu". Prema egalitarističkom poimanju svi su ljudi jednaki. Sa ove tačke gledišta klase formalno ne bi trebale postojati. Postojanje klase treba biti prihvaćeno. Opravdanim se smatra kada pojedinac koji svojom sposobnošću, svojim radom, specijalističkim znanjem ostvari visočija primanja i veći ugled u društvu, međutim veći ugled u društvu kao i visočiji iznos zarade se smatra neopravdanim ukoliko te privilegije proizilaze iz nejednakih životnih prilika. Društvena pokretljivost, pristup obrazovanju i sticanju zaposlenja, pristup sistemu zdravstvene zaštite uveliko je uslovljen postojanjem klase gdje klasna raznolikost postaje negativan fenomen i prerasta u klasnu hijerarhiju. Klasna nejednakost je postojala i prije vremena savremene globalizacije. Rast suprateritorijalnog kapitalizma i neoliberalne ekonomije povećava klasne razlike u doba savremene globalizacije. Neoliberalna ekonomija je omogućila kretanje roba, radne snage i kapitala uz neznatnu ulogu nacionalne države što je dovelo do velikih nejednakosti u prihodima između pojedinaca. Nejednakost u prihodima se izražava mjerilom poznatim kao Ginijev koeficijent. Italijanski statističar Corrado Gini je razvio statističku metodu za mjerjenje nejednakosti u prihodima. Ako Ginijev koeficijent ima vrijednost 0, tada odražava potpunu jednakost u prihodima, ukoliko Ginijev koeficijent ima vrijednost 1, znači da su prihodi u potpunosti nejednaki. Ginijev koeficijent su istraživači počeli koristiti i na globalnom nivou. U toku savremene globalizacije nejednakost u prihodima bilježi neznatnu promjenu u drugoj polovini 20. st. "Vodeći ekonomista u Svjetskoj banci je izračunao da je planetarni Ginijev koeficijent porastao od 0,63 u 1988. na 0,67 u 1993. godini, prije ponovnog pada na 0,63 u 1998. godini" (Šolte, 2009:321). Osnovni produkt neoliberalne ekonomije predstavljaju slobodna globalna tržišta koja su otvorena za sve. Takva tržišta produciraju značajne akumulacije kapitala, ali pripadnici različitih društvenih klasa imaju nejednak pristup tim akumulacijama. U sferi obrazovanja, pristupa zdravstvenoj zaštiti, nejednakost prema klasnoj pripadnosti je u velikoj mjeri izražena i u euroatlanskom svijetu "Činjenica da siromašnijih pedeset procenata domaćinstava daju samo sedam procenata univerzitetskih studenata govori da Velika Britanija ne pruža svojoj djeci jednake mogućnosti..." (Swift, 2008: 119). Podkopavanje redistributivne države proicira drugi način na koji savremena globalizacija utiče na veće klasne podjele. Socijalna država, kao i Kejnzijanizam su, kroz

politike progresivnog oporezivanja i slične obrasce, pokušavali da od viših klasa izuzmu dio akumuliranog bogatstva nastalog iz klasnih privilegija te da ga iskoriste za umanjenje klasnih jazova. Zahvaljujući intervencionizmu redistributivne države, pripadnici potlačenih klasa su nerijetko dobijali više prilika za ostvarenje svojih mogućnosti. Uprkos činjenici da Kejnzijanizam i socijalizam nisu uspjeli da uklone klasno neutemeljene nepravde, redistributivna država je uspjela da spriječi ekspanziju klasne netrpeljivosti. U doba savremene globalizacije mnoge države, pod okriljem organizacija kao što su MMF, WTO i OECD primjenjuju politike progresivnog oporezivanja, deregulacije i liberalizacije tržišta što rezultira jačanjem globalnog kapitala u odnosu na rad i radnu snagu. Mnoge od politika koje su ograničavale rast klasne netrpeljivosti je u današnjem svijetu potisnuo globalni kapital.

Kritičari savremene globalizacije, nadalje, navode i rodnu podređenost žena muškarcima kao jednu od osnova nejednakosti u doba savremene globalizacije. Feminističke analize ukazuju na značenje rodne nepravde koje su rezultat posebnih društvenih konstrukcija o muškosti i ženskosti. Čak i prije vremena savremene globalizacije patrijarhat kao historijski trend je utkan u većinu društvenih odnosa širom svijeta. Od sedamdesetih godina pa na ovamo, zabilježeno je značajno smanjenje rodno utemeljene nejednakosti prije svega sa osvrtom na obrazovanje i pristup zdravstvenim uslugama. "U 2000. godini, svjetski nivo upisa djevojčica u osnovne škole (79% od njihovog ukupnog broja) približilo se nivou upisa dječaka (85%), iako je u nekim područjima ostao značajno nejednak, kao, na primjer, u zemljama Južne Azije" (UNICEF, 2003: 39). U doba savremene globalizacije, ponajviše zahvaljujući feminističkim pokretima kao i borcima za ljudska prava, žene, posebno u državama centra sve češće dobijaju priliku za sticanje višeg obrazovanja i zasnivanje stalnog plaćenog posla. Uzmemo li u obzir visine zarada, možemo primjetiti da su žene i dalje u podređenom položaju u odnosu na muškarce jer za isti posao koji obavljaju bivaju manje plaćene. Nadalje, stereotipi koji vladaju na relaciji žena – muškarac, takođe su jedan od faktora koji čine rodnu nejednakost. Tehnološki napredak u industriji u zadnjih nekoliko dekada stavlja žene u neravnopravan položaj u odnosu na muškarce, jer zbog fizičke konstrukcije i stereotipa muškarca kao fizički dominantnog, vlada mišljenje da žene nisu sposobne upravljati teškom mehanizacijom i savremenim mašinskim postrojenjima.

Kroz cijelokupnu historiju čovječanstva, društvo se susreće sa rasnom diskriminacijom. Iako teoretičari egalitarizma navode da bi svi ljudi trebali imati jednakе životne šanse, jednak položaj u društvu, jednakost pred zakonom i političku jednakost bez obzira na boju kože, nacionalnu i vjersku pripadnost, jezičke i kulturno-jezičke razlike, u svijetu je i dalje izražena rasna diskriminacija koja se pojavljuje u većini modernih multietničkih zemalja. Tek u drugoj

polovini 20. st. je usvojen međunarodno obavezujući instrument koji je imao za cilj suzbijanje rasne nejednakosti. Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (ICERD) predstavlja prvi međunarodnopravno obavezujući instrument usvojen 25. decembra 1965. godine od strane Generalne skupštine UN, a stupio je na snagu 4. januara 1969. godine. Unatoč postojanju Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, mnoga društva su suočena sa rasnom nejednakosću u pogledu umanjenih ljudskih prava iako su ta ista prava “zagarantovana” demokratijom te su dijelom sadržaja međunarodnopravnih normi kao i ustava nacionalnih država. Iako postoji još od doba Egiptana, preko vremena Rima i Grčke, nejednakost po osnovu rasne pripadnosti svoju ekspanziju je doživjela u vrijeme europske kolonizacije afričkih zemalja kada su Afrikanci prisilno transportovani na Američki i Europski kontinent. Eksplotacija Afrikanaca kojima se trgovalo kao “besplatnom radnom snagom” trajala je sve do 19. st. Jedan od najboljih primjera rasne nejednakosti može se pronaći u SAD gdje je Američki pokret za građanska prava (American Civil Rights Movement) “...ukazao na licemjerje onih koji propovjedaju vjeru u ljudska prava, a istovremeno obojenima nijeću pravo na glasanje ili upotrebu istih sredstava javnog prometa koje koriste bijelci...” (Gutmann, 2003: 274). Uprkos činjenici da su u vrijeme savremene globalizacije ropstvo kao i rasna diskriminacija međunarodno pravnim normama i zakonskim aktima zabranjeni, broj ljudi koji se po pitanju rasne pripadnosti nalazi u podređenom položaju, prema nezvaničnim podacima se procjenjuje na oko 30.000.000, tako da je gotovo pa izvjesno da globalizacijski procesi nisu uspjeli ukloniti nejednakosti po rasnom osnovu.

Nejednakosti između zemalja su takođe prisutne iako su slobodni tokovi kapitala, neometano kretanje roba, radne snage i usluga trebali da otklone te nejednakosti. Činjenica je da su zemlje Centra i Periferije, svaka zasebno, suštinski različite. Tako u zemljama Centra primjećujemo većinski bogato stanovništvo posebice u urbanim sredinama, ali takođe primjećujemo da i siromašno stanovništvo čini bogate zemlje Centra, posebice u ruralnim područjima. “U Engleskoj, široko rasprostranjeno bogatstvo Jugoistoka u suprotnosti je sa sirotinjskim džepovima na Sjeveroistoku” (Šolte, 2009: 326). Ništa drugačija situacija nije ni kada je riječ o zemljama Periferije koje čini većinski siromašno stanovništvo. U zemljama bliskog istoka koje su izrazito bogate naftom, većina kapitala je u rukama manjeg broja pojedinaca koji čine “bogati” dio zemalja Periferije. Pojedinci nastanjeni u zemljama koje su članice organizacija kao što su NATO, OECD imaju veće predodređene strukturalne prednosti u odnosu na pojedince čije države nisu članice ovih i organizacija sličnim njima. U vrijeme savremene globalizacije, stanovnik Centra ima povoljniji položaj da iskoristi svoje potencijale i dostigne ciljeve u odnosu na stanovnika Periferije jednakih kvaliteta. Pojedini kritičari

savremenu globalizaciju vide kao savremeni imperijalizam u kojemu bogati Centar nastoji još više da osiromaši već dovoljno siromašnu Periferiju. Savremena globalizacija je iznjedrila veliki broj multinacionalnih korporacija čija sjedišta su smještena u zemljama Centra. Pojava i trend rasta multinacionalnih kompanija u podređeni položaj stavlja cijele države čime direktno urušava demokratiju kao i jedno od njenih temeljnih načela, načelo jednakosti. Dva osnovna instrumenta koja multinacionalne korporacije koriste, za povećanje nejednakosti na liniji Centar – Periferija, su biološki imperijalizam i genetski inžinjering. Dakle multinacionalne kompanije stacionirane u zemljama Centra, putem biološkog imperijalizma vrše eksplorisanje biološki bogatih zemalja čime dodatno osiromašuju podređene zemlje Periferije dok u „...najzastrašujuće posljedice biološkog imperijalizma spada ugrožavanje zdravlja ljudi i cijelih naroda...“ (Zgodić, 2009: 197). Druge nejednakosti koje vladaju između zemalja na relaciji Centar – Periferija jesu nejednak pristup globalnim prostorima u vidu telekomunikacija i mas medija. Kreatori većine medijskog sadržaja pripadaju zemljama Centra. Nejednak pristup globalnom tržištu nije nezamarniv jer režimi koji upravljaju globalnim trgovinskim tokovima se prije zalažu za liberalizam tržišta nego za pravičnost i jednak rasподjelu. Globalni trgovinski dugovi sa kraja prošlog stoljeća, radi pristupa koje je prihvatio MMF, u većoj mjeri su pogodili zadužene zemlje Periferije nego zemlje Centra u ulozi zajmodavaca jer je kredit neravnomjerno raspoređivan prema najvećim dužnicima uz najveće stope otplate. Uz sve predviđeno, gotovo pa sigurno možemo tvrditi da globalizacijski procesi i pojava supradržavnih tijela prije doprinose povećanju jazova na relaciji Centar – Periferija nego što ih umanjuju.

Bitnu ulogu u razmatranju jednakosti ima i pravna jednakost. Pravna jednakost u sebe involvira pojmove pravičnosti i zakonitosti. Pod pojmom pravičnosti se podrazumjeva da sa jednakim slučajevima treba postupati jednak, dok zakonitost predstavlja „...savjesnu i doslijednu primjenu općih pravnih normi ili pravnih pravila na sve pojedinačne slučajeve s istim bitnim obilježjima naznačenim u tim normama ili pravilima.“(OSF, 1994; 19). Sa pravnog aspekta pojam jednakosti se u mnogome razlikuje od pojmove prava i slobode. U gotovo pa svim modernim državama vrijedi pravilo da su sve osobe jednakе pred zakonom, ali se nameće pitanje da li je to uistinu tako. Ako kao jedan od kriterija pravne jednakosti uzmemos resurse kojima pojedinac raspolaze, taj kriterij ne bi trebao da utiče na pravni status pojedinca i kvalitetu spremanja odbrane u sporu. Međutim, upotreba resursa za upotrebu u sudskim sporovima i ostvarivanju građanskih prava, zakonski nije ograničena što dovodi do zaključka da će pojedinac koji pripada višem društvenom sloju odnosno eliti biti u boljoj poziciji od pojedinca iz nižeg društvenog sloja po pitanju kvalitete zastupanja vlastitih

interesa pred zakonom. Mnogo pravičniji ishodi bi bili da se zakonskim aktima propiše maksimalna vrijednost resursa koje je moguće koristiti u pravnim sporovima, te da ona ne može biti viša od određenog procenta iznosa pravne pomoći koju obezbeđuje država. Prema Ustavnom pravu SAD-a, jednakost se shvaća kao pravo na jednak tretman pred zakonom bez obzira na spol, klasnu pripadnost i rasna obilježja. Čak i nakon ukidanja robstva, Afroamerikanci u SAD-u su u podređenom položaju pred zakonom u odnosu na pripadnike bijele rase iako je temeljno načelo jednakosti sadržano u 14. Amandmanu ustava SAD-a kojem se pristupa dvojako. Jedan od primjera dvojakog pristupa predstavlja slučaj "U.S. v Carolene Products Comp." predmeta u kojem je osnovni temelj za dvojaku kontrolu bio izražen u *obiter dicta* suca Stonea, sud je davao različite interpretacije u slučajevima koji uključuju pravni status rasnih manjina" (Barić, Vincan, 2013: 89). Iako u pravnom smislu ne bi trebalo biti proizvoljnih pristupa pojedincu kao ni diskriminacije po osnovu rase, klase, spola, etničke ili vjerske pripadnosti, nejednakost je izražena posebice u zemljama Periferije i tranzicijskim zemljama u kojima je prisutan visok stepen korupcije, dok je stepen demokratije na niskom nivou.

Ekonomska jednakost podrazumjeva jednakost dohotka i jednak pristup sredstvima za proizvodnju svim pripadnicima društva. Mnogi teoretičari smatraju da jednakost u ekonomskom smislu, u doba globalizacije i liberalizacije tržišta, nije moguće ostvariti. Svi pojedinci u društvu ne posjeduju jednake prirodne sposobnosti, talente, vještine kao ni specifična znanja, koja mogu biti od presudnog značaja za ostvarenje višeg dohotka. Razmatrajući pretpostavku o tome da su svi ljudi jednakci, u potpunosti je neprihvatljivo siromaštvo prije svega sa moralnog aspekta. Iz empirijske činjenice da svi ljudi ne raspolažu sa ekvivalentnim resursima, postavlja se pitanje, "Da li je preraspodjela resursa opravdana u ime eliminacije ekonomске jednakosti?". Liberali i kritičari egalitarizma većim dijelom odbacuju ideju redistribucije resursa radi smanjenja siromaštva označavajući je kao neutemeljenu i u današnjem svijetu neizvodivu. Drugim riječima, vlada mišljenje da je "...nejednakost opravdana jer doprinosi ekonomskom razvoju, te time donosi korist i najsuđenijim članovima društva" (Swift, 2008: 130). Politike progresivnog oporezivanja i redistribucije resursa od najbogatijih prema najsuđenijim članovima društva, predstavljaju ekonomski nazadak, jer umanjuju poticaje na proizvodnju zbog viših iznosa poreza na teret vlasnika sredstava za proizvodnju čime se smanjuje i ukupan prihod cjelokupnog društva. Analogno tome i najsuđeniji članovi društva dobivaju manji dio ostvarenog prihoda.

Politička jednakost se prije svega odnosi na političku participaciju građana. Politička participacija predstavlja pravo punoljetnog građana da bira i da bude biran bez obzira na

vjeru, spol, etničku i nacionalnu pripadnost. Političko pravo podrazumjeva pravo na udruživanje, slobodu govora i slobodu mišljenja. Pojam jednakosti je usko vezan za demokratiju. Politička jednakost je jedna od temeljnih vrijednosti demokratije. Kritičari globalizacije smatraju da globalizacijski procesi nagrizaju temelje demokratije. Na sceni je odsustvo demokratije. Pojam "globalizam" je u svojim začetcima bio usko vezan za demokratizaciju svijeta. Osnovno polje djelovanja demokratije predstavlja nacionalna država dok globalizacija u današnjem svjetlu nastoji da ukloni granice nacionalne države i uspostavi suprateritorijalne i supranacionalne vladavine. Politička jednakost bi bila moguća kada nebi postojale nejednakosti utemeljene na rasnoj, klasnoj i rodnoj klasifikaciji. Kao što je slučaj izostanka političke jednakosti između pojedinaca ništa drugačija nije slika ni poredka između država. U globalnom upravljanju kao i u donošenju odluka od planetarnog značaja, zemlje Periferije imaju vrlo malu ili gotovo nikakvu važnost. O njihovoј sudsibini odlučuju veće sile koje pripadaju zemljama Centra. Jedan od tih primjera zasigurno predstavljaju SAD koje teže ka unilateralizmu uspostavljajući hegemonijski odnos prema ostalima. Mnogi su još primjeri prisustva političke nejednakosti, a jedan od takvih imamo i u našoj državi BiH. Slučaj "Sejdic-Finci protiv Bosne i Hercegovine" karakteriše uskraćivanje političkog prava etničkim manjinama u BiH da budu birani za Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, kao i za Dom naroda Bosne i Hercegovine. Pored toga što je *Sud za ljudska prava u Strazburu 2009.* godine donio presudu u korist Sejdica i Fincija u Bosni i Hercegovini se još uvijek provodi diskriminatorski zakon koji etničkim manjinama uskraćuje političko pravo.

2.2. Liberalna demokratija i politička jednakost

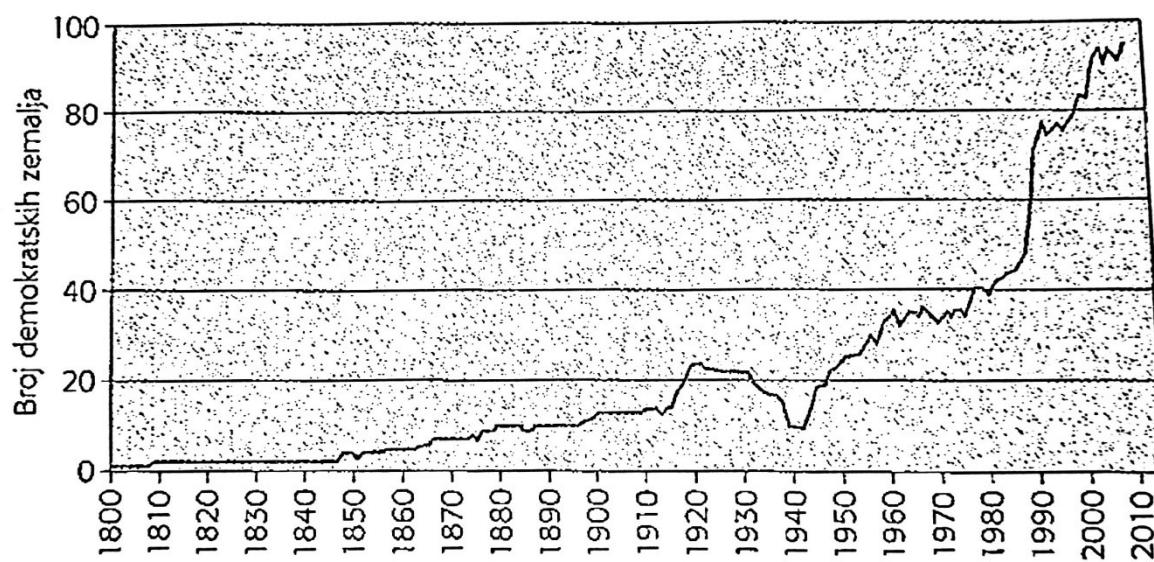
Pojam *demokratija* se prvi put u historiji spominje u Antičkoj grčkoj te se sastoji od riječi *demos* (narod) i *kratein* (vladati). U doslovnom smislu demokratija znači vladavinu naroda te je predmet sa ponajviše političkih, socioloških i pravnih rasprava. Mnogi autori imaju različita viđenja o tome šta je demokratija. "Međutim, u jednom se svi slažu: demokratija je relevantan dio sistema društvenih vrijednosti. Na nju se pozivaju i u nju se zaklinju svi političari..." (Žepić, 1996: 81).

Demokratija se dijeli u tri osnovne skupine, a to su:

- Neposredna odnosno participativna demokratija;
- Posredna odnosno predstavnička demokratija i
- Liberalna demokratija.

Pod neposrednom demokratijom se podrazumjeva učešće svih građana u raspravi i donošenju odluka od opštег interesa. Posredna demokratija podrazumjeva biranje političkih predstavnika koji se pozivaju na odgovornost na slijedećim izborima. Liberalna demokratija je oblik predstavničke demokratije koju karakteriše politički pluralizam. Liberalna demokratija, kojoj ćemo u ovom radu posvetiti najviše pažnje i sagledati većinu njenih aspekata, podrazumjeva zaštitu individualnih prava, te je raspon demokratije ograničen Ustavom. Ovaj oblik demokratije podrazumjeva redovne, slobodne i fer izbore sa opštim pravom glasa. Nakon Hladnog rata i raspada Sovjetskog saveza, širenje demokratije prema Istočnoj Europi poprimilo je oblik eksplicitno ideološkog cilja. Talas demokratizacije se iz Zapadne Europe počeo širiti na zemlje Južne i Istočne Europe, zemlje Južne Amerike, te dijelove Afričkog i Azijskog kontinenta, krajem 20. st. što je prikazano na grafikonu 1 koji prikazuje broj demokratskih zemalja u svijetu u periodu od 1800. do 2011. godine.

Grafikon 1

Izvor: *Uporedna vladavina i politika*, Slika 3.1

Jedan od teoretičara sa najvećim doprinosom istraživanju modela demokratije jeste David Held sa djelom "Modeli demokratije". Held u svome djelu ističe dva osnovna modela demokratije: *klasičnu* i *savremenu* demokratiju. Prvi model čine: *antička demokratija*, *protektivna liberalna demokratija*, *razvojna liberalna demokratija* i *marksistička participativna demokratija*. Drugi model demokratije čine: *kompetitivna elitistička demokratija*, *pluralizam*, *pravna demokratija* i *participativna demokratija*. "Ova Heldova sistematizacija modela demokratije nije istovjetna s drugim istraživačima i njihovim

teorijskim konceptima, ali je vrlo interesantna i podrobno objašnjena "(Žepić, 1996: 88). Protektivna demokratija je jedan od oblika liberalne demokratije. Ključna obilježja ove demokratije u kojoj vlada većina se ogledaju u suverenitetu naroda, održavanju redovnih izbora tajnim glasanjem, stranačkom natjecanju za glasove birača. Vlast se dijeli na *zakonodavnu*, *izvršnu* i *sudsku vlast*. Razvojnu demokratiju, kao drugi oblik liberalne demokratije, karakterišu narodni suverenitet sa opštim pravom glasa, predstavnička vlast izabrana demokratskim putem, državna moć ograničena ustavom, dioba vlasti na zakonodavnu i izvršnu, građanska participacija u različitim oblicima vlasti te sudjelovanje u lokalnoj upravi.

Prema liberalnim principima, kao i po definiciji liberalne demokratije, vladavina treba biti ograničena. Demokratije u doba savremene globalizacije se najčešće opisuju kao liberalne demokratije. Cilj liberalne demokratije jeste da osigura individualnu slobodu, kao i slobodu od nepravednih i neopravdanih zahtjeva države. Prema Mill-ovom djelu "*On Liberty*", liberalni demokrata treba težiti da obezbjedi da se i predstavnička vlast poviňuje temeljnog principu "...jedina svrha u kojoj se vlast može pravedno vršiti nad bilo kojim pripadnikom civilizovane zajednice, protiv njegove volje, je sprečavanje štete drugima" (Hague, Harrop, 2014: 66). Prema ovom principu, građani se od vladajućih stranaka mogu braniti isključivo na način da im ograniče ovlasti. Liberalne demokratije nude vladavinu zakona a ne ljudi. Vlast podliježe ustavu, koji uključuje odredbu o individualnim pravima koje u slučaju kršenja, pojedinac može potraživati pred domaćim i međunarodnim sudovima. Ako uzmemu u obzir bliskost pojmova *jednakosti* i *slobode*, prema aksilogiji liberalne demokratije, sloboda predstavlja više od sredstva za obezbjeđivanje demokratije, demokratija se ne može ostvariti bez načela slobode. Aristotel, kao veliki utemeljivač političke nauke, je zastupao tezu da demokratija olakša podliježe izopačavanju u oholokratiju i razne demagogije, te je direktni uzrok revolucija vidio u podrivanju temeljnog načela demokratije, jednakosti. Od osamdesetih godina prošlog stoljeća i takozvanog "trećeg talasa" demokratizacije, savremena globalizacija se odvija uporedo sa trendom širenja liberalne demokratije. Između globalnih odnosa i širenja liberalne demokratije uistinu postoji korelacija. U rušenju autoritativnih režima, kao što su bili komunistički režimi na tlu Europe i vojni režimi Južne Amerike, nemali značaj su imali globalni pokreti za ljudska prava i transnacionalna civilna društva. Pojava mas-medija je svakako dala svoj doprinos širenju liberalne demokratije prikazivajući slike kao što su pad Berlinskog zida, sukob studenata i policije u Pekingu, te su na taj način mas-mediji ohrabrivali širenje revolucije i rušenje autoritarnih režima širom svijeta otvarajući vrata talasu demokratizacije. Podrška demokratizaciji nije izostala ni od strane supradržavnih institucija

uključujući razvoj civilnog društva pod patronatom razvojnih programa Europske Unije, podrška demokratskim izborima osigurana je od strane UN itd. Ali doprinos globalizacije širenju liberalne demokratije je potrebno limitirati. Prije svega globalizacija ni u kojem slučaju ne predstavlja jedini izvor širenja liberalne demokratije. Nadalje, tvrdnje da globalizacija potiče demokratiju podsredstvom države ogleda se u tome da mnogi novonastali liberalistički mehanizmi djeluju samo površno. Brojne političke stranke i mediji predstavljaju alat za ostvarenje ličnih ambicija i sticanje lične koristi kršeći slobodu i postulate jednakosti na kojima počivaju liberalne demokratije. Takođe se postavlja i pitanje da li se liberalna demokratija može unificirati na globalnom nivou sa kulturološkog aspekta. Nacionalna država kao nosilac demokratskog poretku nije sama po sebi dovoljna niti sposobna da djelotvorno upravlja globalnim društvenim odnosima. Liberalna demokratija svoj vrhunac doživljava u modernim društvima. Osnovne odlike modernog društva predstavljaju "...industrijska ili postindustrijska ekonomija, bogatstvo, specijalizovana zanimanja, društvena mobilnost i urbano obrazovano stanovništvo" (Hauge, Harrop, 2009: 68). Kao što sam već spomenuo, liberalna vladavina mora biti ograničena vladavina, te se prema liberalnoj tradiciji prava pojedinca moraju priznati od strane države jer se u suštini mogu isticati protiv nje. Ali to svakako ne znači da država mora biti minimalna. Pod minimalnom državom se podrazumjeva minimalni državni intervencionizam, prije svega na polju ekonomije. Klasični liberali su zastupali tezu da funkcije države treba striktno ograničiti na zaštitu prava i sprovođenje pravde. Ova ideja nema jasnu podršku prema liberalnim principima i predstavlja samo stavove manjine u granicama liberalne tradicije te je u svakom slučaju nedovoljno određena sve dok se ta prava jasno ne definišu prema liberalnim principima. Većina liberalnih mislilaca drži da liberalna država može imati, osim funkcija zaštite prava i provođenja pravde, niz servisnih funkcija. Prema liberalnoj tradiciji, država za zadatak ima ne da propisuje već da štiti individualne slobode. Državni intervencionizam je opravdan jedino kada štiti pojedince od drugih pojedinaca ili same sebe.

Iako temeljena na promicanju individualnih sloboda, jednakosti pred zakonom, liberalnu demokratiju se često optužuje da doprinosi širenju nejednakosti prije svega klasnih. Pripadnici viših slojeva društva, posredstvom liberalne demokratije, su u boljoj poziciji od pripadnika nižih društvenih slojeva jer državni intervencionizam nije dozvoljen radi preraspodjele resursa i smanjenja klasne nejednakosti. Klasne nejednakosti predstavljaju veliku strukturalnu smetnju demokratskom upravljanju globalnim odnosima. Pojedini kritičari osuđuju tekuće regulative globalnih poslova kao vladavinu korporacija u kojoj vladavinu naroda predstavlja vladavina biznismena.

3. IDEOLOGIJA, POLITIKA I EGALITARIZAM

3.1 Liberalizam i politička jednakost

Obzirom da se uspješnost ideologije odlikuje njezinim uticajem na uspostavljanje stabilnih sistema i institucija, s pravom možemo reći da je liberalizam najsnažnija ideologija ikada. Od 14. stoljeća, u upotrebi se nalazi termin “liberal” koji potiče od latinske riječi *liber* koji označava klasu ljudi koji nisu podređeni odnosno slobodnih ljudi. Takođe, pojам liberal se u skorije vrijeme sve češće vezuje za ideje slobode i izbora. Termin *liberalizam* koji u političkom smislu određuje pripadnost je prvi put upotrebljen 1812. godine u Španiji. Termin *liberalizam* koji je široko prihvaćen u Europi do polovine 19. stoljeća je smatran specifičnim skupom političkih ideja, a u Velikoj Britaniji je liberalizam prihvaćen nešto kasnije. Premda je liberalizam kao sistematsko političko uvjerenje nastao početkom 19. stoljeća, temelji se na teorijama i idejama koje su se razvijale prethodna tri stoljeća. Rast kapitalističkog društva koji je ugušio feudalizam u Europi je rezultirao liberalnim idejama koje predstavljaju težnje srednje klase koja je došla u sukob sa aristokratijom. Liberalne ideje su bile radikalne i zahtjevale su revolucionarne reforme. “Engleska revolucija 17. stoljeća i Američka i Francuska revolucija s kraja 18. stoljeća, mada se riječ *liberal* u to vrijeme nije upotrebljavala u političkom smislu, otjelovljavale su elemente koji su bili specifično liberalni” (Hejvud, 2005: 25). Apsolutnu moć monarhije, zasnovanu na “božanskom” pravu kraljeva, liberali su doveli u pitanje zastupajući ustavnu, a poslije i reprezentativnu vlast kritikujući pritom ekonomski i politički privilegije aristokratije i feudalnog sistema u kojem je jedini relevantan faktor koji određuje položaj na društvenoj ljestvici bio određen rođenjem. Ekspanzija industrijalizacije u zapadnim zemljama iznjedrila je trijumf liberalnih ideja koje su zastupale tržišni ekonomski poredak oslobođen državnog intervencionizma. Industrijski kapitalizam se prvobitno razvio u Velikoj Britaniji da bi dalju ekspanziju doživio na području sjeverne Amerike i zapadne Europe djelujući na zemlje bivšeg Sovjetskog saveza kao i na zemlje u razvoju. U pojedinim političkim društvima u kojima je akcent stavljen na zajednicu, kapitalizam stremi da poprimi korporacioni karakter kao što je slučaj sa Japanom gdje je ideja grupne dužnosti ispred ideje individualne koristi. U vremenu savremene globalizacije liberalizam je postao vodeća ideologija zemalja industrijalizovanog Zapada. Politički filozofi koji zastupaju teze liberalizma, kao i njegovi kritičari se slažu da između liberalizma i kapitalizma postoji neraskidiva veza. Začetnici liberalizma su željeli vladu koja bi se u

najmanjoj mogućoj mjeri uplitala u živote građana, savremeni liberali pak smatraju da vlada treba da upravlja i da bude odgovorna za rad socijalnih službi. Ova proturječnost je dovela do razvoja dvije tradicije mišljenja unutar liberalizma:

- Klasični liberalizam,
- Moderni liberalizam.

Ideje liberalizma uveliko definišu ekonomski, kulturni i politički život da ga se ne može odvojiti od idealna zapadnih civilizacija. Prosvjetiteljsko vjerovanje u univerzalni razum utemeljilo je fundamentalne vrijednosti koje se vezuju za ličnu autonomiju označene kao univerzalistički liberalizam koji se definisao kao moralno neutralan što se ogleda vjerovanjem u prednost prava nad dobrom. Sa ovog stanovišta liberalizam je shvaćen i kao meta – ideologija „... odnosno korpus pravila kojim se polažu temelji na kojima se može odigravati politička i ideološka debata“ (Hejvud, 2005: 28). Iako se liberalizam posmatra sa više aspekata, on počiva na specifičnom skupu vrijednosti i uvjerenja a neka od najvažnijih su: *individualizam, egalitarizam, sloboda, te tolerancija i različitost*.

Individualizam predstavlja moralnu prednost pojedinca naspram zahtjeva društva jer je liberalna percepcija društva individualistička gdje zakoni društva ovise o zakonima individualne ljudske prirode. Liberalizam se temelji na ideji o neovisnim pojedincima koji međusobnim interakcijama tvore društvo u kojem i dalje ostaju pojedinci postavljajući „...čovjeka pred njega samoga, čineći ga odgovornim za sve njegove čine i djela. On se shvaća kao samostalni creator i organizator vlastite egzistencije“ (Brčić, 2006: 784). Kritičari liberalizma daju deskripciju liberalnog društva kao „... sobe ispunjene balonima u kojoj se svaki balon povećava sve dok njegova površina ne dotakne površinu drugih balona prestajući sa rastom i prilagođavajući se svojoj okolini“ (Ravlić, 2013: 47). U liberalnoj teoriji postoje tri vida individualizma, a to su *Etički individualizam, Egoistički individualizam i Razvojni individualizam*. Etički individualizam podrazumjeva društvo konstruisano da koristi pojedincu uključujući individualna prava, interes i potrebe koje imaju moralni prioritet. Egoistički individualizam podrazumjeva akcenat na vlastiti interes pojedinca i samodovoljnost, te ga zastupaju klasični liberalni mislioci i nova desnica. Razvojni individualizam se temelji na ideji demokratizacije političke i ekonomске moći dajući prednost razvoju sposobnosti pojedinca nad ispunjenjem interesa predstavljajući stanovište modernih liberala.

Egalitarizam je vrijednost prema kojoj se najčešće razlikuju određeni oblici liberalizma prema pristupu ovoj vrijednosti, te je s toga iznimno važan. Različiti tipovi egalitarizma se vezuju za

različite oblike liberalizma koji podrazumjeva jednak moralni status koji uživa svaki pojedinac u društvu. Ono što je zajedničko za svaki pojavni oblik liberalizma jeste pravna jednakost koja se ogleda u jednakosti svih pojedinaca kao građana države ne obazirući se na njihove individualne različitosti, nadalje pod pravnom jednakosti se podrazumjeva jednak tretiranje pred sudom kao i sigurnost, te jednak tretman pod vlašću naspram ostalih pripadnika društva kako onih koji vladaju tako i podređenih. Niko nije iznad zakona. Liberalizam kao ideologija podrazumjeva i političku jednakost pojedinaca koja se ogleda u pravu učešća na fer i slobodnim izborima bez obzira na rod, rasu, konfesiju i društveni položaj. Društvena jednakost u liberalnoj teoriji prihvata jednakost šansi, odnosno mogućnost pojedinca da razvije svoje mogućnosti i sposobnosti bez obzira na društveni status isključujući prednosti stecene rođenjem vodeći ka meritokratskom društvu u kojem vladaju talentovani i sposobni. Meritokratsko društvo je prihvaćeno od strane klasičnih liberala kako sa moralnog tako i sa ekonomskog stanovišta gdje društvena nejednakost djeluje kao jak motiv i bogatim i siromašnim pripadnicima društva, bogati streme uvećanju svog bogatstva dok siromašni teže izaći iz siromaštva. Teoretičari modernog liberalizma ekonomsku nejednakost smatraju opravdanom ali isključivo pod uslovom da je u korist siromašnih pripadnika društva koja se realizuje putem preraspodjele dobara instrumentima socijalne zaštite. Vjerovanje karakteristično klasičnim liberalima zastupa tezu da je kapitalističko društvo koje je zamjenilo feudalizam kreiralo uslove u kojima svaki pojedinac, zahvaljujući isključivo vlastitim naporima, može ostvariti veće prihode. Oprečno vjerovanje ovome ogleda se u tezi koju zastupaju moderni liberali okrivljujući nesputani kapitalizam za pojavu novih oblika društvene nepravde u kojima pojedinci profitiraju na štetu ostalih. Ekonomsku jednakost svi liberalni mislioci bezuslovno odbacuju jer označava jednakost učešće u dobrima i bogatstvu svih pripadnika društva.

Isticanje značaja pojedinca kao vrhovnog idealu direktno vodi njegovanju individualne slobode. Vrhovna politička vrijednost koja objedinjuje liberalnu ideologiju zasigurno je sloboda. U periodu ranog liberalizma, sloboda je posmatrana kao prirodno pravo koje pojedincima pruža priliku praćenja sopstvenih interesa, dok je kasnije sloboda smatrana jednim uslovom za ostvarivanje mogućnosti pojedinca. Međutim, ideju o apsolutnom pravu na slobodu pojedinca liberali odbacuju jer ona može biti zloupotrebljena ako je neograničena. Libertrijanska pozicija prihvata samo minimalna ograničenja individualne slobode smatrajući ih opravdanim samo u slučaju sprječavanja činjenja štete drugim pojedincima. Mišljenje oko kojeg se slažu liberali ogleda se u vrijednosti slobode, ali im se mišljenja razilaze u definiranju toga šta znači biti *sloboden*. Isaija Berlin, britanski historičar, je

razlikovao pozitivnu i negativnu teoriju slobode. Negativni pojam slobode možemo pronaći u klasičnom liberalizmu gdje se pod slobodom podrazumjeva da pojedinac treba da bude slobodan od uplitanja i da djeluje u odsustvu restrikcija i ograničenja, na način koji on sam izabere. Pozitivni pojam slobode je sopstven modernom liberalizmu gdje je pojedinac autonoman. Autonomija pojedinca označava sposobnost razvijanja vještina i talenata zarad samoostvarenja. Pozitivna sloboda se takođe ogleda u pristupu pojedinca resursima gdje se uloga vlade promatra pozitivno jer treba da omogući pojedincima ostvarenje vlastitog dobra na vlastiti način. Za moderne liberale je, takođe, važan i pojam negativne slobode, ali je pitanje koliko se može opravdati paternalističko uplitanje radi uvećanja nečije slobode te predstavlja predmet velikih proturječnosti. Kako u pozitivnom, tako i u negativnom smislu, slobodu je moguće izraziti u četiri polja koja predstavljaju *osobna, ekonomska, politička i socijalna* sloboda. Najutjecajniji pokušaj klasifikacije osnovnih sloboda dao je Roosevelt koji je slobodu klasificirao u četiri uslova, a to su: sloboda govora, sloboda vjere, sloboda od straha i sloboda od oskudice. Ove četiri slobode su činile ideal koji su Amerikanci slijedili stupajući u Drugi svjetski rat i predstavljaju temelj Atlantske povelje i UN.

U liberalnoj aksiologiji važno mjesto zauzimaju, ponekad i veličaju, politički, kulturni i moralni pluralizam. U najširem smislu, pluralizam predstavlja vjerovanje u različitost. Pluralizam se može odnositi na postojanje višestranačke konkurenциje, višestrukost etičkih vrijednosti, raznolikost kulturnih uvjerenja itd. U političkom smislu, pluralizam se gleda kao teorija grupne politike koja osigurava široku demokratsku pristupačnost. Princip individualizma, kao i prepostavka da su ljudska bića unikatna stvorenja, podrazumjeva načela različitosti odnosno pluralizma. Ipak, liberalna privrženost prema pluralizmu se dovodi u vezu sa tolerancijom koja označava prihvatanje mišljenja, djelovanja i govora koji je u suprotnosti sa našim uvjerenjima "...što se ogleda u izjavi da mrzim ono što govorиш, ali ču do smrti braniti tvoje pravo da to kažeš" (Hejvud, 2005: 37). Tolerancija predstavlja cilj individualne autonomije, ali i ustanovljuje niz pravila prema kojima bi svaki pojedinac trebao da se ophodi prema drugima. U pokušaju odbrane pojedinca na religijsku slobodu se javlja liberalno shvatanje tolerancije u djelima Loka i Miltona. Prema Loku, osnovna funkcija vlade se ogleda u zaštiti života, imovine i slobode pojedinaca bez uplitanja u duševne preferencije pojedinaca. Ova teza ponajbolje opisuje ključnu razliku između javne i private sfere života pojedinca bitne za liberale koji smatraju da tolerancija treba obuhvatiti sve sfere koje se bave moralnim pitanjima koja se trebaju ostaviti pojedincu te se na taj način toleranciju uzima kao garant negativne slobode. Međutim, tolerancija ne pruža potpunu podršku pluralizmu. Lok, po pitanju rimokatolika nije bio spreman implicirati princip tolerancije jer ih je smatrao opasnim

po pitanju nacionalnog suvereniteta radi njihove lojalnosti papi. Ipak, liberali ne mogu u svim uslovima dati potpunu podršku principu tolerancije. U pogledu slobode izražavanja, liberali će podržati zakon koji zabranjuje ispoljavanje mržnje, vjerske netrpeljivosti i sl. jer mogu ugroziti pravo na život i slobodu. Krajem 20. st. većina liberala je prevazišla princip tolerancije i prihvatile ideju moralne neutralnosti odbacujući traganje za fundamentalnim vrijednost stvarajući uslove zajedništva ljudi sa drugačijim moralnim i materijalnim percepcijama.

U vremenu savremene globalizacije, zapadne političke sisteme odlikuje liberalna demokratija. Kroz djelovanje i davanje odgovora, liberalizam se kao živa materija, kroz svoju historiju mijenja. Historijski gledano liberalizam je iznjedrio četiri elementarna oblika: *klasični liberalizam, demokratski liberalizam, socijalni liberalizam i neoliberalizam*.

Klasični liberalizam je nastao kao odgovor absolutističkoj vlasti monarha u 17. stoljeću u Engleskoj i Holandiji temeljeći se na ideji slobode pojedinca da samovoljno raspolaže vlastitim mogućnostima bez vanjskog uticaja prinude. „Hobbesova slavna definicija slobode kao odsutnosti vanjskih zapreka kretanju iz 16. poglavljia *Levijatana* posve precizno određuje značenje pojma u tadašnjoj Engleskoj – sloboda je sloboda kretanja u različitim smjerovima“ (Ravlić, 2013: 51). Prema mišljenju klasičnih liberala, političkih prava i političke participacije su lišeni svi oni koji nemaju vlasništvo te su posmatrani kao maloljetnici koji se nisu sposobni brinuti sami o sebi. Političku zajednicu u vremenu klasičnog liberalizma su činili vlasnici čija obaveza je bila zaštita trgovinske razmjene koja počiva na privatnom vlasništvu. Prema teoriji pravne države, državni intervencionizam u tržišnu sferu je dozvoljen samo na osnovu zakona usvojenih u parlamentu koji odražavaju javni interes i opće dobro. Zaključno sa drugom polovicom 19. stoljeća, većina liberala je razlikovala liberalnu ideju slobode i demokratsko načelo jednakosti. Liberali su republiku definisali kao ograničen oblik vlasti sa strogom podjelom vlasti na zakonodavnu, sudsку i izvršnu zasnovanu na sobodi pojedinca.

Povezivanjem liberalizma sa demokratijom, u drugoj polovini 19. stoljeća, nastaje demokratski liberalizam. Djelo *Demokratija u Americi* de Tocqueville-a izražava ključnu promjenu liberala u viđenju demokratije. Tocqueville je demokratiju video kao antinomiju liberalizmu kao doktrini slobode. Ovo viđenje demokratije će se promjeniti s revolucijom 1848. Kada antinomiju demokratije i liberalizma zamjenjuje suprotstavljenost liberalizma i socijalizma. Čvrste temelje demokratskog liberalizma je postavio Mill. Biračko pravo je prošireno izbornim zakonom iz 1832. godine što je rezultiralo većim brojem pripadnika srednjeg staleža u parlamentu koji su gradske uprave u potpunosti uzeli u svoje ruke. Za

istoriju engleskog liberalizma je od izuzetnog značaja bila reforma izbornog zakona za koji su se izborili pripadnici političkog pokreta filozofskih radikala. Reformom izbornog zakona su ostvareni preduslovi za prihvaćanje modela demokratske konstitucije vlasti unutar liberalne tradicije. Proširenjem biračkog prava stečeni su uslovi za rušenje stare aristokratske vlasti koja je koristeći političku moć branila temelje vlastitih ekonomskih interesa i povlastica. Mnogi liberali postaju zagovornici općeg prava glasa zasnovanog na tajnom glasanju podstaknuti uticajem Milla i filozofskog radikalizma.

Zahtjevima radničkog pokreta za socijalnom jednakošću u historijskom oprečju između liberalizma i socijalizma, u 19. stoljeću, javlja se socijalni liberalizam. Dok se većina liberala držala laissez – faire doktrine odbacujući ideju političke jednakosti koju su optuživali za slom privatnog vlasništva, drugi su preispitivali temeljne vrijednosti liberalizma pronalazeći okvir koji je prihvatljiv različitim društvenim krugovima. Tragajući za korelacijom između načela individualizma i slobode sa političkom i društvenom jednakost, J.S. Mill uspjeva povezati liberalne, socijalističke i demokratske vrijednosti. Mill je insistirao da se pojedincima dodijele jednak prava na vlastiti razvoj, te je podržavao državni intervencionizam u pravo vlasništva koji je za cilj imao smanjenje ekonomске nejednakosti i sl. Još jedan od ključnih argumenata za razvoj liberalizma, koji je dao Mill, odnosi se na jednakost žena. Slijedeći Millove ideje, Green, Hobhouse i Keynes u svojim djelima odustaju od tradicionalne laissez – faire doktrine promovišući ideju državne odgovornosti za društveno blagostanje, posebno siromašnog stanovništva. Kroz ovaj vid državne skrbi, na državu se gleda kao na pozitivan element društvenog razvoja. Klasični liberali su odbijali ideju socijalnog liberalizma posmatrajući ga kao prijetnju jer nagnije socijalizmu diktatorskog režima, Sovjetskog saveza.

Drugi svjetski rat je doveo u pitanje opstanak socijalnog liberalizma u kojemu je viđena prijetnja liberalno demokratskim sistemima radi komunističkih diktatura otvorivši vrata povratku konzervativnog liberalizma. „Prevratničku ulogu odigrala je knjiga F.A. Hayeka *Road to Serfdom*, objavljena 1944, u kojoj je zastupao tezu o socijalističkim izvorima nacizma te shvaćanju svake socijalističke politike kao potencijalno totalitarne“ (Ravlić, 2013: 57). Ova teza ponajbolje govori u prilog vraćanju slobodnom tržištu i ograničenoj vladavini. Socijalnoliberalne ekonomski politike nakon drugog svjetskog rata u SAD-u su doživjele neuspjeh stvorivši uslove za povratak individualizma i slobodnog tržišta. Rehabilitacijom klasičnih liberalnih stavova nastupa era neoliberalizma. Vođeni Smithovom nevidljivom rukom tržišta, intelektualci preispituju savremenu socijalnu državu, prije svega socijalne funkcije proturječja rada i kapitala kao i različita socijalna davanja. Najveći doprinos neoliberalizmu su dali mislioci poput Hayeka i Friedman-a. Njihove ideje reprivatizacije i

umanjenja socijalnih fondova oblikuju politike i ekonomske strategije zapadnih zemalja. Radikalni libertarianizam, kao poseban oblik neoliberalizma, slobodno tržište vidi kao potpuno prirodan regulator odnosa među pojedincima sa apsolutnim pravom vlasništva uklanjajući u potpunosti državu kao središnjeg aktera. Finansijska kriza iz 2008. godine dala je uvid u rezultate neoliberalizma koji se smatra odgovornim za rast nejednakosti, ekonomske nesigurnosti, deregulaciju finansijskog tržišta. Ovi porazni rezultati neoliberalizma ne označavaju kraj ere liberalizma. Oni otvaraju vrata novom obliku liberalizma nazvanom *komunitarni liberalizam* u kojemu se individualna incijativa dovodi u vezu sa većom socijalnom osjetljivošću. U vremenu savremene globalizacije, pokreti kao što su “No Global”, “Occupy” i “Žuti prsluci” oformljeni su sa ciljem smanjenja socijalne i društvene nejednakosti. U Francuskoj, zbog nezadovoljstva rastom cijene goriva, 17. Novembra 2018. godine osnovan je pokret Žuti prsluci. Građani Francuske iz raznih društvenih, starosnih i religijskih skupina su izašli na ulice nezadovojni trenutnom ekonomskom situacijom. Od početnog zahtjeva za smanjenje cijene goriva, “Žuti prsluci” sup red Francusku vladu stavili niz zahtjeva koji se odnose na ekonomsku i poreznu politiku, politiku vezanu za integracije i migracije, socijalnu politiku, mjere štednje, promjene zakona o radu u korist radnika. Podrška od 80% stanovnika Francuske pokretu “Žutih prsluka” daje najjasniju deskripciju neuspjeha liberalizma da umanji nejednakost u vremenu savremene globalizacije.¹

3.2. *Socijalizam i društvena jednakost*

Pojam socijalist svoje korijene pronalazi u značenju latinske riječi *sociare* što znači dijeliti odnosno spajati. Prva upotreba ovog termina zabilježena je 1827. godine u časopisu Co – operative Magazine. Sljedbenici Owena i Simona su početkom 30 – tih godina 19. stoljeća svoja uvjerenja počeli nazivati socijalizam. Rast industrijskog kapitalizma u Europi prouzrokovao je nastanak socijalizma kao odgovora na društvene i ekonomske prilike. Socijalizam se dakle javlja kao kritika liberalizma i pokušao je da ponudi alternativu industrijskom kapitalizmu, stavljajući snažan akcent na rastuću klasu industrijskih radnika. Industrijski radnici su često radili u nehumanim uslovima u kojima su vlasnici fabrika, vođeni politikama laissez – faire-a imali potpunu slobodu vrednovanja rada i stvaranja fabričkih uslova. Niske nadnice, radno vrijeme koje je trajalo i 12 sati, odsustvo sigurnog radnog mesta i ostali negativni faktori činili su da radnička klasa bude dezorjentisana, bez institucija koje bi

¹ Babić N. “Žuti prsluci” u Francuskoj objavili spisak zahtjeva koji se neće svidjeti Macronu <https://www.logicno.com/politika/zuti-prsluci-u-francuskoj-objavili-spisak-zahtjeva-koji-se-nece-svidjeti-macronu.html>, 02.01.2019. 23:10

se bavile zaštitom njihovih prava. Furije u Francuskoj i Owen u Britaniji zalađali su, kao alternativu industrijskom kapitalizmu, uspostavljanje utopijskih zajednica zasnovanih na saradnji i ljubavi. Marks i Engels su razvitkom složenih i sistematskih teorija promovisali revolucionarno gušenje kapitalizma svojim djelom *Komunistički manifest*. Poboljšanje prilika radničke klase i napretkom političke demokratije, promijenjen je karakter socijalizma. Proširenje prava glasa na muškarce koji pripadaju radničkoj klasi išlo je u prilog socijalističkim političkim partijama za usvajanje zakonskih i izbornih taktika. Završetak Prvog svjetskog rata, donio je uvid u podjelu socijalističkog svijeta. Kontinuirana potreba za revolucijom bila je odlika socijalističkih partija u zaostalim zemljama, prije svega Rusiji gdje su se pod uticajem Lenjina i boljševika razvili revolucionarni socijalisti koji su prihvatili naziv *komunisti*. Potraživanje moći zasnovane na reformama i izborima odlika je socijalističkih pariteta u razvijenijim zemljama nazivajući se reformskim socijalistima koji su označavani imenima *socijalista ili socijaldemokrata*. Širenje socijalističkih načela u zemlje Azije, Latinske Amerike i Afrike u 20. stoljeću rezultat je antikolonijalne borbe prije nego klasne. Po završetku Drugog svjetskog rata režim u istočnoj Europi ima odlike bošljevičkog modela komunizma, kojeg nakon revolucije 1949. godine prihvataju Kina, Sjeverna Korea, Vijetnam i Kambodža. Razvijena su i dva specifična oblika socijalizma: *afrički* zasnovan na komunalnim vrijednostima tradicionalnog plemenskog života koji je Leopold Senghor definisao na slijedeći način: „Afričko društvo, koje je u biti organizirano po sistemu zajednica, nosi socijalizam u sebi. Što se tiče Senegala mi smo nacionalizirali 95% zemlje i na taj način eliminirali zemljoposjednike...“ (Županov, 1977:2); i *islamski* socijalizam zasnovan na moralnim principima islama „Islam je, prema tome postao ideologija koja je zahtjevala od pojedinca određeno ponašanje. Na zajedničkom planu on je propovjedao ovjekovječenje socijalnog života tražeći samo da funkcionisanje u njemu bude u moralnim okvirima“ (Rodinson, 1978: 101). U Latinskoj Americi 60-tih i 70-tih godina socijalistički revolucionari su vodili rat protiv vojnih diktatura za koje je postojala izražena sumnja da djeluju u korist SAD. Do kraja prošlog stoljeća, socijalizam je doživio nekoliko spektakularnih preokreta zbog kojih su pojedini mislioci proglašili smrt socijalizma.

Unutar socijalizma ideološki oblici, teorije i tradicije su češće bile u međusobnoj antinomiji nego prema drugim ideologijama, jer se svaka smatrala onom istinskom. Iako prožeti velikim razlikama svi pojavnici oblici socijalizma imaju zajedničke elemente i krajnji cilj. U najznačajnije elemente socijalizma ubrajamo ideju *kolektivizma, kooperacije, bratstva, jednakosti i slobode*.

Socijalizam predstavlja ideju koja teži socijalizaciji, odnosno prenošenju temeljnih uslova života u kolektivne ruke. Na privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju se gleda kao na moralno pogrešno i ekonomski nepravedno jer je proizvedeno kolektivno i treba pripadati svim pojedincima u društvu. Postojanje privatnog vlasništva djeluje asocijalno na pojedince u društvu potičući razvoj sebičnosti i pohlepe, te ga se gleda kao izvor društvenih sukoba i podjela. Nasuprot socijaldemokrata koji su podržavali jedan vid mješovitog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, komunisti i marksisti su zagovarali ukidanje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Slom realnog socijalizma i uspon neoliberalnih politika prisilio je socijaldemokrate da idu u pravcu tačke definisane između redistributivne države i nesputanog laissez – faire liberalizma. Anarhisti su takođe podržavali marksistički princip nepostojanja privatnog vlasništva, jer njegovo postojanje procira nejednaka prava. Sve što nije proizvedeno radom, smatraju anarhisti da je krađa, jer nepošteno je bogatiti se na štetu onog koji radi te ga ujedno i osiromašivati. Anarhisti državu smatraju instrumentom održanja nasilja koje proizilazi iz ekonomske nejednakosti i razilaženja interesa. Anarhisti se zalažu za društvo međuvisnosti koje opisuju kao „...novi raj odnosno poštivanje rada, solidarnost među narodima, jednakost, društvo pojedinačne incijative i štednje, ali bez nejednakosti, društvo sklada i ravnoteže generacija, riječju, društvo ostvarene pravde temeljeno na prirodnim zakonima.“ (Ravlić, 2013: 115). Sa socijalističkog stanovišta, ljudi ne mogu postojati bez društva, te se ne mogu ostvariti kao osobe. Međuvisnost između ljudi je osnova socijalističke ideologije koja pomiruje sve tipove socijalizma.

Socijalisti zastupaju tezu da odnos između pojedinaca u društvu treba da se temelji na kooperaciji te odbijaju odnos konkurenčije. Konkurenčija stvara sebičnost, navodi na agresiju. Kooperacija pojedinaca ima moralnu i ekonomsku svrhu, ustaljuje u društvene odnose brigu o drugima i altruizam. Oprečno mišljenju socijalista, liberali konkurenčiju smatraju zdravom i prirodnom jer potiče pojedince da marljivo rade i razvijaju svoje vještine i sposobnosti. Socijalisti takođe uočavaju razliku između materijalne nagrade i moralnih motiva. Kapitalizam nagrađuje vrijedan rad, nagrađuje razvijene vještine, ali uskraćuje pojedinca moralnog motiva za doprinos zajednici i opštem dobru. Socijaldemokrati teže ostvarivanju ravnoteže između moralnog i materijalnog. Odbacuju ideju da materijalnu nagradu treba eliminisati. Socijalistička ideja saradnje predhodila je nastanku kooperativnih društava, koja su se javila kao odgovor konkurentskim i hijerarhijskim poslovima kapitalizma, u kojima i potrošači i proizvođači kolektivnom energijom rade za opšte dobro. Kooperativna preduzeća koja su se nalazila u dijelovima na sjeveru Španije i zemljama bivše Jugoslavije su bila u vlasništvu radne snage i djelovala su na principu radničke samouprave.

O pojmu bratstva veoma malo je pisano. Razlog tome se nalazi u relativnoj političkoj zapostavljenosti tog pojma u Francuskoj revoluciji. Prema socijalistima, niti jedan čovjek nije jedinka za sebe. Svi ljudi su povezani i čine cjelinu. Kolektivni duh ujedinjuje sve ljudе u cjelinu tako da su oni braća, odnosno drugovi. Ideja bratstva odnosi se na proste međuljudske odnose zasnovane na prijateljstvu, bliskosti, razumjevanju i zajedničkim naporima u ostvarenju zajedničkog cilja. Bratstvo insistira na internacionalizmu ostavljajući osjećaj nacionalne pripadnosti po strani. Zadaća internacionalizma se ogledala u sprečavanju odlaska ljudi u prvi svjetski rat. Bratstvo je trebalo da potakne osjećaj solidarnosti i sprječi odlazak radnika u rat. Međutim klasnu internacionalnu solidarnost je nadjačao osjećaj nacionalne pripadnosti izbijanjem europskog rata 1914. godine.

Princip jednakosti je osnovna politička vrijednost prema kojoj se ideologija socijalizma razlikuje od svojih protivnika, prije svega liberalizma i konzervativizma. Konzervativci načelo društvene jednakosti strogo odbacuju, jer vjeruju u hijerarhiju u društvu, dok liberali priznaju princip jednakosti jer su svi pojedinci u društvu jednaki i imaju pravo na jednak tretman. Obzirom da su svi pojedinci jednako nejednaki, odnosno imaju drugačije vještine, sposobnosti, oni sa razvijenijim vještinama koji vrjednije rade trebaju biti nagrađeni za svoj trud više nego oni pojedinci manjih sposobnosti i vještina. Liberali dakle najviše priznaju jednakost šansi, ali ne vide svrhu društvene ili ekonomске jednakosti. Tri ključna argumenta opravdavaju vjerovanje socijalista u društvenu jednakost. Najprije društvena jednakost priznaje pravičnost. Socijalisti odbacuju vjerovanje da su svi ljudi rođeni jednaki, te materijalnu nejednakost ne objašnjavaju rodnim nejednakostima. Najznačajniji oblici nejednakosti među ljudima, prema socijalistima, rezultat su nejednakog tretmana u društvu. Iz toga proizilazi da pravičnost insistira na jednakom tretmanu svih pojedinaca od strane društva. Nadalje, društvena jednakost podržava zajednicu i kooperativnost pojedinaca. Podrazumjeva se da će pojedinci koji žive u istoj zajednici i istim uslovima, oni će osjećajem pripadnosti stvoriti identitet, te će zajedno stremiti ostvarenju zajedničkog cilja. Jednaka nagrada za sve pripadnike društva obrazuje veću društvenu solidarnost. Dok društvena jednakost osigurava slogu i mir, izraženost društvene nejednakosti vodi nemirima, poznatijim kao *klasni sukob* ili *klasni rat*. Treći argument koji objašnjava privrženost socijalista društvenoj jednakosti ogleda se u shvatanju zadovoljenja potrebe. Potreba je neizbjegna, ona zahtjeva svoje ostvarenje i zadovoljenje. Osnovne životne potrebe poput onih za hranom, nastambom, vodom itd. ključne su za položaj pojedinca. U zadovoljenu osnovnih čovjekovih potreba redistribucijom bogatstva, jasno se primjete egalitarne implikacije. Iz toga slijedi vjerovanje da su za socijaliste sloboda i jednakost kompatibilni pojmovi. Uprkos zajedničkom

stavu socijalista u razumjevanju društvene i ekonomske jednakosti, mišljenja se razilaze do kojeg obima ona treba da se ostvari. Za komuniste i marksiste, društvena jednakost je apriorij, u potpunosti odbacuju postojanje privatnog vlasništva, a raspodjelu resursa vide u zadovoljenju potreba, dok za socijaldemokrate je najpovoljnija relativna društvena jednakost. Kapitalizam prema socijaldemokratama ne treba iskorijeniti, treba ga obuzdati. U principu potreba – zadovoljenje, socijaldemokrate vide samo odstranjivanje siromaštva.

Definisanje pojma slobode predstavlja vjerovatno i najveću razliku među socijalistima. Anarhisti slobodu shvataju kao osnovnu i konačnu vrijednost. Pojedinac je sloboden tek kada shvati pravu prirodu i djeluje u skladu s njom. Sloboda se suprotstavlja svakom vidu autoriteta i nasilja. Socijaldemokrati insistiraju na individualnoj slobodi koja insistira kontinuiranu demokratizaciju društva i države. Socijaldemokrati djeluju ka stvaranju preduslova za više slobode za svakog pojedinca, a ne samo za pojedince određene društvene klase. Komunisti i marksisti u pojmu slobode vide oslobođanje od kapitalizma. Prema *Komunističkom manifestu* potrebno je ustanoviti društvo u kojem će razvoj svake individue uvjetovati slobodan razvoj svih pojedinaca u društvu. Individualna autonomija pojedinca, prema anarhistima, vodi kooperaciji jedinki u društvu koja podrazumjeva uslove veće jednakosti.

Tokom historije, socijalizam je poprimao različite oblike i egzistirao kroz različite faze. Autori prave različitu klasifikaciju socijalizma kao što su utopijski i znanstveni socijalizam, idealni i tržišni socijalizam itd. ali mi ćemo izdvojiti tri najuticajnija oblika socijalizma, a to su:

1. Anarhizam
2. Komunizam
3. Demokratski socijalizam.

Sva tri navedena oblika socijalizma se mogu posmatrati i kao zasebne ideologije. U tom slučaju, socijalizam se može shvatati i tumačiti kao porodica ideologija.

Anarhizam (liberterski socijalizam) je oblik socijalizma koji idealnim društvom smatra zajedništvo slobodnih ljudi, bez vanjske prisile odnosno vlasti. Anarhizam počiva na tri temeljna principa. Anarhisti odbacuju sve oblike države, odbacuju kapitalizam i imaju izražen egalitarni interes za slobodu drugih. Pojam Anarhizam u pozitivnom svjetlu je prvi put upotrijebljen 1840. godine, a upotrijebio ga je Proudhon u djelu *Što je vlasništvo*. Krenuvši od Proudhona preko Bakunjina do Kropotkina, anarhisti su se zalagali za društvo

bez utemeljene države i privatnog vlasništva. Kroz djelo *Uzajamna pomoć*, Kropotkin je naznačio značaj saradnje između pojedinaca. "... posmatranjem životinjskih i ljudskih društava dokazivao je da je unutar pojedinih vrsta takmičenje daleko manje važno od saradnje, koja je pak preduslov za opstanak." (Ward, 2007: 7). Prije svega treba razlikovati pojmove individualističkog anarhizma i socijalističkog anarhizma. Individualistički anarhizam je imao određeni uticaj na području SAD, dok je za historiju političkih ideja u Europi socijalistički anarhizam od izuzetnog značaja. Drugu razliku među anarchistima čini odabir sredstava za svoje ciljeve. Johann Most je zagovarao revoluciju aktima individualnog terora kroz oružane napade na institucije, te atentatima na šefova država koji su simbolizirali režimi okrunjene glave. Pak, mnogi anarchisti su prihvatili nenasilne ideje koje su razvili Gandhi i Tolstoj. Anarchisti se žustro protive svim vrstama autoriteta koji predstavlja moderna država, dok pristalice drugih političkih ideologija smatraju da država ima i pozitivne funkcije. Liberali državu posmatraju kao zaštitnika socijalne stabilnosti i individualnih sloboda, a komunisti i socijaldemokrati državu percipiraju kao sredstvo uspostave novog društva zasnovanog na socijalnoj pravdi. Nit koja anarchiste povezuje sa ostalim socialistima utkana je u zajedničko vlasništvo i pravednu raspodjelu dobara, „... malene su razlike između tih pojedinih grupa u teoriji, provedene u praksi daju sve isti rezultat: smrt privatnom vlasništvu.“ (Korsky, 1937:74), dok se njihovi stavovi razlikuju u pogledu postojanja državnog aparata kojeg anarchisti doživljavaju kao instrument ugnjetavanja pojedinaca. Anarchisti su protivnici diktature proleterijata kao prijelaznog razdoblja, a kao središnje uporište svoje ideologije uzimaju ideju u kojoj radnici imaju neposrednu kontrolu nad svojim poslovima i vlastitim životom.

Komunizam, odnosno Boljševizam, predstavlja revolucionarnu struju ruske socijaldemokratije, da bi nakon Prvog svjetskog rata prerastao u ugledan socijalistički pokret i ideologiju. Svoje širenje na Istočnu Europu doživio je nakon Drugog svjetskog rata, a potom na Kinu i mnoge druge zemlje. Komunizam svoj izvor nalazi u lenjinizmu kao posebnom shvatanju marksizma, a insistira na nasilnoj revoluciji i uspostavi posebnog organizovanja socijalističke vlasti nazvanog *diktatura poreleterijata*. U Lenjinovim uvidima kapitalizam prelazi u fazu imperijalizma u kojoj buržoaziju promatra kao parazita koji se eksterno ponaša kolonijalistički, a interno eksplotatorski. Lenjin navodi da revolucija treba da počne gdje su proizvodne snage najnerazvijenije, ali su stvoreni politički uslovi zahvaljujući revolucionarnom pokretu. Prijelaz na socijalizam zahtijeva nasilnu akciju. Diktatura proleterijata je shvaćena kao prijelazna faza kojom treba somiti buržoaski državni aparat i uspostaviti proletersku državu koja će poslužiti za obnovu ekonomije, kulture i društva u

socijalističkom pravcu. Diktatura proleterijata nije despotska jer predstavlja vladavinu većine nad manjinom. Za komuniste apriorij je bio ostvarenje potpune socijalne jednakosti koju je trebalo ostvariti brisanjem podjele na „moje“ i „tvoje“. „... teorija komunizma može da se sažme u jednu jedinu rečenicu koja glasi: ukidanje privatne svojine“ (Pipes, 2004: 2). Komunizam u srži predstavlja odgovor na zaostalost Rusije, prije svega na ekonomskom planu i njenu socijalnu strukturu koju većinski predstavlja seoska populacija, dok urbani proleterijat koji je slabo razvijen treba nadopuniti akcijama revolucionarne stranke. Svjetska revolucija je zbog beskonačnog terora radi osvajanja i zadržavanja vlasti shvaćena kao borba protiv vjetrenjača. Ideološki obrat je napravio Staljin koji jenodustavši od svjetske revolucije proglašio formu socijalizma u jednoj državi. Socijalizam je preoblikovan u neposredni cilj, a teror izabran za njegov osnovni instrument. Partija ne oblikuje mase, već policija ima zadaću natjerati mase u partiju. Komunistički socijalizam se ovjekovječio kao primarna ideologija u SSSR-u i državama Istočne Europe. Najambiciozniji pokušaj reforme ovog sistema napravio je Gorbačov a njegov ishod je označio slom sistema realnog socijalizma.

Europske socijaldemokrate i socijalističke stranke predstavljaju ideošku orijentaciju suprotstavljenu komunizmu. Osnovno polazište socijaldemokratije predstavljaju reforma i regulacija kapitalizma identificujući se sa demokratijom, pluralizmom i ljudskim pravima. Socijaldemokrate odbacuju nasilnu reformu, te kao instrument za ostvarenje svog cilja biraju mirne i postepene reforme kapitalističkog sistema i institucija. Socijaldemokratska stranka je u Njemačkom carstvu bila najjača stranka do 1878. godine kada ju je Bismarck zabranio. Zabранa djelovanja socijaldemokratske stranke je trajala dvanaest godina, odnosno sve do 1890. godine kada socijaldemokrate opet bilježe rast potpore izbornog tijela. Pojedine socijaldemokrate kao što je Bernstein priznaju nasilnu akciju kao neophodnu metodu borbe za političku vlast ali samo u državi u kojoj nije uspostavljena demokratska vlast. Bernstein kritikuje liberalizam, koji je trebao da pojedinca osloboди sputanosti od strane crkve, države i gospodarstva pod idejom jednakosti i slobode, a rezultirao je društвom posjednika. Za socijaldemokrate socijalizam predstavlja ideologiju *organizovanog liberalizma* proširenog za načelo solidarnosti. Socijalizam je moguće uspostaviti postepeno ispunjavajući prepostavke koncentracije proizvodnje i kapitala te osigurati političku, intelektualnu i organizacijsku kvalifikovanost pripadnika radničke klase. Bazno načelo uspostave države prema Bernsteinu predstavlja demokratija koja eliminiše klasne povlastice, te počiva na načelima jednakosti, slobode i pluralizma ali ne može ublažiti klasni jaz socijalnog aspekta među pojedincima u društvu. Kantove političke ideje unutar radničkog pokreta i marksizma u 19. stoljeću su imale znatan uticaj na artikulaciju socijaldemokratske ideologije. Dio marksističkih intelektualaca

Kantov ideal osobe kao kategorički imperativ nastoje primjeniti na socijalizam. Prema Kantu čovjek je autonomno biće koje se ne može koristiti za ispunjenje određenog cilja jer predstavlja samo cilj za sebe. Temeljna načela socijalizma su artikulisana u deklaraciji *Ciljevi i zadaci demokratskog socijalizma* koja je usvojena 1951. godine u Frankfurtu. Polazne vrijednosti na kojima počiva socijaldemokratija prema ovoj deklaraciji su sloboda, pravednost, solidarnost i jednakost, a osnovno načelo socijaldemokratije glasi *konkurenčija kada je moguće, a planiranje kada je nužno*. Apriorij socijaldemokrata nije ukidanje kapitalizma već njegovo humaniziranje. Socijalizam je moralno superioran nad kapitalizmom, promoviše vrijednosti bratstva, ljubavi i bliskosti. Krajnji cilj socijaldemokrata jeste ostvarenje pravednog društva u kojem se proizvedeno bogatstvo koristi za zajedničko blagostanje na načelu jednakosti.

4. DRŽAVA, GLOBALIZACIJA I NEJEDNAKOST

4.1. Položaj država u globalnoj politici: države “centra” i države “periferije”

Pojam koji se u posljednje vrijeme najčešće koristi za opisivanje globalnih političkih i ekonomskih promjena, jeste pojam globalizacije. Počevši od osamdesetih godina prošlog stoljeća, globalizacija preoblikuje svijet jer nacionalne vlade i supranacionalna tijela kao što su Svjetska trgovinska organizacija, Međunarodni monetarni fond i Ujedinjene Nacije podstiču i prate promjene koje donosi globalizacija umanjujući uticaj državnih granica i teritorija na živote ljudi.

Politička globalizacija kao proces postavlja zahtjeve koji se odnose na državni suverenitet, uticaj koji imaju nevladine organizacije i pokreti te regionalno i globalno rukovođenje, utičući na razvoj političkih uređenja koja prevazilaze teritorij nacionalne države. Političku globalizaciju se optuživalo za deteritorijalizaciju politike, upravljanja i vladanja. Kritičari globalizacije insistiraju na bitnosti nacionalne države kao političkog temelja savremenog društvenog života. Da li enormno kretanje ljudi, roba i kapitala umanjuje moć nacionalne države? Da li je na sceni uspostava globalnog upravljanja? Da li je za enormno kretanje roba, kapitala, ljudi i tehnologije odovorna politika ili ekonomija? Odgovori na ova tri osnovna pitanja nam daju uvid u veličinu političke globalizacije. Sistem srednjovjekovnih malih država, zamijenile su moderne nacionalne države uspostavljene Vestfalskim mansom 1648. godine koji je zaustavio vjerske ratove. Vestfalski model nacionalnih država osnaživao je koncept međunarodnog prava temeljenog na principu jednakog prava na samoopredjeljenje. “Znanstvena i osobito politička javnost je do danas najviše pazila na pitanja prava ljudi na samoodređenje, kao materijalno ljudsko pravo, kada je to potrebno da se to pravo koristi od strane nekih od etničkih zajednica” (Dobrota, 2018: 11). Nakon dva svjetska rata stvorena je potreba da se uspostave institucije međunarodne saradnje. Institucionalni oblik međunarodna saradnja je dobila osnivanjem Ujedinjenih nacija 1945. godine.

Politička, pravna, rasna, rodna, ekomska i svi ostali oblici nejednakosti ne odnose se samno na stanovništvo unutar određene zemlje. Sve navedene oblike nejednakosti moguće je posmatrati i na međudržavnom, odnosno međunarodnom nivou. Svjetski poredak u periodu savremene globalizacije nepravedno pravi podjelu na države “centra” i države “periferije”. Iako se državama centra smatraju bogate zemlje, njih čini i siromašni dio stanovništva, isto vrijedi i obrnuto, siromašnu periferiju čine i bogati pojedinci. Postojanje društvenih hijerarhija

na nacionalnom nivou, ne potkopava činjenicu da postoje i hijerarhije između država. Države koje su članice organizacija kao što su G7, NATO, OECD svojim stanovnicima obezbjeđuju strukturalne prednosti u odnosu na stanovnike zemalja koje nisu članice sličnih organizacija. Pojedinac sa određenim stepenom sposobnosti rođen u nekoj od država periferije ima manje životne šanse za ostvarenje uspjeha u obrazovanju i profesionalnom djelovanju od pojedinca istih sposobnosti koji je rođen u jednoj od država centra. Savremena globalizacija prema kritičarima zasigurno naglašava hijerahiskske nejednakosti između zemalja koje dijelom proizilaze i iz neoliberalnih politika. Savremena globalizacija osim što je uvećala hijerahiskske nejednakosti između država, takođe je učinila većim i razlike u bogatstvu između država centra i država periferije. “Nejednakost između zemalja računa se na najmanje sedam različitih načina: pri čemu sve formule, osim jedne, potvrđuju da se rascjep produbio između 1980. i 2000. godine” (Šolte, 2009: 326). Zadnja dva desetljeća prošlog stoljeća su donijela materijalni napredak kako stanovnicima država centra tako i stanovnicima država periferije ali taj napredak nije jednak za obje skupine. Nejednakost na relaciji centar – periferija ogleda se i u pristupu globalnim prostorima. Preegzistentna stratifikacija odnosi se na umanjenu sposobnost država periferije da uživaju plodove globalizacije.

Sa aspekta globalizacije demokratija je strukturalno nedostatna jer države periferije imaju daleko manje pravo glasa u procesima uređivanja u odnosu na države centra. Razvijene zemlje euroatlantskog svijeta koje su bogate resursima kao što su SAD i zemlje zapadne Europe posjeduju proporcionalno veći autoritet u globalnom upravljanju nego zemlje periferije. Države centra takođe nisu u potpunosti jednake međusobno, što najbolje oslikava primjer SAD koje se često optužuju za unipolarnost i hegemonizam. Slika SAD kao superiorne i izuzetne nacije njegovala se generacijama, posebno po završetku hladnog rata i pada komunizma. Tako kreirana slika omogućila je SAD da “...često koriste svoje prednosti u pristupu izvorima i moći tako snažno da oblikuje pravila globalnih odnosa, ponekad otvoreno ignorišući šta većina čovječanstva može da osjeća i želi” (Šolte, 2009: 370). Još jedan od pokazatelja nejednakog položaja država u globalnoj politici demonstriran je kada su države centra oformile grupu G8 koju čine ekonomski najrazvijenije zemlje svijeta: SAD, Kanada, Japan, Ujedinjeno Kraljevstvo, Njemačka, Italija, Francuska i Rusija. Iako ukupan broj stanovništva država članica G8 čini zanemarivi broj ukupne populacije čovječanstva, grupa G8 donosi odluke koje se tiču cjelokupne ljudske populacije. Vođene primjerom država centra, države periferije su takođe oformile nekoliko sličnih grupa uključujući G77 i G24 koje imaju relativno mali ili nikakav uticaj na prilike na globalnom nivou. Vrijedno je pomenuti i grupu G20 koja pored ekonomski najrazvijenijih država uključuje i nekolicinu tržišta u

usponu u svijet globalnog upravljanja. Teoretičari koji se bave formalnom jednakošću, često izostavljaju bitan faktor koji se odnosi na broj stanovnika. Da bi mogli pobliže objasniti značaj broja stanovnika u određivanju sfere kojoj pripada država, uzet ćemo za primjer Kinu koja ima populaciju kao 160 najmanjih država na svijetu. Savremena globalizacija je donijela vrijeme kada je teško, ili čak nemoguće, države klasifikovati kao države centra, poluperiferije i periferije, ali ekonomska nejednakost između država ostaje ogromna. Od 1988. Svjetska banka nudi shemu prema kojoj države kvalificira u četiri skupine: države sa *Visokim, Višim – srednjim, Nižim – srednjim i Niskim dohotkom*.

Bruto nacionalni dohodak po glavi	Broj zemalja	Primeri
Visok dohodak \$ 12.476 ili viši	70	Nemačka, Saudijska Arabija, SAD
Viši-srednji dohodak \$ 4.036–12.475	54	Kina, Rusija, Tajland
Niži-srednji dohodak \$ 1.026–4.035	56	Egipat, Indija, Nigerija
Nizak dohodak \$ 1.025 ili niži	35	Afganistan, Ruanda, Uganda

Izvor: Hauge, Harrop, Uporedna vladavina i politika, str. 44

U prikazanoj tabeli imamo uvid četveročlane podjele država prema BDP prema kojoj možemo zaključiti da države centra, Njemačka, Saudijska Arabija i SAD, imaju najveći BDP po glavi stanovnika koji iznosi 12.476 dolara ili više, dok periferne zemlje kao što su Avganistan, Ruanda i Uganda imaju preko 12 puta manji BDP po glavi stanovnika. Zemlje sa Višim – srednjim i Nižim – srednjim dohotkom možemo definisati kao zemlje poluperiferije koju čine zemlje u razvoju na primjer države članice BRICS-a.

Savremena globalizacija je prilično umanjila značaj granica nacionalnih država umanjivši pri tome važnost geografskih ograničenja na političke, ekonomske i kulturne programe. Međunarodne organizacije podrazumjeva tijela sa jednom svrhom, regionalna i univerzalna tijela. Obzirom da ne postoji svjetska vlada, nacionalne vlade daju svoje stavove vezane za globalne problem. Osnovna svrha međunarodnih organizacija se ogleda u razvoju međunarodne infrastrukture, koordinaciji politika i upravljanju globalnim poslovima. Međunarodne organizacije učestvuju u svakodnevnim aktivnostima nacionalnih vlada propitujući resurse i kapacitete država periferije. Kada su u pitanju i formalne multilateralne organizacije, primjetne su nejednakosti na relaciji centar – periferija. Većina ovih organizacija je smještena u državama centra, uzmemo li za primjer UN, jedino tijelo UN koje je smješteno u državu periferije jeste UNEP sa sjedištem u Najrobiju. Dominacija država centra nad

državama periferije očita je i u najvišem organu UN, Savjetu bezbjednosti u kojem pet država ima stalno članstvo i pravo veta. Formalnu jednakost među državama možemo primjetiti u Generalnoj skupštini UN-a koja djeluje na principu jedna država – jedan glas, ali postavlja se pitanje nesrazmjerneosti broja stanovnika država članica.

Slična situacija je kada govorimo i o globalnim finansijskim organizacijama. Kao i Generalna skupština UN, Svjetska trgovinska organizacija djeluje na istom principu jedna država jedan glas. Može se reći da je i ta jednakost relativna i prividna. Kada je u pitanju globalna trgovina, glavnina pregovora se vodi između SAD i Europske Unije. Razlog tome leži u činjenici da gotovo trećina država članica koje pripadaju periferiji nemaju stalne delegate u pomenutoj organizaciji. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj OECD ne uključuje većinu država periferije dok ugovori i preporuke koje daje ova organizacija imaju globalne konsekvene. Kada govorimo o MMF-u, govorimo o otvorenoj i javnoj podjeli na relaciji centar – periferija. Kanada, Francuska, Njemačka, Italija, Japan, SAD i Ujedinjeno kraljevstvo čine grupu G7 koja kontroliše 45% glasova u Izvršnom odboru MMF-a, a 44 Afričke države upravljaju sa nepunih 5% glasova.

Strukturalna nejednakost u globalnom upravljanju takođe je prisutna i u sferi civilnog društva. Najjače grupe građanskog aktiviteta osnovane su u državama centra, tačnije na području Zapadne Europe i Sjedinjenih Američkih Država. Takva civilna društva osnovana u državama centra odlikuju se etabliranim akademskim, vjerskim, poslovnim i drugim institucijama te suna čelu transsvjetskih organizacija civilnog društva poput ICFTU i WWF. Civilna društva osnovana u zemljama periferije takođe doprinose razvoju globalnih odnosa, ali ta društva nerjetko rade prema agendama i aktivnostima civilnih društava centra čak i ako se razmatraju pitanja koja nemaju direkstan uticaj na periferiju. Počevši od upravnih agencija i završno sa civilnim društvima, u globalnom upravljanju jasna je dihotomija na relaciji centar – periferija, gdje se krši temeljno načelo demokratije tj. jednakost. Nepravedno je da stanovnici država centra, bez važnijeg uticaja stanovnika periferije rukovode globalnim odnosima i donose politike koje se ne tiču samo njih, već gotovo pa uvijek idu na štetu stanovnika periferije.

4.2. Regionalna diferencijacija država

Regija predstavlja geografski zaokruženu cjelinu, politički, ekonomski, kulturno i historijski relativno jednoličnu cjelinu u odnosu na ostale. Sa geografskog aspekta regija posjeduje prostorno – teritorijalni okvir, odnosno prirodne granice koje tu regiju čine cjelinom.

Međutim geografske odrednice nisu dovoljne da bi određeni prostor bio posmatran kao regija. Geografske odrednice su historijski gledano otežavale saradnju sa drugim područjima, odnosno olakšavale unutar cjeline što je za produkt imalo visok stepen međusobne povezanosti i ekonomsko – kulturne homogenizacije stanovništva. Pored geografskih determinantnih u definisanju regije bitne odrednice su politička, kulturna i socijalna sličnost. Da bi određenu cjelinu nazvali regijom i imali mogućnost razlikovati je od drugih područja, onda ta regija mora posjedovati neki od slijedećih elemenata: različitu etničku pripadnost stanovnika, različitu religijsku pripadnost, različitu kulturu i jezik, posebnu socijalnu strukturu itd. Po osnovu pobrojanih elemenata moguće je napraviti podjelu regija. Regije se najčešće dijele na:

- Prirodno – geografske regije,
- Historijsko – kulturne regije
- Političko – ekonomske regije.

Sa aspekta međunarodnih odnosa, regija predstavlja skup država smještenih na zajedničkom prostoru određenog dijela Zemlje. Regije prema međunarodnim odnosima se konstruišu prema političkim, ekonomskim i vojnim procesima i akterima. Globalizacijski procesi su iznjedrili novi oblik političke raspodjele stvorene na socioekonomskim i teritorijalno – kulturnim podjelama. Takvu vrstu političke raspodjele nazivamo regionalizacija. Kada je riječ o regionalizaciji, govori se o više značajnom pojmu. Pojam regionalizma u svoj sadržaj uključuje elemente kao što su formalne regionalne institucije, isti tip političkih režima i ideologija, ekonomska komplementarnost te jezička, historijska, kulturna, rasna i etnička pripadnost. Postoji više klasifikacija regionalizma kojeg je kao politički fenomen moguće analizirati na *mikrorazini* i *makrorazini*. Prema ovom vidu klasifikacije postoje dva oblika regionalizma. Prvi oblik regionalizma karakteriše političko djelovanje u svrhu sticanja određenog stepena autonomije temeljenog na decentralizaciji i načelu supsidijarnosti. Drugi oblik regionalizma okarakterisan je geopolitičkom slikom hladnoratovske podjele i makroregionalnog sjedinjavanja više nacionalnih država u različite ekonomske, vojne i političke saveze. Na mikrorazini regija postaje politički relevantna kada većina stanovnika ima razvijen osjećaj zajedničkog identiteta pri tome zahtjevajući određeni stepen autonomije u odnosu na ostatak državne cjeline pod čijim okriljem je regija smještena. „Ta svijest o zasebnom regionalnom identitetu temelj je regionalizmu koji se iskazuje u političkom djelovanju regionalističkih pokreta i stranaka... regionalizam označava oporbeno djelovanje političkih predstavnika nekog subdržavnog teritorija prema cijelini kao referentnom političkom i teritorijalnom okviru“ (Maldini, 2014: 131).

Nejednakost koja postoji između država na globalnom nivou, takođe postoji i između regija. Razliku između regija na makrorazini ponajbolje možemo iskazati na primjeru Europske Unije. Europska Unija predstavlja jedan visokoracionaliziran i birokratizirani sistem koji je skrojen po modelu koncentričnih krugova moći, koji funkcioniše neuravnoteženo stvarajući podjelu na centar Unije gdje je sva moć, kako ekonomska tako i politička, koncentrisana i periferiju Unije. Krećući se od centra Unije prema periferiji, jasno je da sa svakim krugom moć gubi svoj intenzitet. Podjela regija unutar Europske Unije nije produkt socijalnih odnosa. Ona je proizvod jasnih razlika u ekonomskoj, tehnološkoj, naučnoj i demokratskoj razvijenosti centra Unije. Upravo ova objektivna dihtomija uvećava jaz na relaciji centar – periferija. „Centar i periferija funkcioniraju kao izraz realnih i objektivnih odnosa snaga koji se uspostavljaju po kriteriju razvijenosti, moći, utjecaja i broja stanovnika. O Tomu ovisi snaga političke reprezentacije i odluke u kojima sudjeluju svi članovi unijatskog niza, dok po kriteriju moći i utjecaja posljednju riječ ipak imaju moćnici toga moćnog makroregionalnog kluba“ (Milardović, 2009: 93). Sve bitne institucije Europske Unije su smještene u centru. U njima se donose pravne norme, kreiraju politike, smjernice i direktive, donose kriteriji važni za proširenje Unije. Sve te direktive i politike se kreću iz centra prema krajnjim granicama periferije. Kada govorimo o periferiji Europske Unije, govorimo o regiji Istočne Europe. Temelj modernizacije Istočne Europe predstavlja prihvatanje demokratije i tržišne ekonomije, odnosno liberalnog i neoliberalnog koncepta. Ovaj vid modernizacije, koju prolaze države Istočne Europe je drugi ciklus modernizacije te predstavlja uslov za ulazak zemalja Istočne Europe u Europsku Uniju. Razlog niže razvijenosti zemalja Istočne Europe je bio komunistički režim koji je vladao tom regijom. Pod uticajem komunističke ideologije, države Istočne Europe su prošle prvu modernizaciju, odnosno prelazak iz agrarnih u industrijska društva. Unutar Europske Unije vidlj je snažan jaz imedju inferiornе periferije i hegemonističkog centra Unije. Centar Unije uživa poziciju hegemona zahvaljujući procesu tranzicije iz komunističkog u neoliberalno društvo koju je prošla periferija i koncentraciji ekonomske moći koja je podređena ciljevima zapadne civilizacije. Odnos centra Unije prema periferiji može se okarakterisati kao neokolonijalizam. Centar periferiju posmatra kao bitan resurs jeftine radne snage, sirovina, povoljnih nekretnina i poljoprivrednih dobara, dok periferija za uzvrat dobija potrošačke kredite uz visoke kamatne stope te ostaje uskraćena kredita za razvoj industrije. Negativne posljedice po periferiju Unije ogledaju se i u demoralizaciji i intelektualnoj destrukciji „Pravila igre... potrošačku kulturu, zaglupljujuće društvo spektakla, zabavu i krenenizirajuće sadržaje u medijima te obrazovni sustav koji ne razvija kreativno kritičke osobe, nego, u funkcionalističkom smislu, servisere moćnih sustava“ (Milardović, 2009: 95). Analizirajući ove odnose možemo doći do zaključka da je

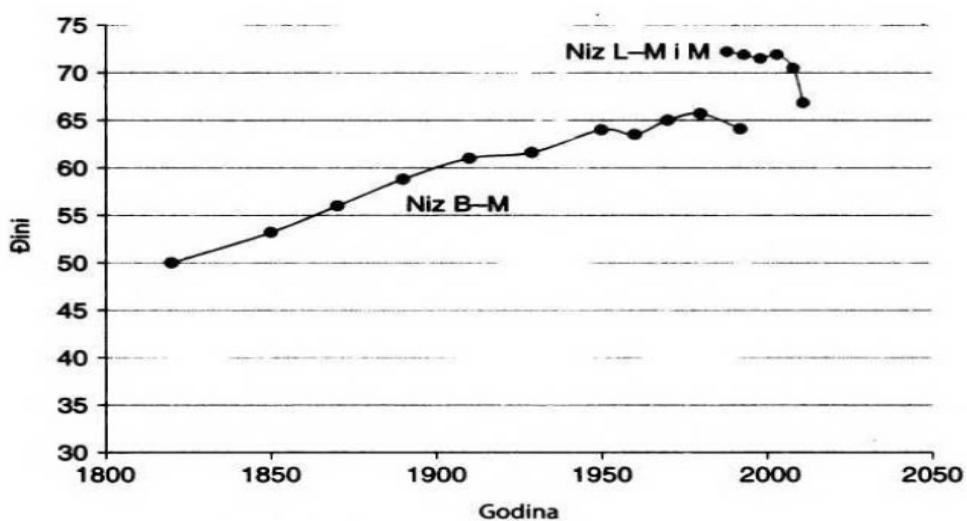
odnos između regija Europske Unije neuravnotežen sa jakom unutarnjom polarizacijom. Hegemonizam centra može na duže staze kontrolisati pomenutu polarizaciju, ali produbljivanjem krize nastale hegemonijskim odnosom centra prema periferiji moguća su dva scenarija. U prvom scenariju se postavlja pitanje da li će najmoćnije regije Europske Unije moći kontrolisati situaciju pod socijalnim pritiscima koje centar pokušava ukrotiti državnim intervencionizmom i ekonomskim protencionizmom što može dovesti do neravnoteže unutar najnaprednijih regija Unije. Drugi scenarij krize leži u pitanju šta ako centar zbog zbog loše rasподjele pravde i politike ne uspije stabilizovati prilike na periferiji Unije? Kompletan opstanak kosmopolitskog projekta Europske Unije može doći u pitanje zbog internog kolonijalizma te nejednake redistribucije moći. U konačnici analize Europske Unije sa sigurnošću možemo konstatovati neuspjeh globalizacije u eliminisanju nejednakosti između regija jer je primjetna jasna diferencijacija između Zapadne, odnosno hegemonijske civilizacije i Istočne odnosno periferne civilizacije.

Kao primjer regionalne diferencijacije država na mikrorazini može nam poslužiti Španija. Španija je sačinjena od 17 regija, a to su : Andaluzija, Aragon, Asturija, Balearska ostrva, Baskija, Kanarska ostrva, Kantabrija, Katalonija, Kastilja-La Mancha, Kastilja i Leon, Ekstremadura, Galicija, La Rioja, Zajednica Madrida, Regija Murcia, Navara i Valensijska Zajednica. Države se tradicionalno prema uređenju dijele na unitarne i federalne, ali pojavom regionalne države ova klasifikacija se proširuje na tročlanu podjelu. Regionalna država predstavlja maksimalno prihvatljiv stepen decentralizacije koji graniči sa samom federalizacijom zemlje. Španija kao regionalna država prema svojim karakteristikama eliminiše osnovne slabosti i objedinjuje pozitivne elemente unitarnog i federalnog uređenja. Dok federalne jedinice u posjeduju elemente državnosti, regije to ne mogu posjedovati. Španiju kroz cjelokupnu historiju karakterišu etničke zajednice koje su zadržale svoju kulturu, tradiciju i jezik. Potvrda postojanja različitih etničkih skupina na tlu Španije jeste jezička raznolikost. U Španiji kao i u Europskoj uniji, postoje nejednakosti prije svega one ekonomski i političke prirode. Madrid, Katalonija i Baskija predstavljaju ekonomski najmoćnije regije u Španiji. Za razliku od Italije u Španiji nije prisutna podjela centra ekonomski moći na relaciju sjever – jug. Područja oko Madrida, Andaluzija na jugu i Galicija na sjeveru predstavljaju ekonomsku periferiju Španije. Razlike u ekonomskoj moći između regija Španije su toliko bile očigledne da se moglo govoriti i o unutarnjem kolonijalizmu kojeg sprovode bogate regije nad podčinjenim. Ekomska dominacija pojedinih regija kreirala je nejednakosti i u oblastima politike, obrazovanja, kulture. Ekomska nejednakost je imala ključne konsekvene za proces decentralizacije, ali je takođe imala uticaja i na

prihvatanje interregionalne solidarnosti koja ima svoj ustavni temelj u članu 2 Ustava Španije. Politika preraspodjele finansijskih sredstava u javnom sektoru evidentno je doprinjela smanjenju nejednakosti između regija. Regionalna nejednakost je umanjena i politikama direktnih oporezivanja, socijalnih doprinosa i monetarnih transfera. „U periodu od 1989 – 1995. Regioni sa najvećom stopom ekonomskog rasta bili su Kanarska ostrva (8,3%), Andaluzija (7,8%) i Galicija (7,1%)...“ (Perović: 2010: 496).

4.3. Ekonomski segregacija država

Globalna ekonomski nejednakost između država se neprekidno povećavala u devetnaestom stoljeću, prije svega zbog rastaprosječnog dohotka u Sjevernoj Americi, Australiji i Europi, dok je prosječan dohodak stagnirao u Indiji i Kini. Industrijska revolucija iznjedrila je ekonomski bum u Zemljama zapadne hemisfere, dok je ostatak država stagnirao ili imao umanjen prosječni dohodak. U posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća stepen ekonomski nejednakosti na globalnom nivou je relativno stagnirao te se kretao oko 70 Ginijevih poena. Za tu stagnaciju globalne ekonomski nejednakosti zaslužna je prije svega Kina kojoj se u održanju Ginijevog koeficijenta u prvom desetljeću dvadesetprvog stoljeća pridružila Indija. Nakon ekonomskog uspona Indije na svjetskoj sceni primjetno je da je nivo globalne nejednakosti u opadanju. Prema istraživanju koje su proveli Lakner i Milanović, Ginijev koeficijent u periodu između 1988. i 2008. bilježi tendenciju opadanja što je i prikazano na sljedećem grafikonu:

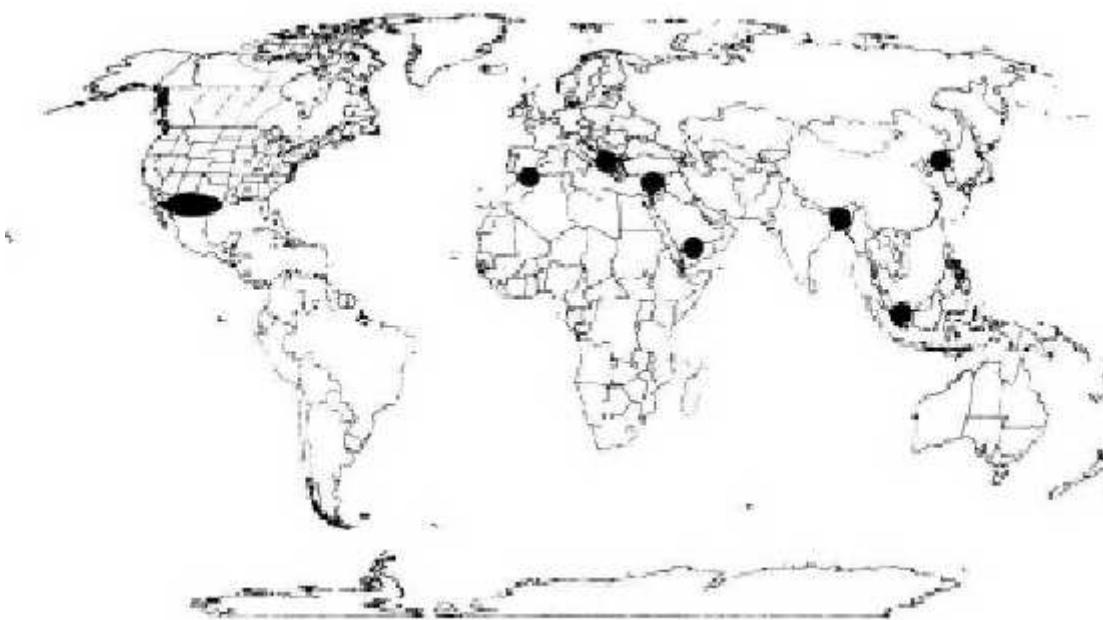

Izvor: Branko Milanović, *Globalna nejednakost – novi pristup za dobu globalizacije*, str. 134

“Grafikon prikazuje dohodovnu nejednakost (izraženu Ginijevim koeficijentom) između stanovnika svijeta u protekla dva vijeka procjenjenu na osnovu tri različita, ali povezana izvora. Vidimo da je nejednakost rasla do kraja dvadesetog vijeka i da od tada opada. Za niz B – M korišteni su internacionalni dolari za 1990, a za nizove L – M i M internacionalni dolari za 2005; otuda prekid na grafikonu.” (Milanović, 2016: 134). Analizirajući predočeni dijagram, jasno je vidljivo da globalna ekomska nejednakost bilježi pad, ali mnogi teoretičari se slažu da je to samo prividan pad. Prije svega važno je napomenuti da je period od jednog desetljeća iznimno kratak. Privid ovog pada nejednakosti rezultat je stagnacije zapadnih država i jačanja ekomske moći Azijskih zemalja. Koncept izračunavanja globalne nejednakosti se pojavio tek krajem dvadesetog stoljeća. Kada je riječ o nejednakosti unutar pojedine države, govorimo o klasnoj nejednakosti, dok nejednakost između različitih država označavamo kao lokacijsku nejednakost. Važnost lokacijski zasnovane nejednakosti ogleda se u različitom prosječnom dohotku između zemalja. Rast globalne ekomske nejednakosti između država na prijelazu između dva stoljeća, rezultat je bogaćenja Zapadne Europe i SAD te Velike britanije i stagnacija Azijskog kontinenta.

Kada govorimo o državama koje čine Europsku uniju, između prvi petnaest članica nivo prosječnog dohotka je bio približan npr. Njemačka, Holandija, Francuska itd. imaju približno jednak prosječan dohodak. Ekomska nejednakost između država Europske Unije je naglo porasla širenjem Unije na Istok i siromašnije zemlje poput Bugarske, Rumunije itd. Iz navednih primjera jasno je vidljivo da enormne razlike prosječnog dohotka unutar država imaju ogroman uticaj na globalnu nejednakost između država. Kada je nejednakost dohotka između država velika, dohodak svakog pojedinca ovisi o mjestu rođenja. Ginijev koeficient na globalnom nivou veći je nego koeficient u nerazvijenim zemljama kao što su Kolumbija i Južna Afrika. Kada globalnu jednakost rasčlanimo na mikrorazinu i makrorazinu, veći udio ima ekomska jednakost na makrorazini odnosno nejednakost između zemalja. Dakle kada je nejednakost na makrorazini veća, dohodak pojedinca uveliko ovisi o mjestu rođenja odnosno državi u kojoj živi. Ovaj faktor u globalnoj nejednakosti možemo nazvati *premijom državljanstva* i predstavlja oblik rente odnosno egzogeni faktor koji ne ovisi ni o čemu drugom osim mjesta rođenja. Iznos te rente moguće je i empirijski utvrditi. Prema analizi podataka koje je koristio Milanović za 118 zemalja svijeta za 2008. godinu, mikropodatke je podjelio na 100 percentila, što ukupno za sve zemlje iznosi 11.800 percentila. Pomoću ove analize Milanović je uspio da prikaže nejednakost između država. “Tako izračunata prosječna nacionalna premija za Sjednjnjene Države iznosi 9.200 procenata; za Švedsku 7.100 procenata; za Brazil 1.300 procenata; i za Jemen samo 300 procenata” (Milanović, 2016: 148). Ovom analizom se jasno može dokazati da globalna ekomska nejednakost između država u velikome ovisi o mjestu rođenja pojedinaca, npr. osoba rođena u Jemenu ima oko 30 puta manji prosječan dohodak u odnosu na osobu rođenu u SAD. Osim premije državljanstva, u tvorenju globalne nejednakosti važan faktor imaju i migracije. Kontradikcije postoje i u samom pojmu procesa globalizacije. Obzirom da globalizacijski proesi impliciraju nesmetano kretanje roba, tehnologija, kapitala, usluga i proizvodnih faktora, ta sloboda kretanja se ne odnosi na radnu snagu u potpunosti. Obzirom da nemamo adekvatne podatke o posljednjim valovima migracija, udio migranata u svjetskoj populaciji je stagnirao u periodu od 1980. do 2000. godine. obzirom da je svijet sve zatvoreniji za migracije, stičemo dojam da se migracije inteziviraju, pa jednak broj migranata oduzima sve više naše pažnje. Zahvaljujući razlikama u dohodcima između zemalja potencijalni broj migranata je izuzetno porastao. Taj priliv

migranata je najintenzivniji u Europi koja je izložena stalmom dolasku migranata pretežno iz bivših sovjetskih republika, sa područja Balkana i područja arapskih zemalja i podsaharske Afrike. Europa je u posljednjem talasu migracija posegla za krajne nehumanim mehanizmima odbrane postavljajući minska polja, zidove i ograde u drugoj polovini 2015. godine. Te barijere koje prkose humanizmu su postavljene pretežno na mjestima gdje siromašne zemlje graniče sa "bogatom" Europom. Europa nije jedina koja je posegla za tim nehumanim mehanizmom. Nešto više od trećine granice između SAD i Meksika podignuta je ograda da bi se spriječio priljev ilegalnih migranata. Nadalje, na Bliskom istoku zid između Palestine i Izraela nije samo proizvod političkih i vjerskih uvjerenja, već i ekonomskih razloga jer je omjer u dohotku 1 prema 10. Iz sličnih razloga je podignut zid između Saudijske Arabije i Jemena. Pomorskom granicom između Indonezije i Malezije radi sprječavanja radne snage patroliraju brodovi sa ciljem da spriječe ilegalni prelazak radnika iz Indonezije. Na slijedećoj slici su prikazane barijere koje sprječavaju ilegalne migracije.

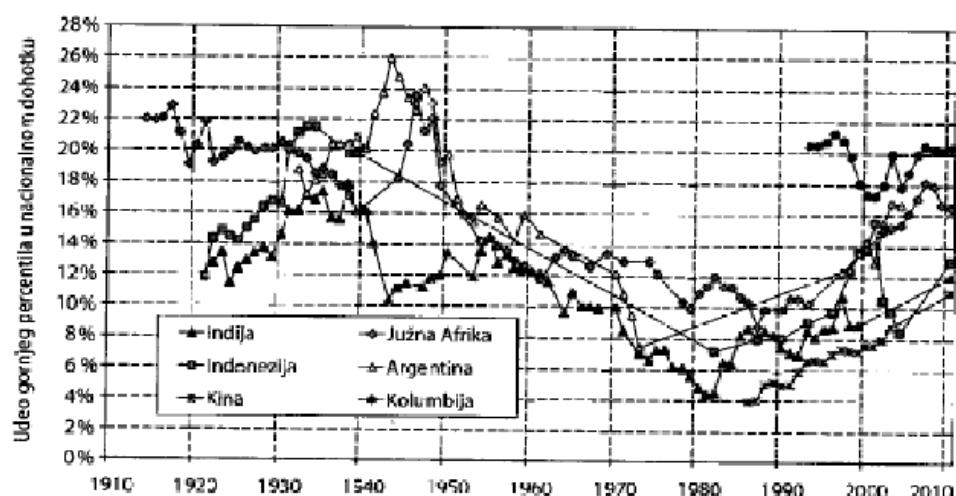

Ivor: Branko Milanović, *Globalna nejednakost – novi pristup za doba globalizacije*, str. 159

Sve ove izgrađene barijere koje su postavljene između dvije ili više zemalja su postavljene na mjestima gdje su razlike u srenjem dohotku veoma velike. Bugarska, iako je članica Europske Unije, ne pripada šengenskoj zoni, ali gradi zid na granici sa Turskom radi sprječavanja sirijskih izbjeglica da dođu na tlo Europe.

Nejednakost dohotka sačinjena je od dvije komponente: *nejednakost dohotka od rada i nejednakost dohotka od kapitala*. Nejednaka raspodjela bilo koje od dvije pomenute komponente doprinosi rastu globalne ekonomske nejednakosti. Nejednakost dohotka od rada u sebe uključuje ponudu i potražnju vještina, tržište rada i obrazovni status, dok nejednakost od dohotka kapitala podrazumjeva investicije, štednju, zakone nasljeđivanja, finansijsko tržište i tržište nekretnina. Ono što je važno napomenuti jeste to da je nejednakost dohotka od kapitala obavezno veća od nejednakosti dohotka od rada. "... udio onih 10% koji primaju najveći dohodak od rada generalno predstavlja oko 25 – 30% u ukupnom dohotku od rada, dok je udio onih 10% koji posjeduju najveći dohodak od kapitala uvek veći od 50% u

ukupnom bogatstvu, a u nekim društvima do 90%" (Piketty, 2015: 265). Zbog velike nejednakosti u raspodjeli udjela u kapitalu, nejednakost dohotka od rada se može činiti umjerenom. U većini europskih zemalja najbogatijih 10% raspolaže sa blizu 60% nacionalnog bogatstva, dok polovina stanovništva ne posjeduje gotovo ništa. Primjera radi u Francuskoj 50% najsiromašnjih posjeduje 4% bogatstva dok 10% najbogatijih posjeduje 62% ukupnog bogatstva. U SAD ta nejednakost je još izraženija jer najbogatijih 10% upravlja sa 72% ukupnog bogatstva, dok najsiromašnjih 50% upravlja sa 2% bogatstva. Na ova dva primjera evidentna je nejednakost između dvije razvijene zemlje svijeta. Nivo globalne nejednakosti u zadnjem stoljeću poredajući SAD i razvijene zemlje Europe se drastično mijenjao. U prvom desetljeću prošlog stoljeća Sjedinjene Države su bile prilično egalitarne u poređenju sa europskim zemljama, dok su na početku ovog stoljeća Sjedinjene Države daleko neegalitarnije od zemalja Zapadne Europe. Kada ispitujemo stepen nejednakosti siromašnih zemalja i zemalja u usponu, do historijskih podataka je teže doći nego u slučaju bogatih zemalja, ali ne i nemoguće. Zahvaljujući uvođenju progresivnog oporezivanja dohotka u matičnim zemljama, europski kolonizatori su slične politike oporezivanja uveli i u kolonijama kao što su Južna Afrika, Indija, Indonezija i Argentina. Ono što je začuđujuće jeste to da i u pomenute četiri zemlje, kao i u onim razvijenim, najbogatijih 10% upravlja sa otprilike 20% nacionalnog dohotka u periodu od 1910. do 1940-ih godina. To je jedan od najneegalitarnijih perioda u pomenutim državama. U periodu kada je jednakost bila na najvišoj razini do 1970-ih godina kada je najbogatijih 10% raspolagalo sa 6% do 12% ukupnog nacionalnog bogatstva, da bi u prvom desetljeću ovog stoljeća udio u nacionalnom bogatstvu porastao na 15% što nam je jasan pokazatelj da u vremenu savremene globalizacije ekonomski nejednakost bilježi rast.

Izvor: Thomas Piketty, *Kapital u XXI. Stoljeću*, str. 352

Na grafikonu su prikazane promjene u procentima koje posjeduje najbogatijih 10% stanovništva u ukupnom nacionalnom nivou za zemlje u razvoju. Ono što je zanimljivo takođe na ovom dijagramu jesu podatci za Kinu. Sredinom osamdesetih godina prošlog

stoljeća nivo nejednakosti u Kini je bio približan onome u zemljama Zapadne Europe, prije svega zahvaljujući komunističkom režimu i kolektivnom vlasništvu, da bi se ta nejednakost uslijed ekonomske liberalizacije i ubrzanog privrednog rasta u zadnjem desetljeću prošlog stoljeća naglo povećala. U prvom desetljeću ovog stoljeća udio najbogatijih 10% stanovnika kine u nacionalnom bogatstvu iznosio je oko 10% što je opet dosta manje u odnosu na Argentinu, Indiju i Južnu Afriku. Prema zadnjim procjenama, Kolumbija je jedna od zemalja sa najvećim stepenom nejednakosti sa udjelom od 20% ukupnog nacionalnog bogatstva koje pripada populaciji od 10% najbogatijih, što daje sliku približnog stepena nejednakosti kao i u SAD. Poređenja raspodjele bogatstva između bogatih, siromašnih i zemalja u usponu nisu sasvim reprezentativna radi ograničenosti podataka za dvije posljednje pomenute skupine zemalja. Razlog tome leži u informatizaciji odnosno uvođenju računarskih registara na prelazu dva stoljeća koja je rezultirala prekidom detaljnih statističkih analiza i izvještaja. U svim nama poznatim društvima kroz zadnje stoljeće najbogatijih 10% posjeduje od 60% do 90% ukupnog nacionalnog bogatstva, najsilnijih 10% posjeduje oko 5%, a srednja klasa raspolaže sa udjelom između 5% i 35% ukupnog nacionalnog bogatstva.

U konačnici ovog poglavlja treba zaključiti da zahvaljujući procesima globalizacije manje razvijene zemlje brže i jednostavnije pristupaju novim tehnologijama koje podrazumjevaju i najbolje ekonomske politike. Tehnološki napredak je u vremenu savremene globalizacije dostupan i nerazvijenim zemljama, što nije bio slučaj kada je recimo izmišljen parni brod iako prepreku za pristup istim predstavljaju skupe licence i patentna prava. Iako uskraćene za slobodno kretanje radne snage, nerazvijene zemlje bi prema predviđanjima trebale da ostvare veći ekonomski rast nego razvijene zemlje. Unatoč ovim prepostavkama, jaz u prosječnom dohotku između zemalja bilježi porast u eri savremene globalizacije.

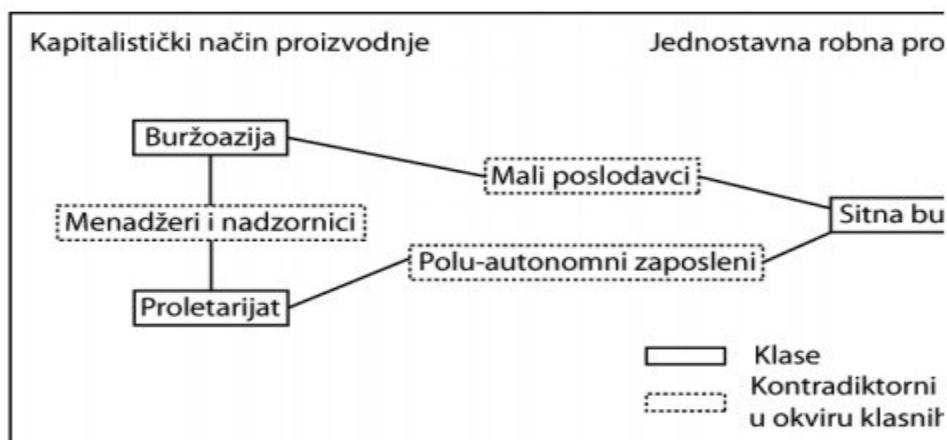
5. GLOBALIZACIJA I KLASNA POLITIKA: KLASNA STRATIFIKACIJA U MODERNIM DRŽAVAMA

5.1. Klasna politika u euroatlanskim državama

Demokratskom putu upravljanja procesima globalizacije, veliku strukturalnu smetnju predstavlja klasna nejednakost. Pojam klase se prvenstveno veže za ulogu pojedinca u procesu proizvodnje. Klase, a sa njima i klasne nejednakosti su nastale i razvijale se uporedo sa industrijskim društvom. Pojedinci u društvu sa istovjetnim ili sličnim materijalnim i kulturnim položajem sa razvijenom svijesti o pripadnosti određenom zajedničkom identitetu čine jednu klasu. Ono što društvenu klasu razlikuje od društvenih stratuma jeste spremnost na borbu za ostvarivanje svojih ciljeva i interesa. Karl Marx, konstruktor klasne teorije društva razlikuje dvije osnovne klase prema izvorima prihoda, koje dijeli na *nadnicu, profit i rentu*, a to su: *buržoazija i proleterijat*. Nasuprot Marxovog poimanja, Weber smatra da se klase stvaraju na tržištu, te prema tom shvatanju klasu posmatra kao čisto ekonomsku kategoriju napominjući da klasna stratifikacija nije jednostavna struktura jer imovinsko stanje ne predstavlja garanciju društvenog ugleda. U društvima u kojima se vladavina zasniva na vojnoj moći i državnoj upravi, privilegije u društvu se zasnivaju na političkoj moći, dok u društvima sa razvijenom tržišnom ekonomijom privilegije zavise od materijalne moći. U vremenu globalizacijskih integracija i tokova društveni status proizilazi iz finansijske moći koja proicira i političku moć. Erik Olin Rajt i Džon Goltrop su najuticajniji predstavnici Marksove i Weberove teorije klase. Rajt je preispitao i umetnuo u praksu Marksovou teoriju klasa, dok je Goltrop oslanjajući se na Weberovu teoriju kreirao klasno – slojnu šemu klase.

Postojanje klasa mora biti prihvaćeno, a ponekad je i poželjno, ali predstavlja nepravdu kada nam pripadnost određenoj klasi daje strukturalne prednosti u odnosu na ostale pojedince u društvu. U mnogim slučajevima, ta međuklasna nepravda se očituje u pristupu obrazovanju, pristupu zdravstvenoj zaštiti, društvenoj mobilnosti itd, ali kada govorimo o prihodima, postojanje društvenih klasa je opravданo ako pojedinac ima više prihode zahvaljujući uloženim naporima i stečenim specijalističkim znanjima i vještinama. Privilegovani društveno – ekonomski stratumi uživaju proizvoljne povlastice u upravljanju globalnim procesima, migracijama, finansijama, trgovinom i komunikacijama. Demokratski je nedopustivo da industrijalci, finansijeri i pojedinci sa naslijedenim bogatstvom imaju veće privilegije i uticaj u upravljanju globalnim procesima od većine svojih sunarodnjaka. Potrošačka kultura u današnjem svijetu prividno prebacuje suverenitet sa države na uspješne subjekte tržišta. Za

razliku od državno utemeljene demokratije koja je fokusirana na maksimizaciju socijalne pravde i prava građana, tržišno zasnovana demokratija drži fokus na kvalitetu proizvoda i visinu prihoda s konačnim ciljem maksimizacije kolektivne sreće. Stremljenje ka pozitivnim ciljevima je moguće iskazati putem potrošačke i akcionarske moći. „...građani koji su učestvovali u potrošačkom bojkotu i kampanjama za humano ulaganje izvršili su značajan pritisak za promjenu režima *aparthejda* u Južnoj Africi“ (Šolte, 2009: 373). Veoma mali broj pojedinaca u svijetu ima mogućnost da posjeduje akcije, dok oni koji imaju suštinsku moć jesu osiguravajuća društva, investicioni i penzioni fondovi imaju minimalan kontakt sa životom najvećeg dijela društva. Pokreti za zaštitu potrošača se nalaze pred velikim izazovima provodeći svoje političke kampanje pretvarajući tržišnu demokratiju u moć posjedničkih klasa „...jedna klasa jeste vladajuća ne samo ekonomski nego i politički kada je državna organizacija tako ustrojena da obezbjeđuje njen presudan uticaj na vođenje opštih društvenih poslova preko države...“ (Zgodić, 2015: 122). Klasna teorija države temelji se na ideji da je svaka država u svojoj srži *klasna država*. I režimi upravljanja su potpali pod uticaj klasne vladavine jer nad gotovo svim sferama javnog mijenja, primat imaju interesi finansijera. U globalizacijskim procesima veliki dio država sputava mogućnosti promocije radničkih interesa, dok multilaterarne finansijske organizacije štite kreditore zanemarujući interes korisnika tih kredita. Vladavina naroda prerasta u vladavinu biznismena koji zahvaljujući finansijskoj moći osiguravaju političku moć, a upravljanje globalnim poslovima poprima oblik korporativne vladavine koja zasigurno urušava temelje demokratije. Kontrola javnog sektora može da ograniči moć korporacija pretežno preko nacionalnih vlada, a povremeno i putem globalnih mjera, ali uvijek se postavlja pitanje koliko su ta ograničenja snažna i respektabilna da obuzdaju volju korporacija i prisile ih da poštuju norme i opštu volju, posebno u društвima koja nisu razvijena.

Izvor: Babović, 2010: 27

Na slici je prikazana klasna šema Erika Olina Rajta pomoću koje ćemo pokušati pobliže objasniti položaj srednje klase. Kada govorimo o klasama, pojam srednje klase je najteže precizno definisati. Pod pojam srednje klase potпадaju vlasnici malih biznisa, visokokvalifikovani radnici, predradnici, razni menadžeri i stručnjaci u svim segmentima privrede. Još od Marksovog poimanja klase koju dijeli na buržoaziju i proleterijat, postavlja se pitanje srednje klase koja je pozicionirana između rada i kapitala. Kapitalizam je nastao zahvaljujući politički dominantnoj zemljoposjedničkoj klasi kroz dugi historijski period. Nakon što se kapitalizam počeo ostvarivati u praksi, doprinjeo je tehnološkim promjenama kreirajući nove obrasce međunarodne trgovine. Ove promjene su rezultirale stvaranjem novih zanimanja koja su bila podređena zahtjevima kapitalističke proizvodnje proicirajući veći rascjep koji nije jasno definisan između dvije velike klase. Socijalisti uspijevaju, krajem devetnaestog stoljeća, da prepoznaju političku bitnost *sitne buržoazije* i *radničke aristokratije*. Radnička aristokratija je sačinjena od radnika koji nastoje da očuvaju materijalnu prednost koju imaju zahvaljujući specifičnim znanjima svojih zanata uspostavljajući kontrolu nad sektorima proizvodnje kojima pripadaju. Materijalna prednost i specifična znanja su im osigurala bitnu funkciju u osnivanju socijaldemokratskih partija i radničkih sindikata zastupajući vlastite ali i opšte interese radničke klase. Ovu vrstu bitnosti bilo je moguće postići individualno i kolektivno. „To se moglo postići individualno – napredovanjem na radnom mjestu, i kolektivno održavanjem odvojenih „strukovnih“ sindikata i pokretanjem demarkacionih sporova protiv pokušaja uprave da dekvalificuje njihov rad“ (Radiće, 2015: 15). Sitnu buržaziju čine pripadnici društva koji posjeduju kapital malih industrijalnih i trgovina te po definiciji pripadaju kapitalistima, ali razvoj velikih industrija i tržišna ekonomija prijete da ugroze njihov status prije svega za vrijeme ekonomskih kriza. Pripadnici sitne buržoazije teže sklapanju populističkih saveza sa radničkom klasom, dok njihovu naklonost buržoaziji mogu održati ideologije nacionalizma, imperijalizma i rasizma. U sadašnje vrijeme grupe posrednika kao što su menadžeri, umjetnici, novinari, računovođe i industrijski eksperți postaju predmet većeg interesovanja teoretičara. Nedvosmisleno možemo reći da su pobrojane grupe doživjele ekspanziju u zemljama euroatlantskog svijeta u dvadesetom stoljeću. „Na prijelazu vijeka, Thorstein Veblen (Thorstein Veblen) već je identifikovao potencijalni antagonizam između privrednika i inžinjera u krupnoj industriji, a u radu Berlea (Adolf Berle) i Minsa (Gradner Means) i Džejmsa Barnama (James Burnham) iz 1930-ih lansirana je ideja menadžerske revolucije“ (Radiće, 2015: 15). Marksistički teoretičari su zastupali dvije glavne analitičke forme pri definisanju pojma srednje klase. Prema prvoj formi ovim skupinama se pridavao zajednički skup aktivnosti i uvjerenja što je rezultiralo troklasnim modelom. Prema drugoj formi pomenute grupe imaju dvosmislenu poziciju te se mogu uvrstiti i u kapitalističku

ali i u radničku klasu. „Menadžeri, tako, zasnivaju svoj položaj na osnovama svojstvenim za obje klase, s obzirom da istovremeno prodaju svoj rad kapitalistima (uslijed čega su i eksplatisani) ali i kontrolisu rad radnika (uslijed čega njima i dominiraju“ (Babović, 2010: 26). Obje ove forme su često bile tema rasprava sedamdesetih godina prošlog stoljeća u euroatlanskim zemljama. Erenrajhovi su 1977. kao primjer prvonavedene forme predložili tezu o profesionalno – menadžerskoj klasi, odnosno PMK, koja se ne uklapa u tradicionalnu formu sitne buržoazije, već je karakteriše raznolikost stručnjaka koji rade za platu. Osnovna funkcija profesionalno – menadžerske klase prema Erenrajhovim je bila reprodukcija kapitalističko – društvenih odnosa. Ono što je specifično za profesionalno – menadžersku klasu jeste to da pod nju potпадaju pojedinci različitih strukovnih, obrazovnih, ekonomskih i socijalnih karakteristika. Nagli ekonomski rast, Nova ljevica i širenje države omogućili su profesionalno – menadžerskoj klasi da postane klasa za sebe sa širokim spektrom političkog angažmana. Međutim, u vremenu savremene globalizacije, primjetno je da pomenuta klasa prema Brejvermenovoj tezi dekvalifikacije gubi na bitnosti i takođe gubi prednost koju je nekada imala na tržištu rada. Širi zaokret ka ideologiji neoliberalizma je doveo do propasti *klase za sebe*, odnosno profesionalno – menadžerske klase.

Globalna kriza 2008. godine jasan je pokazatelj neefikasnosti klasno utemeljene socijalističke politike. Pouke i iskustva iz te krize nam nameću pitanje da li se i jedna strana dvoklasnog Marksovog modela može shvatati kao historijski subjekt? Ako kapitalističku klasu posmatramo kao historijski subjekt, vidimo da svoju moć duguje historijskom razvoju ekonomskih i političkih procesa koji su joj omogućili poziciju hegemonu nad radničkom i zemljoposjedničkom klasom. Pri promatranju radničke klase kao historijskog subjekta, bitna je razlika *klase za sebe* i *klase po sebi*. Akumulacija kapitala i širenje proizvodnih pogona iznjedrilo je aktivne organizacije koje su imale za cilj da radnika iz pozicije žrtve dovedu u poziciju pokretača društvene transformacije. Ovakvo poimanje razlike bilo je ključ oblikovanja socijalističke politike. Kočnica aktivnog političkog angažmana radnika se ogledala u upotrebi koncepta *lažne svijesti* kao izgovora za uskraćivanje demokratskog djelovanja običnog članstva u radničkim organizacijama. Granska podjela proizvodnje, kao i tehničke podjele rada u određenoj grani proizvodnje, rezultirala je razlikama između radnika shodno lokaciji i prihodima, dok se taj vid podjele oslanjao na rodnu, etničku, religijsku i rasnu dimenziju. Evolucija kapitalističke proizvodnje, prema marksističkoj teoriji, znači da akumulacija relativnog viška vrijednosti obuhvata oduzimanje kontrole nad sredstvima za proizvodnju iz radničkog vlasništva u korist kapitalista što direktno dovodi do preraspodjele radnih pozicija ali ne znači nužno i puko uvećanje nezaposlenosti. Modernizacija industrijskih

procesa i preraspodjela radnih pozicija mogu poslužiti kao dobar temelj kontinuiranog razvoja sitnih i manje naprednih grana industrije. Krajem dvadesetog stoljeća, teoretičari poput Meiksins-a i Kamfild-a bili su mišljenja da se klasa mora historijski smjestiti te da je potrebno obuhvatiti i ostale društvene odnose prije svega one koji mogu biti diskriminatorski kao što su rasa, rod, starosna dob, etnička pripadnost i tako dalje. Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, u analizi proizvodnje i rada, marksisti i feministi kao što je Nensi Frjezer su promovisali važno pitanje političke ekonomije roda i neplaćenog kućnog rada u kapitalizmu. Neosporan je značaj neplaćenog kućnog rada koji se prije svega pripisuje ženama u reprodukciji kapitalizma, stoga Frejzer prepoznaće društvenu reprodukciju prikrivenu izvan procesa proizvodnje i drži da je neupitna bitnost istraživanja izvora društvene reprodukcije. U njenim uvidima društvena reprodukcija je temeljni preduslov kapitalističke proizvodnje te uz robnu proizvodljbu čini dva osnova koja kapitalizam čine mogućim. Svaki pojedinac u društvu svojim svakodnevnim aktivnostima ne reprodukuje samo sebe kao jedinku, on zajedno sa ostalim pripadnicima istog društva učestvuje u reprodukciji društva kao cjeline. Kapitalizam kao ideologija ima zadatku da pojedince dovede u zabludu, odnosno da im stvori iluziju da su njihove svakodnevne aktivnosti proces na koji oni ne mogu uticati, sprječavajući ih da uvide da taj proces oni sami tvore. „Zadatak kapitalističke ideologije je da stalno ispreda veo koji sprečava ljudе da vide da njihova vlastita aktivnost reprodukuje oblik njihovog svakodnevnog života“ (Perlman, 2003: 4). U kapitalističkom sistemu osnovni element za opstanak je materijalne prirode. Da bi pojedinac kupio određeno dobro, za to dobro mora imati novac. Da bi dobio novac svoje aktivnosti mora posmatrati kao robu, te svoj kreativni izražaj i ostale aktivnosti mora ponuditi na tržištu u zamjenu za novac, tada čovjekova aktivnost postaje temeljem vlastitog opstanka. Produktivna ljudska aktivnost jeste jedino ona prodata aktivnost koja pojedincu osigurava poziciju produktivnog člana društva. Prodane ljudske aktivnosti iskazane su kao rad koji je istorijski zasnovan oblik ljudske aktivnosti. Životne aktivnosti poprimaju oblik javne prostitucije, jer aktivnosti jednog pojedinca može dobiti drugi pojedinac u zamjenu za novac „....aktivnost jedne osobe postaje aktivnost druge osobe, vlasnika; ona se otuduje od osobe koja je obavlja“ (Perlman, 2003: 5). Da bi to jasnije predočili možemo za primjer uzeti inžinjera i njegov posao koji obavlja. Svaki njegov projekat koji uradi ne ostaje u njegovom vlasništvu, projektant postaje pojedinac koji je taj projekat kupio.

Raslojavanje relacione radničke klase dovodi u pitanje kreiranje emancipatorskih politika koje su dovoljno snažne da ospore kapitalizam onakav kakav on zaista jeste. Koncept *Occupy* pokreta nazvan „99 posto“ jedan je od najboljih pokazatelja nemogućnosti stvaranja izazova

neoliberalizmu. Recesija i ekonomski krah uticali su različito na različite grupe produbljujući jaz između zaposlenih i nezaposlenih ali i između različitih regiona i država. Kao primjer možemo navesti koalicionu vladu Velike Britanije koristeći strategiju *zavadi pa vladaj* u kojoj su najveću štetu pretrpjeli primaoci socijalnih davanja i migranti, dok radnici u Njemačkoj izvan politika štednje nisu iskazivali solidarnost sa manje zaštićenim radnicima Njemačke, prije svega useljenicima, kao ni sa onim radnicima na periferiji eurozone čije su nacionalne vlade pod pritiskom recesije nametale smanjenje životnog standarda i socijalna davanja. Koncept međunarodne konkurentnosti u vrijeme ekonomskog kraha je snažno promovisan a temelji se na principu napornijeg i dužeg rada, te neprekidnog samousavršavanja kako bi se posao zadržao zbog velikih migracija jeftine radne snage iz manje razvijenih dijelova svijeta na područje eurozone. Glavna odlika neoliberalnog kapitalizma jeste individualistička logika takmičenja koja prevazilazi oblast kapitalističke proizvodnje npr. sektor visokog obrazovanja.

Desni populizam koji u euroatlanskom svijetu sve više dolazi do izražaja ukazuje na slabosti ljevice da artikuliše socijalna pitanja. *Nova klasna politika* razmatrana prije svega unutar njemačke ljevice stremi akomodaciji klasnog i pitanja identiteta kao odgovora desnim i neoliberalnim stavovima. Socijaldemokratsko obećanje društvenog uspona su u drugoj polovini dvadesetog stoljeća stanovnici eurozone uzimali zdravo za gotovo držeći da ukoliko se ne uspiju uspeti na društvenoj ljestvici, makar zadržati položaj *naslijeden* od svojih roditelja, ali se to na žalost nije ostvarilo, uvidjeli su okrutnost kapitalizma. Desničari kao što su Le Pen, Stracheu na socijalna pitanja odgovaraju nacionalistički, ekonomski i socijalna politika su podređene kapitalu i spojene simboličnim kompromisima sa isključivo domaćim radnicima. Iluzija o kapitalizmu koji ne diskriminira a koju zastupaju neoliberalni socijaldemokrati i ekonomski liberali obećava uspon na društvenoj ljestvici svakome ko je spremjan da uloži trud bez obzira na spol, rasu i porijeklo prepoznat je kao kosmopolitski neoliberalizam koji se temelji prije svega na jednakost šansi kroz obrazovanje. Najznačajniji predstavnici kosmopolitskog neoliberalizma su zasigurno Clintonovi, Blair, Macron i Merkel. Iluzija o kapitalizmu bez diskriminacije je neosporiva. Kapitalizam uvijek kreira antinomije koristeći se taktikom *zavadi pa vladaj* kako bi raslojio klase radnika i okrenuo jedne protiv drugih. Europska desnica još od Drugog svjetskog rata zasigurno nije bila snažnija dok se nejednakost konstantno uvećava ljevica nema alternativu aktuelnoj ideologiji kapitalizma, a teško da i može zamisliti drugačiju organizaciju rada, ulogu vlasništva i raspodjelu dobara. Sviest ogromnog broja pojedinaca alternative kapitalizmu ne može artikulisati, a razlog tome leži u zanemarivanju klasne politike europske ljevice. Die Linke kao kranje ljevičarska njemačka stranka bazirana je na solidarno usmjerenoj socijalnoj politici bez razvijene klasno

– političke prakse. Veliki broj njemačkih ljevičara nosi porijeklo iz srednje klase. Strukturalni razlozi skoro da onemogućavaju identifikovanje klasa i zauzimanje klasne perspektive u državama kao što je Njemačka. Nizak nivo političke organizovanosti radnika posljedica je prijelaza sa industrijskog na društvo uslužne ekonomije, te je shodno tome i zainteresovanost za kolektivno zastupanje interesa radnika na niskom nivou. Gubitak interesa za klasna pitanja sastoji se od više razloga, a jedan od njih jeste interesovanje *kulturne ljevice* na jednodimenzionalne borbe kao što su borba protiv seksizma, rasizma i nacionalizma, dok je drugi dio ljevice radi sebičnog socijalnog napredovanja sklopio pakt sa kosmopolitskim neoliberalizmom. Centar društvenih borbi predstavlja individua koju za socijalni skup veže osjećaj pripadnosti. Interesovanje za stvaranje sveobuhvatne lijeve perspektive i stvaranje lijeve stvarnosti unutar njemačke ljevice od 2016. godine na ovamo, djelo je prije svega Nancy Fraser i Eribona, temelji se na suprotstavljanju klasne politike i društveno – političke slobode. Odgovor na pitanje šta čini jezgru ljevice nalazi se u najviše citiranoj Marksовоj polurečenici u kojoj zastupa stav da je neophodno ugušiti sve odnose koji čovjeka dovode u poziciju poniženja. Dakle, temelj ljeve politike čine načela jednakosti i slobode, odnosno jednakost posmatrana sa stanovišta ekonomije, a sloboda u vidu slobodnog razvoja. Apriorij lijeve politike jeste spajanje slobode na društvenoj razini i jednakosti na ekonomskoj razini koja će iznjedriti pravdu za sve. Revitalizacija socijalnog pitanja stoji u intesovanju većine ljevičara u euroatlanskom svijetu bez jasne definicije šta to pitanje predstavlja. Danas na žalost ne postoji jedinstven stav oko pojma socijalnog pitanja i socijalne pravde, nejasno je šta je to što je pravedno i šta pojam socijalnog pitanja označava. Da bi ova dva pojma mogli pobliže pojasniti osim socijaldemokratske preraspodjele treba uzeti u obzir i kapitalističku proizvodnju dobra koju valja preraspodjeliti, ali opet ostaje nejasno šta to zapravo tvori klasu koja je dvodimenzionalna odnosno strukturalna i historijsko – kulturna. Kao što smo već ranije naveli Marks klase dijeli na dvije osnovne skupine proleterijat i buržoaziju. Prevedeno u današnji neoliberalni kontekst klasu buržoazije čine poslodavci koji su ujedinjeni u interesu gomilanja profita, dok proleterijat čine radnici odnosno posloprimci. Forma ugovora o radu konstruiše prividam dojam da proleterijat koji obuhvata i nezaposlene bez ikakvog vlasništva, ima slobodu izbora. Dihtomija unutar proleterijata, odnosno zaposlenih i nezaposlenih, otežava kreiranje jedinstvene organizacije i političkog aktiviteta. Radnička klasa je uvijek izražavala tendencije da ih se razdvoji od nezaposlenih i onih koji ne posjeduju ikakvo vlasništvo kao što su beskućnici. Klasu je nemoguće tvoriti na papiru, njen temelj ne predstavlja samo približna klasna pozicija već je uspostavljaju i zajednička djelovanja i iskustva koja su se vremenom uvećavala. Ako klasu posmatramo iz ovog ugla, evidentno je da klasa nije samo struktura već predstavlja i odnos. Zajedničko djelovanje ne proizilazi

nužno iz zajedničkog klasnog iskustva koje je uvjetovano proizvodnim odnosima. Klasa se tvori na osnovu zajedničkog iskustva u kojem se artikuliraju vlastiti ali i suprotstavljeni interesi čime se ispunjavaju uslovi klasnog djelovanja i klasne borbe koji za cilj imaju prevazilaženje klasa u besklasnom društvu odnosno uspon vlastitog položaja na društvenoj ljestvici što upućuje na to da je klasna politika živa materija koja se kontinuirano obnavlja.

U konstruisanju klase potpuno je pogrešno sukobiti politike feminizma, internacionalizma i antirasizma sa klasnim politikama. Podređenost žena muškarcima, rasizam i eksplorativanje radne snage periferije ključni su za konstrukciju klase. Da bi to podrobnije pojasnili kao najbolju ilustraciju možemo upotrijebiti poziciju žene u neoliberalnom društvu. Žene ne čine klasu za sebe jer u globalu žene pripadaju različitim klasama, ali ne uživaju ni istu društvenu poziciju kao muškarci iz iste klase. Rad žene u domaćinstvu kao što je priprema obroka, odgajanje djece i mnoge druge obaveze koje im je kapitalizam nametnuo smatraju se neproduktivnim radom, jer se taj rad prisvaja bez novčane naknade. „... glavna karakteristika savremenog društva je kapitalizam, u kome su žene izložene posebnim oblicima represije najčešće uspostavljenim preko *isključivanja žena iz plaćenog rada i ograničavanja na kućni rad*“ (Babović, 2010: 49). U oblasti njege starih i iznemoglih lica, koja slovi za žensko zanimanje slabog ugleda, na prostoru Njemačke zaposlene su pretežno žene sa periferije eurozone koje su slabo plaćene. Čak i u slučaju jednakih kvalificiranosti za rad žene primaju manje novčane naknade u odnosu na muškarce iako obavljaju isti posao. Kada je riječ o migrantima sa perifernih područja, te migracije, koje su ciljane i insistirane od strane kapitala, mogu stvoriti klasnu frakciju. Migranti se suočavaju sa političkom i društvenom isključenosti, rade slabo plaćene poslove bez sigurnog zaposlenja. Posmatra ih se kao podklasu armije rada koju je po potrebi kapitala moguće mobilizirati. Društveni položaj je nerijetko definisan društvenim porijekлом, tako da i oni migranti koji su se generacijski uzdigli na društvenoj ljestvici pretežno samozaposlenjem, eksplorativisu radnu snagu novoprstiglih migranata. Glad za akumulacijom kapitala navela je njemačke poslodavce da predlože ukidanje minimalne plate za migrante sa područja eurozone te da im se podsredstvom agencijskog rada omogući njihovo plaćanje definisano standardima zemlje iz koje dolaze. Alokacija proizvodnje dobara u države periferije takođe ima elemente eksploracije jeftine radne snage zarad uvećanja profita. Osim jeftine radne snage, bogate kompanije stacionirane u državama centra alociraju proizvodne pogone na periferiju ne samo zbog jeftine radne snage već i zbog ostalih uslova koji definišu norme, kao što su zaštita na radu i zadovoljenje ekoloških minimuma, potrebne za proizvodnju određenih dobara. Eksplotacija radne snage i alociranje proizvodnih pogona samo su produbili jaz između

proizvodnje i potrošnje u globaliziranom svijetu. Strukturno je radnička klasa podjeljena rodnim, etničkim i globalnim nejednakostima iako svi radnici dijele iste interese. Što su konkretniji u svojim zahtjevima da se strukturne podjele ukinu, to je snažniji odgovor uzročnika tih podjela.

5.2. Tranzicijske države i klasna struktura

Pod pojmom tranzicije podrazumjevamo proces prelaska sa jednog na drugi režim, odnosno prelazak iz socijalističkog društva u demokratsko društvo. Sa pojmom tranzicije, srodni su i pojmovi liberalizacije, demokratizacije i konsolidacije. „Tako je, na primjer, najutjecajniju faznu podjelu procesa promjene sustava predložio ... Philippe Schmitter. U slučaju uspješne promjene autoritarnog u demokratski sustav on, idealtipski, razlikuje liberalizaciju, demokratizaciju i konsolidaciju...“ (Zgodić, 2015: 125). U ovom kontekstu pojam liberalizacije određuje uslove u kojima se demokratizacija, koja ima zadatak osigurati prava obaveze i družnosti, odvija. Važno je napomenuti da liberalizacija društva ne znači nužno i njegovu demokratizaciju što je prije svega vezano za autoritarne režime i u kojima vođa može liberalizovati društvo bez da građani tog društva dobiju dio učešća u političkom procesu. Primjer liberalizacije bez procesa demokratizacije nam možda ponajbolje oslikavaju južnoameričke države. Kada govorimo o državama srednjoistočne i istočne Europe, ta dva procesa se odvijaju paralelno. Liberalizacija tvori socijalne promjene koje se prije svega odnose na vlasništvo sredstava za proizvodnju, te ta društva približavaju zapadnom tržištu što u biti i predstavlja jedan od osnovnih ciljeva koje bi tranzicija trebala da ostvari, dok demokratizacija tvori političke promjene. „Dominacija državnog, odnosno društvenog vlasništva zadržava prethodne strukture i socijalne odnose, a bez demokratiziranja političkog života – višepartijski sistem – i otvorenost vladajuće elite prema društvu – nema promjena u bivšim socijalističkim zemljama“ (Cifrić, 1996: 137). Da bi se tranzicija mogla ostvariti kao normativno poželjan cilj, odnosno cilj prema demokratiji, nužno je ispuniti određene uslove koji garantuju izvjesnost njenog ostvarenja. Ako proces tranzicije posmatramo kao poželjan cilj, društvene promjene predstavljaju transformaciju iz jednog režima u drugi, odnosno konkretan djelokrug i uslove tranzicije. Te društvene promjene se u literaturi poimaju kao proces transformacije, najčešće transformacije iz socijalističkog u demokratsko društvo. Transformacija društva obuhvata kulturne, ekonomске, industrijske i institucionalne promjene unutar posmatranog društva. Kada govorimo o tranziciji iznimno je bitan i pojam *redemokratizacije* koji se odnosi na društva koja su već kroz svoju historiju imala određeno

demokratsko iskustvo koje se putem tranzicijskog procesa ponovno pokušava oživjeti. U literaturi redemokratizacija ima svoja tri pojavna oblika, a to su: *redemokratizacija kao ishod osvajanja i ratova; redemokratizacija kao produkt sistema i redemokratizacija proizašla iz društva*. Ako posmatramo društva postsocijalističkog bloka kao što je SSSR koja većinom nisu imala demokratsko iskustvo tranzicijski proces, odnosno rezultati tranzicijskog procesa su neizvjesniji naspram društava koje posjeduju određeno demokratsko iskustvo. Dakle kada govorimo o društвima bez demokratskог iskustva, nemoguće je koristiti pojам redemokratizacije, u tim društвima se striкtnо govori o demokratizacijskom procesu. Proces demokratizacije koji se odvija u autoritarnim društвima zasniva se na dvije ključne pretpostavke, a to су pravo na participaciju i javno nadmetanje. Kroz historiju demokratizacijskih procesa, empirijski dokazano se *javno gubi*, a nadmetanje postaje monopol uskih krugova ljudi, odnosno podobnih i pretežno porodičnih krugova. „... distribucione koalicije nastaju veoma brzo, čak i prethode nastanku demokratskih institucija i uspijevaju prisvojiti državne resurse“ (Lošonc, 2004: 337). Postkomunistička društva socijalističkog bloka mogu se poimati kao tranzicijska društva, ali tranzicijsko društvo se ne mora nužno odnositi na termin postkomunističko društvo zbog toga što postoje i društva koja se kreću demokratskom trasom a nisu imala socijalistička obilježja, to su društva sa bivšim diktaturama. Modernizacija i demokratizacija u zapadnim društвима odvijala se dugi vremenski period, dok društva u tranziciji nemaju toliko vremena na raspolaganju te se pod vremenskim pritiskom oslobađaju političke i ekonomski snage koje direktno utiču na brzinu tranzicijskog procesa. „Potrebna su desetljećа da bi se građansko društvo čvrsto etabliralo, a i tada mogu nastupiti prijeteće promjene“ (Cifrić, 1996 :140). Države koje prolaze kroz tranzicijske procese, svoj uzor vide u državama Zapadne Europe, dok im te iste države nameću norme koje mogu, težnje za većim stepenom demokratije i liberalizacije, ugroziti vlast novonastale elite i približiti opoziciju vladajućoj poziciji. Svako tranzicijsko društvo nerjetko ima velika očekivanja od ishoda tranzicije, ali se njihova očekivanja rijetko obistine, što opet za posljedicu ima žal za starim vremenima koji može utjecati na konačne rezultate izbora na štetu vladajuće strukture. Artikulacija tranzicijskog procesa i promjena zahtjeva veliku posvećenost često se oslanjajući na državni intervencionizam, prije svega zbog ekonomskog stanja društva, što proizvodi antinomiju etatističke države i liberaliziranog društva. Još jedna od upečatljivijih antinomija ogleda se u pitanju nacije. Svako tranzicijsko društvo teži jačanju nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta, ali istovremeno iskazuje želju za pridruživanje Zapadnom, odnosno, liberano – demokratskom modelu. Oživljavanje nacionalne svijesti u tranzicijskim procesima se često koristi kao instrument rušenja starog poretku. Bez oživljavanja nacionalne svijesti teško da bi bilo moguće stvoriti antikomunistički

blok. Na taj način je svijest o nacionalnoj pripadnosti postala važnim mobilizacijskim instrumentom u procesu legitimiranja novog političkog poretka. Etabliranje novog političkog poretka dovelo je do gubitka osjećaja pripadnosti klasnom društvenom identitetu. U tranzicijskim procesima, artikulisanje nacionalnog identiteta se pretežno odvija na dva načina. Jedan od tih načina je mirni način, dok drugi način podrazumjeva međunacionalni konflikt. Vrijednosti koje artikulišu odnose u određenom društvu zahtijevaju vrijeme jer se komunistički model društva u bitnome razlikuje od zapadnjačkog modela liberalnog društva. Dvije bitne razlike između pomenuta dva modela čine vlasnički odnosi i ideološki pravci. U komunističkom modelu društva, vrijednosti proizilaze iz *egalitarno – kolektivističke* komponente pod koju spadaju vrijednosti kao što su kolektivizam, jednakost, solidarnost, svestrani razvoj ličnosti, dok se u zapadnjačkom liberalnom modelu društva vrijednosti deduciraju iz *liberalno – individualističke* komponente koja podrazumjeva vrijednosti kao što su privatno vlasništvo, sloboda i jednakost. Francuska revolucija je iznjedrila liberalni sistem vrijednosti, dok se egalitarni sistem vrijednosti vezuje uz socijalističku revoluciju i nastanak komunističkih društava. U državama koje prolaze tranzicijski proces egalitarni sistem vrijednosti se zadržava u nekoliko narednih generacija obzirom da je potrebno dosta vremena za integriranje novog i napuštanje starog sistema vrijednosti u društvu. Da bi ovo pobliže objasnili navest ćemo primjer same vrijednosti egalitarizma koja se u socijalizmu shvatala isključivo kao materijalna jednakost, dok liberalizam zahtjeva da se egalitarizam odnosi na pravnu jednakost, jednakost šansi i jednakost prava na političku participaciju.

Dezintegraciju industrijskog modela proizvodnje obilježili su nova informatička i komunikacijska povezanost, novi modeli organizovanja i unapređenje tehnoloških procesa stvarajući put modernim kapitalističkim društvima. Uporedo sa ovim modernizacijskim procesima odvija se i modernizacija samog društva što je uzrokovalo temeljne promjene socijalne strukture tih društava. Kompleksna promjena socijalne strukture društva izazvala je nemogućnost analize prema kategorijama kapitala, rada i klasne podjele društva. Relativno visoka socijalna podjelenost društva i porast broja pripadnika srednjeg staleža dvije su glavne karakteristike nove društvene strukture. Kada govorimo o srednjem staležu nove društvene strukture, njegov položaj u socijalnoj stratifikaciji ne određuje položaj u procesu društvene proizvodnje, već je određen sociokulturalnim položajem u društvu. „Povećavanje ekonomskih učinaka i rast kao svrha djelovanja zamjenjuju se samoizražavanjem i smislenim radom kao potrebom i vrijednošću... Riječ je, dakle, o postmaterijalističkim vrijednostima“ (Maldini, 2002: 136). Dakle u postindustrijskom dobu kulturne promjene se odnose na shvatanje društvenih vrijednosti koje pojedinac iz područja materijalnog izmješta na područje kvalitete života. Klasna dihotomija građanskog društva isčezava uporedo sa oblicima interesno –

političke organizacije karakteristične za doba industrijskog kapitalizma. Organizovani radnički pokreti zamjenjeni su društvenim pokretima stvorenim u vidu reakcija na konzumerizam i massmedijsku manipulaciju, prije svega, političkih i marketinških kampanja. Ono što definiše nove društvene pokrete jeste promocija i zaštita ljudskih i građanskih prava koja predstavljaju univerzalne vrijednosti tako da ovi pokreti nadilaze klasu, odnosno oni su nadklasni društveni pokreti. Djelovanje nadklasnih izvanstranačkih pokreta prelazi granice lokalne zajednice koristeći nekonvencionalne i neformalne oblike djelovanja propitujući legitimitet političke vlasti makroekonomskih struktura, te su među najvažnijim promoterima demokratskih vrijednosti i sociokulturnih promjena. Najvažnije postignuće modernog društva se ogleda u razdvojenosti javnog i privatnog ili drugim riječima razdvojenosti države i društva. Razdvojenost države i društva omogućila je širi djelokrug za građanske incijative, dok se građansko društvo u određenoj mjeri institucionaliziralo. Da bi ovo mogli bolje pojasniti radi se o tome da šira mreža nevladinih organizacija i autonomnih lokalnih zajednica omogućava veću međusaradnju na relaciji država – društvo, te jasnije artikulira vanpolitičke interese.

Da bi društva u tranziciji mogla ostvariti stepen demokratije zapadnih zemalja, prije svega moraju izgraditi jako građansko društvo koje nedostaje istočnoeuropskim državama koje prolaze kroz proces tranzicije. Slabo razvijeno građansko društvo proces liberalizacije i pluralizacije ostvaruje bez većeg napora, dok se proces demokratizacije odvija otežano. Ako uzmemo primjer bivše SFRJ, multikulturalizam i multietnicizam potaknuti procesima liberalizacije i pluralizacije ostvarili su pogodno tlo kreiranju većih razlika stvorivši sukobe između različitih etnosa koji su rezultirali destrukcijom postojećih odnosa građanskog društva. Institucionalizacija demokratskog sistema je garant sistema pravne regulacije, građanskih sloboda i političkog pluralizma, ali u tranzicijskim društvima demokratija nerijetko ostaje samo formalna. U takvim društvima novouspostavljena politička vlast ima tendencije da zadrži autoritarni oblik vladavine. „... politička vlast nije konstituirala javnopolitički prostor kao državu, a socijalni prostor kao građansko društvo“ (Maldini, 2002: 139). Individualna sloboda i pravna jednakost, od kojih ovisi razvoj građanskog društva, nemogući su dokle god država predstavlja instrument političke vlasti. Ukipanjem klasne dihotomije unutar građanskog društva, bivši socijalistički režimi su nastojali izvršiti emancipaciju građana. Taj vid emancipacije građana, u konačnici je rezultirao društvom baziranom na kolektivističkoj ideologiji koje je sprječavalo razvoj građanstva. U tranzicijskim društvima, političke elite artikuliraju društvene procese u velikoj mjeri, što nije slučaj u zapadnim demokratijama. Za društva koja prolaze kroz tranzicijski proces ključni problem predstavlja nepostojanje demokratske tradicije i socio – kulturnog kapitala. Politička vlast

marginalizira i depolitizira građansko društvo obezbeđujući sebi na taj način monopol na ulogu političkog arbitra. Slabost političke kulture kao i sveukupnog socio – kulturnog kapitala i njegov slab odziv prema zahtjevima demokratizacije predstavljaju najveći subjektivni nedostatak tranzicijskih društava usporavajući proces demokratizacije zadržavaju obrazce autoritarizma i paternalizma države. Ostvarenje građanskog društva i demokratizacija u procesu tranzicije odvija se kroz dva procesa a to su *deideologizacija i institucionalizacija pravnog okvira socijalnog prostora* i proces *sociokulturne adaptacije*.

Kada govorimo o procesu deideologizacije i institucionalizacije pravnog okvira socijalnog prostora, uopšteno govorimo o depolitizaciji, odnosno, o razvoju aparata vlasti, tržišne ekonomije i građanskog društva. U totalitarnim i autoritarnim društvima partija, odnosno vođa, u svojim rukama drži politički monopol, dok demokratska društva insistiraju na pluralizmu kako političkih institucija tako i društva u cjelini. U totalitarnim i autoritarnim društvima vladajuće strukture upravljaju društvenim procesima što je suprotno zahtjevima demokratije koja insistira na odvojenosti države i društva, dok je državni intervencionizam opravдан jedino u slučaju stimulacije onih dijelova društva kao što su obrazovanje i nauka, sport i kultura, te određenih grana ekonomije.“Za zemlje u procesu demokratizacije ključna je upravo politička neutralnost institucija vlasti i odvojenost države od društva, tj. depolitizacija“ (Kulenović, 2000: 2).

6. TRANSNACIONALNA DEMOKRATIJA I PLANETARNA NEJEDNAKOST

6.1. Neuspjesi transdržavnih institucionalnih procesa

Prema Huntingotnu treći talas demokratizacije od 1974. godine svoju maksimu je postigao početkom posljednje decenije 20. stoljeća izmjenivši političku kartu svijeta u cjelini. Evidentno je da se trend demokratizacije nastavlja odvijati i u aktuelnoj deceniji masovnim pobunama u arapskom svijetu koje su nazvane „arapskim proljećem“. Iako demokratija doživljava ekspanziju od sedamdesetih godina na ovamo, posljednjih godina evidentno opada povjerenje građana u nju te se čini kao dobra opcija jedino za zemlje u kojima postoji autoritarna ili tiranska vlast. „Njezino širenje kao da je vrijedno samo za zemlje u kojima postoje despotski i tiranski režimi, i to na početku samog procesa, ali nije toliko očito građanima onih zemalja u kojima je ona već dugo poredak“ (Ravlić, 2013: 171). Iako je trenutno demokratija osporavana, ona ipak nema adekvatnu alternativu. Iako skoro pa cijelokupno čovječanstvo želi da živi u demokratski uređenom društvu, povjerenje prema demokratskim institucijama do sada nije bilo na nižoj razini. Savremena demokratija, dakle, proicira dvije protivrječnosti. Prva protivrječnost se odnosi na tranzicijske države i nazvana je *Churchillovim paradoksom*. Ova protivrječnost je dobila ime prema Churchillovoj izjavi „demokratija je najgori oblik vladavine, osim svih drugih koji su dosad iskušavani“. Iz ove izjave možemo izvući zaključak da građani ipak nemaju povjerenje u demokratiju i demokratske institucije, ali ipak prihvataju da je demokratija manje zlo od prijašnjih režima vladavine. „...uočavaju se trendovi stalnog pada potpore ključnim demokratskim institucijama, a nepovjerenje je u nekim tranzicijskim zemljama doseglo kritičnu razinu, a ipak nema alternative demokratskom sistemu“ (Ravlić, 2013: 172). Prema Dalovom uvidu koji se odnosi na najstarije i najstabilnije demokratije, može se zaključiti da građani imaju nisku razinu povjerenja u demokratske institucije, ali i dalje bezuslovno vjeruju u demokratiju. Iz tog mišljenja se deducira druga protivrječnost savremenih demokratija nazvana *Dhalovim paradoksom* koji se odnosi na najstarije demokratije. Ono što je zajedničko za obje pomenute protivrječnosti jeste zaključak koji nam jasno govori da je vjerovanje čovječanstva u demokratiju kao sistem na zavidnoj razini, dok se vjerovanje u demokratske institucije na najnižoj mogućoj razini. Protivrječnosti savremene demokratije i pad povjerenja u demokratske institucije najlakše je objasniti njenim vlastitim problemima i krizama prije svega porastom korupcije, krizom demokratskih institucija i opadanjem participacije građana u političkom procesu. Pojedini autori krizu demokratskih institucija

pripisuju prelaznom procesu iz industrijskog društva u postindustrijsko, dok pojedini autori akcenat stavljuju na procese savremene globalizacije. Neupitna je povezanost procesa prelaska ka postindustrijskom društvu i procesa globalizacije. Oba pomenuta procesa su uticala na djelokrug i način funkcionisanja demokratskih institucija. Individualizacija društva proizvela je veće nejednakosti te oslabila ideologije zasnovane na ideji kolektivizma osnaživši pri tome neoliberalnu ideologiju slobodnog tržišta. Učinke koje je globalizacija imala na demokratiju, David Held je nazvao paradoksom modernog doba. Prema Heldovim uvidima iz devedesetih godina prošlog stoljeća, kada su se mnoge nacije borile za ideju vladavine naroda, demokratija kao oblik političkog uređenja postala je upitna jer globalizacija potkopava temelje demokratije koja kao oblik političkog uređenja odgovara nacionalnoj državi. Globalizacija i neoliberalna ekonomija su se uspjele institucionalizirati u okvirima nacionalne države što je rezultiralo nemogućnošću nacionalnih vlada da rukovode svojim ekonomijama i u mnogome smanjilo autonomiju donošenja odluka. Ovi učinci globalizacije podrivaju povjerenje u rad nacionalnih vlada, parlamenta, političkih stranaka i sindikata koji sveobuhvatno čine demokratske institucije. Pristup globalnom svijetu informacija i uticaj mass medija doveli su do nezadovoljstva građana radom političkih elita. To nezadovoljstvo je u konačnici preraslo u nezadovoljstvo radom institucija. „... globalizacija je učinila informacije dostupnijima svima (*online* novine, portali), ali je nadzor nad njima u rukama globalnih komunikacijskih mreža i medijskih imperija postao učinkovito sredstvo oblikovanja globalnoga i nacionalnog javnog mnjenja“ (Ravlić, 2013: 174). Vlast sa nacionalnih vlada prelazi u ruke globalnih institucija i organizacija, te u ruke regionalnih političkih zajednica nad kojima se ne provodi demokratski nadzor. Centri finansijske moći najrazvijenijih zemalja koriste globalizacijske procese za ostvarivanje ličnih interesa koje artikulišu ideologijom globalizma. Nakon terorističkog napada 11. septembra počeo je globalni rat protiv terorizma. Zbog navodnog povećanja sigurnosti građana države su povećale nadzor nad ljudima smanjivši slobodu kretanja i prava građana direkto ugrozivši temelje liberalne demokratije. Teoretičari rješenje krize u koju je zapala demokratija vide u dvostrukoj demokratizaciji. Prva demokratizacija se odnosi na globalizaciju demokratije, odnosno, uspostavu demokratskih institucija ne svjetskoj razini, dok se druga demokratizacija odnosi na obnovu urušenih demokratskih institucija na nacionalnom nivou. Dok jedni od njih vide nacionalnu državu kao temelj uspostave globalne demokratije, drugi pak ističu bitnost regionalnih i globalnih struktura kao što je primjerice Europska Unija. Uprkos pomenutim neslaganjima svi teoretičari su saglasni da je rješenje krize demokratskih institucija u uspostavi veće i potpune demokratije i stvaranju demokratskog građanstva na svjetskom nivou. Bez građanstva demokratska država je nemoguća „Bez države ne može biti građanstva; bez

građanstva ne može biti demokratije“ (Linz i Stepan, 1996: 28). Bez demokratske države nema ni građanina, u nedemokratskim državama ne postoje građani, samo podanici. Iz ovog pomenutog možemo zaključiti da je politička participacija pojedinca koja je moguća samo u demokratskim sistemima ono što ga čini građaninom.

Savremena globalizacija vođena ideologijom liberalizma u mnogome je promjenila okvir u kojem funkcioniše demokratija promjenivši njen politički sadržaj. Tvorevina kao što je Europska Unija zasigurno jeste produkt globalizacijskih procesa. Europska Unija nam može poslužiti kao ponajbolji primjer neuspješnosti transdržavnih procesa i institucija. Samit u Kopenhagenu 1993. godine, na kojem su usvojeni kriteriji za prijem u Europsku Uniju, je pokazao malignosti demokratskih institucija, procesa i aktera jer ni sama Unija nebi ispunila usvojene kriterije. „... konstatacija postojanja „demokratskog deficit“ u institucijama EU-a, koji se očituje ne samo u tome što Europski parlament, jedino tijelo koje se bira neposrednim glasovanjem, nema odlučujuću riječ u donošenju odluka nego i u tome što se sastav tijela EU-a (napose Europske komisije) određuje administrativno – političkim arbitriranjem, tj. odlukama donesenim u zatvorenim krugovima“ (Grubiša, 2012: 42). 28. 10. 2004. u Riumu je potpisana Ustava Europske Unije koji je ujedno predstavljao i pokušaj smanjenja demokratskog deficit-a s kojim se Europa suočavala. Većina država članica Europske Unije su ratificirale Ustav u nacionalnim parlamentima, dok su 2005. godine državljanji Holandije i Francuske na referendumima odbili prihvati Ustav. Glavni razlog zbog kojeg su Holanđani i Francuzi odbili prihvati Ustav jeste kriva slika o Europskoj Uniji. Dakle oni nisu prepoznali konstitucionalizaciju Europske Unije usvajanjem Ustava, već su imali bojazan od enormnog priliva stanovništva sa periferije Europske Unije, povećanja izdvajanja za podmirenje troškova administrativnog aparata u Briselu itd. Europski ustav, iako je doživio propast na referendumima u Francuskoj i Holandiji, uspio je da iznjedri svijest o neophodnosti uspostave Europske Unije u obliku demokratske, transdržavne političke zajednice. Međutim, Europska Unija pored demokratskog deficit-a se susreće sa krizom političkog legitimite, jer prema definiciji politički legitimitet predstavlja povjerenje građana u izabrane predstavnike u demokratskim institucijama. Demokratski deficit Europske Unije usko je vezan sa problemom političkog legitimite. Izostanak učešća državnih parlamenta u poslovima Europske Unije i demokratski deficit u Europskom parlamentu identifikovani su kao glavni uzroci problema političkog legitimite. Donošenje odluka prema političkom sistemu Europske Unije pripada vladama država članica. Institucionalni inžinjering kao nova politoliška disciplina ima zadatku da demokratizuje procese europskog odlučivanja prije svega kroz jačanje funkcije nacionalnih parlamenta članica. Politolozi koji se bave institucionalnim inžinjerinog polaze

od stajališta da je prije svega potrebno izvršiti europeizaciju nacionalnih parlamenta, jer smatraju da jedino preko nacionalnih parlamenta mogu izgraditi povjerenje građana u Europsku Uniju, odnosno da denacionalizacija Europskog parlamenta ne može biti sredstvo izgradnje političkog legitimite. Demokratsku legitimaciju osim Europskog parlamenta pokušavaju zadobiti i Europska komisija, europske političke stranke kao i Europsko vijeće. Uvezši u obzir da su nacionalni parlamenti država članica najvažniji faktor za ostvarenje demokratskog legitimite institucija Europske Unije, oni se s pravom proglašavaju jedinim pravim kontrolorom politika vlastitih vlada koje su vezane za Europsku Uniju. „Danas se zahvaljujući razvijenim i sve značajnijim eurointegracijskim procesima sve više ističe legitimacijska funkcija nacionalnih parlamenta“ (Cipek, 2006: 853). Važnost legitimacijske funkcije nacionalnih parlamenta je također istaknuta i u Ugovoru o ustavu Europske Unije. Prema Članu I – 46 zemlje članice u Vijeću Europske Unije zastupane su od strane predsjednika odnosno šefova državnih vlada te su odgovorni nacionalnim parlamentima. Politička praksa je nedvosmisleno pokazala da učinkovitost politika Europske Unije znatno ovisi o demokratskoj legitimaciji koju u novije vrijeme crpi iz euro – legitimacijske funkcije nacionalnih parlamenta. Iako državljanji zemalja članica Europske Unije nacionalne parlamente doživljavaju glavnim akterima u procesu političkog odlučivanja i donošenja zakona sve više bitnih zakona, prije svega zakona koji se odnose na ekonomiju država članica, usvaja Europski parlament. Institucionalni inžinjering demokratsku legitimaciju Europske Unije propituje uz pomoć nekoliko temeljnih pristupa, odnosno:

- Parlamentarni pristup koji razmatra potrebu osnaživanja legitimacijske funkcije nacionalnih parlamenta. Rezultat parlamentarnog pristupa je uspostava posebnih europskih komisija u okviru nacionalnih parlamenta koje za zadatak imaju regulaciju odnosa na relaciji država članica – Europska unija.
- Prezidencijalistički pristup koji naglašava bitnu ulogu predsjednika Europske komisije, odnosi se na način odabira predsjednika Europske komisije. Prezidencijalistički pristup predlaže neposredni izbor predsjednika Europske komisije od strane građana Europske Unije, dok bi Europski parlament formalno potvrđivao izbor građana. Tim pristupom bi Europsko vijeće izgubilo pravo predlaganja i imenovanja kandidata odnosno kandidatkinja, a predsjednik Europske komisije bi imao neupitan demokratski legitimitet. Međutim, kod prezidencijalnog pristupa postavlja se pitanje da li ovaj model može biti djelotvoran u supradržavnom savezu kakav je Europska unija kao što je djelotvoran na razini država nacija. Demokratski princip jedan čovjek – jedan glas u ovom pristupu ide u korist samo velikim državama

nacijama, jer bi bilo gotovo ne zamislivo da bi kandidat iz države članice koja ima mali broj stanovništva mogao postati šefom izvršne vlasti Europske Unije. U manjim državama članicama, mogao bi se steći utisak uskraćenosti koji bi sigurno povećao nejednakost što bi rezultiralo još nižim stepenom demokratskog legitimitea Unije.

- Postparlamentarni pristup koji se odnosi na jačanje funkcije lobista kao i korporativnih udruženja u sistemu Unije. Postparlamentarni pristup demokratskoj legitimaciji Unije insistira na direktnom dogovoru Europske komisije i interesnih skupina tvrdeći da je ovakav pristup već uočen u političkoj praksi. Institucionalni inžinjeri smatraju da je globalizacija izazvala razne društvene i ekonomski probleme, te da ih je moguće riješiti jedino direktnim pregovorima između raznih interesnih i lobističkih skupina i institucija Europske Unije. Zagovornici postparlamentarnog pristupa insistiraju na tezi da interesno – lobističke skupine imaju presudnu moć na razini Unije „...demokratsku budućnost Unije predstavlja neposredna participacija organiziranih interesa... u europskom zakonodavstvu i procesu odlučivanja“ (Cipek, 2006: 858). Jedan od najvećih problema postparlamentarnog pristupa demokratskoj legitimaciji predstavlja zanemarivanje funkcije parlamenta. Dok posebne korporativne i interesne skupine brinu prvošodno o vlastitim interesima, parlament ima zadatku brinuti o općem dobru svih građana, te zbog ovog razloga u klasičnoj demokratskoj teoriji postparlamentarni pristup demokratskoj legitimaciji nije prihvatljiv.

Najveći izazov institucionalnom dizajnu predstavlja činjenica da je Europska unija potpuno novi oblik supradržavne integracije koji insistira na novim pojmovnim određenjima. Klasične teorije legitimitea u definisanju demokratskog legitimitea institucija Unije polaze od legitimitea nacija država te se smatra da je potrebno uspostaviti novu teoriju demokratskog legitimitea koja će moći odgovoriti na pitanje demokratskog legitimitea Europske Unije.

Kada je riječ o sudskoj vlasti, demokratska regulacija globalnih pitanja funkcioniše bolje. Građani imaju mogućnost da se obrate sudovima koji su nepristrasni i da potražuju svoja prava koja je povrijedila vlast u njihovoj zemlji, ali isto tako građani ne mogu pokrenuti spor o pitanjima globalnog karaktera pred nacionalnim sudovima osim tužbi koje podnose protiv svojih vlada kada se radi o pitanjima počinjenim u okviru globalne politike ali samo na prostoru državne jurisdikcije. Međutim postoje i sudovi koji imaju širu jurisdikciju, a koji se odnose na instituciju makroregionalnog karaktera kao što je Europski sud pravde za države Europske Unije. Jedan od najvećih neuspjeha transdržavnih sudske institucije jeste taj da građanin nije u mogućnosti da se neposredno obrati tim institucijama. „... građani koji se žale

na neki problem u politici trgovine moraju naći državu koja bi sponsorisala njihov slučaj“ (Šolte, 2009: 365).

Prema Šolteu, bitno je odrediti šest ograničenja liberalne demokratije koja se odnose na vandržavnu sferu. Prvo ograničenje liberalne demokratije u vremenu globalizacije jeste to da globalizacija sama po sebi ne predstavlja jedinu snagu koja je pokretač valova savremene globalizacije. Ovo ograničenje se odnosi prije svega na tranzicijske države koje prelaze sa autoritarnih režima u višepartijske režime sa slobodnim i fer izborima.² Drugo ograničenje liberalne demokratije u vremenu globalizacije jeste to da novonastali liberalni mehanizmi ne djeluju u potpunosti već samo površno. Održavanje višepartijskih izbora nije garant većeg stepena demokratije. Novonastali demokratski režimi često su poljuljani korupcijom, civilno društvo je nestabilno, a znanje građana o demokratiji je na niskoj razini. U literaturi ovakve demokratije se nazivaju manjkavim, odnosno neliberalnim demokratijama.³ Kao treće ograničenje liberalne demokratije Šolte navodi kulturološke razlike u različitim krajevima svijeta. Globalizacija ne insistira na jednoobraznosti, odnosno univerzalizaciji kulturoloških vrijednosti. Incijative civilnog društva koje su zapadnjački profilisane, imaju slab ili gotovo nikakav odziv u islamskim državama.⁴ Četvrto ograničenje liberalne demokratije prema pojedinim kritičarima jeste to da su postavke liberalne demokratije suštinski manjkave bez obzira na kulturološke razlike. Liberalna demokratija sama po sebi ne može ostvariti veću mobilizaciju građanstva niti ojačati grupe društva koje su marginalizirane.⁵ Prema petom ograničenju liberalne demokratije država sama po sebi nije dovoljan faktor demokratije u svijetu, jer je prije svega teritorijalno ograničena, a većina društvenih odnosa danas ima suprateritorijalni odnosno globalni karakter. Za demokratiju na globalnom nivou, ona se mora proširiti van okvira države i njenog stanovništva.⁶ Šesto veliko ograničenje liberalne demokratije, odnosi se na tvrdnju da globalizacija urušava konvencionalne osnove liberalne

² Ustanci u arapskom svijetu nazvani *Arapsko proljeće* kojim je započeo talas demokratizacije arapskih zemalja nisu isključivi produkt globalizacije po sebi samoj već je najveći dio tereta demokratizacije ponio novonastali srednji napredni stalež dok globalizacijske snage taj proces prije ubrzavaju.

³ Prema podacima *Freedom House-a* najveći broj neliberalnih demokratija zabilježen je na Afričkom kontinentu 47,6% (Južnoafrička Republika, Sudan, Egipat...), Azijskom kontinentu 38,5% (Bangladeš, Nepal, Filipini...), te na Južnoameričkom kontinentu 10% (Nikaragva, Peru, Bolivija...).

⁴ U zapadnim demokratijama mnogi odabiri poput odabira školovanja, supružnika, slobode izražavanja i odjevanja, u mnogim islamskim zemljama sa demokratskim režimom su neprihvatljivi iz vjerskih i tradicionalnih razloga (obaveza žene da nosi burku, uskraćivanje prava glasa ženama, uskraćivanje prava na obrazovanje djeci ženskog spola itd.). U gotovo svim islamskim zemljama prisutna je poliginija, što u zemljama zapadnog svijeta nije prihvatljivo.

⁵ Izlaznost birača na izbore, kako opće tako i lokalne u BiH često iznosi oko 50% što je jasan pokazatelj da liberalna demokratija u vremenu globalizacije ne uspjeva sama po sebi mobilizirati građanstvo da se uključi u političke procese.

⁶ „...Holandska vlada nije u mogućnosti da nametne puno demokratsko upravljanje u Holandiji zasnovanim globalnim kompanijama kao što su Philips i Royal Dutch/Shell“ (Šolte, 2009: 353).

demokratije. Način upravljanja u vremenu globalizacije se sve više prebacuje sa etatističkog na policentrični princip.⁷

6.2. Koncepti socijalizacije građanstva o globalnoj politici

Politička socijalizacija u biti predstavlja učenje o politici. Kao pojam, politička socijalizacija je od izrazitog značaja jer niko ne posjeduje urođeno znanje o politici. Djelotvornost demokratije neupitno zavisi od političke socijalizacije, odnosno upućenosti građanstva. Građanin koji je ne upućen u aktuelna dešavanja, ne može biti aktivni član zajednice, odnosno demokratski kompetentan. Da bi građanin bio demokratski kompetentan, njemu moraju biti pristupačne relevantne informacije, te mora razumjevati procedure, načela i pojmove koji mu omogućuju demokratsku kompetentnost, jer stabilnost demokratskog sistema insistira na politički socijalizovanom građanstvu. „Javno učestvovanje i javna kontrola upravljanja su nedjelotvorni ako su građani neuki“ (Šolte, 2009: 354). Pojedini autori ističu bitnost političke orijentisanosti porodice, tvrdeći da politička socijalizacija jedinke počinje u ranom djetinstvu. Drugi autori, ipak, ističu da je po pitanju političke socijalizacije najbitniji faktor školovanje, dok treći političku socijalizaciju vide kao niz životnih iskustava pojedinca.⁸ Politička socijalizacija se može posmatrati između dvije krajnje tačke. Sa individualnog aspekta ona je nužna za zdravo funkcionisanje poretku, dok sa drugog aspekta socijalizacija djeluje prije na jačanju političke moći nego samog pojedinca. U trenutku tranzicije, prije političke socijalizacije građanstva neophodno je izvršiti razučenje prošlih političkih navika i vrijednosti. „...svaka promjena obrazaca socijalizacije vjerojatno će se suprotstaviti nasljeđu starih obrazaca“ (Rosamond, 2002: 54). *Civilna kultura* Almonda i Verbe, koja je objavljena 1963. ističe bitnost političke kulture koja je u direktnoj korelaciji sa političkom socijalizacijom. Almond i Verba su konstituisali tri idealna modela političke kulture, odnosno parohijalnu političku kulturu, podaničku političku kulturu i participacijsku političku kulturu. Ono što karakteriše parohijalnu političku kulturu jeste potpuno odsustvo znanja o politici kao i izostanak političke participacije građanstva. Podanička politička kultura obilježena je političkim znanjem ali bez političke participacije, dok treći tip, odnosno participacijska politička kultura podrazumjeva izraženo znanje o politici u kombinaciji sa

⁷ Policentrični način upravljanja obezbeđuje u velikoj mjeri stepen autonomije, u odnosu na državno zasnovane procese demokratije, mehanizmima supradržavnog, poddržavnog, privatnog i transdržavnog upravljanja.

⁸ Dennis Kavanagh pojmovima *škole primarnosti* i *škole recentnosti* označava ključne periode političke socijalizacije u životu pojedinca. Pojam primarnosti akcentira važnost djetinjstva, dok pojam recentnosti naglašava kontinuirane procese socijalizacije i resocijalizacije tokom kompletног života pojedinca.

političkom participacijom. Navedena tri modela političke kulture u biti predstavljaju idealne tipove.⁹ Međutim, u periodu savremene globalizacije većina stanovništva nema pristup relevantnim informacijama te je neznanje o samoj globalizaciji i globalnom upravljanju široko rasprostranjeno. Transdržavne i privatne agencije koje regulišu globalne tokove za većinu pojedinaca su nepoznаница. Neznanje građana o globalizaciji i globalnom upravljanju ponajprije je rezultat loše distribucije znanja kroz institucije za obrazovanje kao što su škole, univerziteti, agencije za upravljanje i mass – mediji. Problem odsustva znanja u modernom društvu počinje u najranijoj čovjekovoj dobi. Djeca u sistemu osnovnog obrazovanja se upoznaju sa dijelovima planete izvan granica nacionalne države i sa socio – kulturološkom raznolikošću svijeta, ali vrlo rijetko i šturo globalni prostor proučavaju kao društveno polje po sebi samom. Iz štrogog odnosa prema izučavanju globalnog prostora kao društvenog polja, pojedinci često nisu u mogućnosti da povezuju regionalne, nacionalne i lokalne okvire u odnosu na globalne pojmove. Iako je neprihvatljivo da u vremenu savremene globalizacije učenici završavaju obrazovne procese bez značajnijeg pridavanja pažnje građanskoj socijalizaciji, mnoge osnovne i srednje škole često nemaju nastavne programe koji detaljnije izučavaju naučne discipline koje se bave socijalizacijom građanstva bilo koje vrste, tako da je i znanje o samom upravljanju na izrazito niskoj razini. „Živimo u doba dekadencije i duboke intelektualne i kulturne depresije“ (Keller, Copić, Tominac, 2017: 273). U obrazovnim sistemima u kojima nastavni plan i program obuhvata discipline građanske socijalizacije zanemaruju transdržavne mreže, privatne upravne mehanizme i transdržavne agencije prezentirajući prevaziđenu etastičku formu upravljanja. Po završetku školovanja pojedinac stiče odgovornost u vidu političke participacije bez adekvatnog razumjevanja o pitanjima koja se odnose na globalnu politiku i upravljanje kao što je na primjer pitanje globalne trgovine koje utiče direktno na njihov svakodnevni život. Studijski programi na Univerzitetima takođe ne prate globalizaciju po pitanju policentričnog u pravjanja u mjeri u kojoj bi to bilo prihvatljivo. Razlika između međunarodnih studija, kao prethodnice, i globalnih studija vrlo je mala tako da studenti završavaju globalne studije sa neprimjetno višom razinom znanja od njihovih kolega koji su ranijih godina apsolvirali međunarodne studije.

Obrazovne institucije nisu jedini instrument za sticanje znanja o globalizaciji i globalnom upravljanju. Iako spadaju u gupu neformalnog obrazovanja, mediji, a ponajprije mass – mediji imaju veliku ulogu u socijalizaciji građanstva o globalnim pitanjima. Mass – mediji stvaraju

⁹ **Idealni tip** Tehnika u društvenoj znanosti kojom se društvenom svijetu nameće analitički red i koja osigurava jasne kategorije kao smjernice za daljnje istraživanje (Rosamond, 2002: 75).

umne konstrukcije prije svega koristeći slike na osnovu kojih pojedinac stvarna privide prihvatljivih društvenih obrazaca. „Elektronske predstave sve više zamjenjuju istinu, umjesto kritičkog promišljanja zbilje stvara se pasivno stado dezorjentiranih individua, dok kormilo daljeg razvoja preuzimaju korporativne metaelite čiji je prvenstveni interes ostvarivanje basnoslovnih profita, bez obzira na civilizacijsku cijenu“ (Čalović, Jevtović, 2009: 606). Uz pomoć tehničkih dostignuća kao što su internet, personalni računari, mobilni aparati, mass – mediji pokušavaju u drugi plan staviti obrazovne institucije i procese, biblioteke, mnoga znanja i iskustva, kreirajući i razvijajući nove vještine koje imaju dalekosežne konsekvene na društveno – političke odnose. Mediji bi uz pomoć tehnološkog napretka trebali da stvaraju umne ljudе koji tvore kreativni kapacitet određenog društva, ali umjesto umnih ljudi, oni stvaraju pasivni auditorij koji bez ikakve kritike prihvata i usvaja informacije, slike i uvjerenja koja mediji plasiraju. Politički subjekti i multinacionalne korporacije koriste medije za oblikovanje javnog mnijenja što predstavlja ozbiljan izazov demokratiji jer mediji nude mnoštvo informacija, a građani ipak ostaju uskraćeni za istinu o kompleksnosti odnosa i situacije u globaliziranom svijetu. Iako se u današnjem vremenu broj sukoba na globalnoj razini povećava javnost je informisana samo o sukobima o kojim izvještavaju mass – mediji, tako da je kontrola medija od izrazite važnosti za socijalizaciju građanstva. Društvene nauke kao što su politologija, komunikologija, filozofija i sociologija imaju odgovoran zadatok da multidisciplinarno analiziraju informacijske zajednice. Dok su biblioteke u ranijim epohama dokumentovale i čuvale literature i rukopise za nadolazeće generacije učenika, danas se većina materijala obrazovnog i informativnog karaktera pohranjuje na digitalne medije što produkuje masovnost i jednostavnost korištenja istih. Masovnost i lahkoća pristupa svijetu informacija dakako ima pozitivne učinke, ali isto tako i negativne jer je teško provjerljiva istinitost istih i pojedincu otežava kritički poimati realnost u kojoj živi „... internet i slične mreže znanje rasprostiru pred noge informatički obrazovanih, ali logički nepismenih građana“ (Čalović, Jevtović, 2009: 610).

Pomenuli smo dakle uticaj mass – medija na vrstu i količinu znanja koja se prezentira građanima o globalnim pitanjima, te je neupitna njihova bitnost u doprinosu građanske socijalizacije o upravljanju globalizacijom i njenim procesima. Premda pristup globalnim informacijama, zahvaljujući mass – medijima, nikada nije bio brži i jednostavniji, potencijali mass – medija su i dalje relativno slabo iskorišteni u svrhu socijalizacije građanstva. Razlog slabe iskorištenosti potencijala mass – medija jeste slabo zanimanje za globalna pitanja i probleme, jer internet portalni, televizijske stanice i novine šturo analiziraju, promatraju i prezentuju pitanja koja se direktno odnose na globalnu politiku i probleme, a puno više pažnje

posvećuju nacionalnim i lokalnim dešavanjima u zemljama okruženja, odnosno regiona. Pogrešno bi bilo reći da ne postoje određeni listovi i satelitske TV stанице koje svakodnevno i isključivo prate i informišu o problemima koji su od planetarnog značaja. „...u određenim zemljama, poput Kanade i Francuske, pitanja o upravljanju globalizacijom redovno popunjavaju naslove i uredničke kolumnе glavnih medijskih organa..u cjelini uzev, kanali vijesti za masovnu publiku teže da globalna pitanja stave u sijenu parohijalnih priča“ (Šolte, 2009: 355). Bitne konferencije koje se bave pitanjima izazova globalizma u mnogim medijima jedva da se i spomenu tako da i ne čudi činjenica da velika većina građana u principu ostaje neobavještena o globalizaciji i njenim učincima. Pored manjka zastupljenosti informacija o globalnim pitanjima u mass – medijima, upitan je i kvalitet objavljenih informacija. Radio i televizijske kuće, respektabilni internet portali informacionog karaktera i neke od najjačih novinskih agencija s vremena na vrijeme iznesu detaljan, istraživački sadržaj koji se odnosi na globalna pitanja, te na taj način doprinose razvoju svijesti o globalizaciji omogućavajući uključivanje građanstva u globalno upravljanje. Šturo znanje o globalizaciji, koje većinom posjeduju novinari koji izvještavaju o izazovima globalizacije, često producira senzacionalne ili pojednostavljene izvještaje prije svega o pitanjima koja se tiču ljudske sigurnosti. Slaba medijska pokrivenost protestnih skupova vezanih za pitanja globalnog karaktera često rezultira kulturom nasilja. „To što ćete glasno protestirati u nekom parku u centru grada, izvoditi performanse pred zgradom skupštine ili blokirati važne prometnice, ne proizvodi efekte ako mediji nisu pružili neophodan publicitet“ (Čalović, Jevtović, 2009: 609). Dakle, ako nije medijski propraćeno, kao da se u zbilji nije ni dogodilo. Izostanak kritike u izvještavanju mass – medija o globalizacijskim tokovima glavni je razlog nedovoljnog broja javnih debata o globalnim politikama. Mnogi mediji bez podvrgavanja kritici prisvajaju i prenose preovladavajuće neoliberalističko shvatanje globalizacije. Istina, većina medija koji djeluju na globalnom nivou su u privatnom vlasništvu, a liberalizacija i privatizacija im obezbjeđuje siguran profit. Tehnološki napredak i činjenica da svakodnevno sve veći broj ljudi ima slobodan pristup internetu ide u korist obrazovanju građanstva o globalizaciji i globalnom upravljanju, prije svega, putem internet enciklopedija i uslužnih datoteka. Društveni pokreti koristeći društvene mreže i web stranice, takođe obavljaju svoju ulogu u socijalizaciji građanstva o događajima i aktualnostima na globalnom nivou kada mass – mediji izostave ili daju nepotpunu vijest vezanu za određeni događaj. Političke stranke, vlade i institucije koje se bave upravljanjem kako na lokalnom, tako i na globalnom nivou, kao bitan instrument demokratske socijalizacije građanstva koriste mass – medije. Pozitivnim predstavljanjem informacija, odnosno *spinovanjem* artikulišu javno mnjenje, nerjetko izostavljajući bitne informacije za građanstvo. Manipulacija javnim mnjenjem putem

spinovanja sprovodi se tako da određene informacije za koje se smatra da su bitne „procure“ samo medijima naklonjenim političkoj opciji, nerjetko se objavljaju informacije u zadnji tren tako da nema prostora i vremena za provjeru istinitosti i izvora istih itd. „U liberalno – demokratskom okruženju, u kojem slobodni mediji odbacuju zvaničnu propagandu i sirovu ideološku manipulaciju, vlade su počele da utiču na dnevni red vijesti novim tehnikama kontrole i širenja informacija, koje se obično nazivaju *upravljanje vijestima* ili *politički marketing*“ (Hejvud, 2004: 393).

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća grupe i aktivnosti civilnog društva prelaze nacionalne granice zahvaljujući razvoju određenih uslova koje je prije svega omogućila ekonomска, kulturna i politička globalizacija. Tehnološki iskorak na polju komunikacija i informatike omoučio je jednostavnu komunikaciju i angažman boraca za ljudska prava sa različitih krajeva svijeta. Svi ovi iskoraci omogućili su da nevladine organizacije i grupe boraca za ljudska prava mogu biti članovi transnacionalnih organizacija i da djeluju na globalnom nivou rješavajući globalne probleme. Politički aktivisti smatraju da u velikoj mjeri civilna društva mogu na svojim plećima iznjeti proces socijalizacije građanstva o globalnim dešavanjima i upravljanju globalizacijom. Kada govorimo o civilnim društvima u ovom kontekstu, prije svega mislimo na razne nevladine organizacije, vjerske mreže, organizacije civilnog aktiviteta koje imaju lokalni karakter, sindikate itd. Glavno očekivanje od civilnog društva jeste da poveća uključivanje u globalno upravljanje. Ali kao i sistem obrazovanja i mass – mediji, potencijal civilnog društva da socijalizuje građanstvo o globalizaciji i upravljanju na globalnom nivou ostaje nedovoljno iskorišten i skromno razvijen. Civilna društva koriste razne tehnike i metode u promociji građanske svijesti o učincima globalizacije i upravljanju njome. Udruženja civilnih društava nerjetko su finansijeri raznih kolokvijuma, simpozijuma, okruglih stolova i radionica koje za cilj imaju da edukuju učesnike o pitanjima globalizacije i upravljanja. „...neke incijative civilnog društva, kao što je RITMO net – work u Francuskoj, grade javno pristupačne biblioteke i dokumentacione centre o globalnim pitanjima, kao i mnoge visoko informativne web stranice“ (Šolte, 2009: 357). Dakle osim simpozijuma, okruglih stolova itd. incijative civilnih društava u svrhu edukovanja građana o pitanjima globalizacije tvore online biblioteke, uređuju i objavljaju časopise, brošure, magazine i priručnike. Cjelokupni angažman civilnih incijativa je u određenoj mjeri uspio da probudi svijest građana i da ih animira da se aktivnije uključe u globalno upravljanje i jasnije razumiju pojmovna određenja globalizacije.

Tehničko – tehnološki iskoraci koje smo ranije naveli i pojava incijativa civilnog društva globalnog karaktera stvorili su novi koncept civilnog društva koji mnogi autori označavaju

pojmom globalno civilno društvo. Ipak pojedini autori se ne slažu sa terminom *globalno civilno društvo* jer ga smatraju nedovoljnim da opiše cjelokupan razvoj aktivnosti, grupa i institucija građanskog civilnog aktiviteta izvan granica nacionalne države. „Za razliku od njih, određeni autori sugerisu da pojava globalnog civilnog društva nije nikakva novina jer se ono postepeno razvija sa nastankom prvih transnacionalnih OCD od sredine 19 – og vijeka“ (Lončar, 2011: 172). Pojam globalnog civilnog društva kao koncept prevazilazi do sada poznate kategorije unutar društvenih nauka, te njegov okvir nije precizno određen tako da je prema sebi samome sporan i nedovoljno jasan koncept. Zahtjevi globalnog civilnog društva se ne odnose isključivo na nacionalni nivo, incijative globalnog civilnog društva se u sve većoj mjeri prenose na nadnacionalni, odnosno suprateritorijalni nivo iako nasuprateritorijalnom nivou ne postoje formalne institucije vlasti. Dakle, globalno civilno društvo se interesuje za pitanja koja pogađaju cjelokupnu ljudsku populaciju kao što su ekologija, globalno zagrijavanje, nejednakost itd. Osnovna svrha i cilj postojanja globalnog civilnog društva jeste širenje demokratije na planetarnom nivou i zaštita ljudskih prava i okoline. „Među određenjima globalnog civilnog društva dominantne su normativne definicije koje ističu njegov mirovni karakter, borbu za širenje i ostvarivanje ljudskih prava i demokratije širom svijeta“ (Lončar, 2011: 174). Iako se više očekivalo od civilnog društava o pitanju razumjevanja globalizacije, njihov doprinos je ostao skroman. Fokus njihove pažnje je relativno slabo usmjerjen prema obrazovanju javnosti, a više prema lobiranju zvaničnih politika. Razlog za ovaj neuspjeh civilnog društva leži u činjenici da i aktivisti civilnog društva imaju skromno obrazovanje o globalizaciji i njenom upravljanju.

Agencije za upravljanje, odnosno upravni organi, neupitno predstavljaju instrument socijalizacije građanstva o globalizaciji. Međutim ni njihovi kapaciteti nisu iskorišteni u potpunosti kao ni na najbolji mogući način. Agencije ove vrste za javnost često same po sebi predstavljaju nepoznanicu. Demokratska obaveza upravnika ovih agencija jeste obavještavanje javnosti o svome upravljanju. Demokratsko pravo svakog pojedinca u društvu jeste da ima omogućen pristup zvaničnim informacijama koje su vezane za implementaciju i provođenje politika. „Gradani treba da sa lakoćom otkrivaju koje su, i kakve, političke odluke o globalnim pitanjima preduzete, u koje vrijeme, gdje, čijom zaslugom, s kojim opcijama, na kojim osnovama, s kakvim očekivanim rezultatima i sa kojim potpornim sredstvima“ (Šolte, 2009: 358). Jasno je da sve informacije ne mogu biti dostupne javnosti radi načela povjerljivosti. Štetno bi bilo da državne banke otkrivaju podatke koji mogu ugroziti ekonomsko stanje države ili da policijske uprave obavještavaju javnost o planiranim akcijama koje treba da budu usmjerene na borbu protiv kriminala. Mnoge agencije kao što su MMF i

WTO, a koje se bave globalnim pitanjima, od 1990-ih godina na ovamo razvijaju svoju transparentnost uređujući web platforme, izdavanjem članaka u novinama iznoseći javnosti određeni dio informacija o svome djelovanju. Političke partije, takođe, predstavljaju bitan izvor socijalizacije građanstva, ali kao i ostali izvori socijalizacije, nisu uspjеле da znanje građana značajnije povećaju. Političke stranke, najčešće djeluju na lokalnom i nacionalnom nivou, zanemarujući probleme i izazove koje im nameće savremena globalizacija, tako da građanstvo i u ovom slučaju ostaje uskraćeno za informacije i uključenost u upravljanje globalnim poslovima.

Evidentno je da po osnovu socijalizacije građanstva, obrazovni sistem, mass – mediji, civilno društvo, upravne agencije i političke partije nisu ispunile očekivanja i stvorile političku kulturu koja je sposobna odgovoriti globalnim izazovima.. Nivo neznanja građana o globalizaciji i upravljanju njome je u mnogome ispod granica očekivanja. Iako se očekivalo da će globalizacija i olakšani pristup informacijama koje nosi sa sobom povećati znanje i političku participaciju građana, to se nije desilo. Participacija građana u političkom procesu se pretežno svodi na nacionalni nivo. Nedostatak znanja o izazovima globalizacije, njenim problemima, tokovima i upravljanju direktno umanjuje sudjelovanje i interes građana za političku participaciju. Bez obrazovanog građanstva i participativne političke kulture, nije moguće ni uspostavljanje jake planetarne demokratije.

7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sukladno postavljenom cilju ovog rada uspjeli smo objasniti politiku egalitarizma u doba neoliberalne globalizacije, te smo činjenicama dobijenim kroz aktualna dešavanja i detaljnu analizu mnoštva literature, dokazali da neoliberalna globalizacija ne uspjeva umanjiti nejednakosti, već ih uvećava zbog antiegalitarnih zahtjeva koje stvaraju neoliberalni režimi vlasti.

Od prvočasnih zajednica, pa do vremena koje živimo, u svaki segment društva je utkana nejednakost. Da bi smo ispitali sistem hipoteza, proučavali smo više aspekata pojma jednakosti koji smo razložili na socijalnu jednakost koja u sebe uključuje klasnu, rodnu, rasnu, pravnu, političku, ekonomsku jednakost i jednakost između zemalja. Kako smo već u uvodnom dijelu ovog rada naveli, egalitarizam kao pojam predstavlja ideju pravedne raspodjele položaja i materijalnih nagrada unutar društva prema načelu jednakosti. Dakle, raspodjela može biti pravedna jedino ako se zasniva na načelu jednakosti, jer prema političkoj misli svi ljudi su jednaka bića. Tokom 20. stoljeća pojedine države su stremile smanjenju klasnih stratifikacija razvijajući mehanizme i politike progresivnog oporezivanja, kontrole tržišta i državnog intervencionizma, ali te napore je potisnuo globalni kapital koji je izravni produkt neoliberalne globalizacije.

Prema prvoj pomoćnoj hipotezi u ovom radu došli smo do zaključka da u savremenoj politici figuriraju i postoje različiti pristupi egalitarizmu čime smo potvrđili postavljenu hipotezu. Liberalno – demokratski pristup koji je iznjedrilo vrijeme prosvjetiteljstva naglašava bitnost jednakog startnog položaja, ali osporava jednakost društvenih nagrada i pozicija u hijerarhiji društva. Količina nagrada koju pojedinac prisvaja u društvu, prema ovom pristupu, treba da ovisi isključivo o ličnim sposobnostima, motivima i uloženim naporima. Radikalno – autoritarni pristup egalitarizmu proizilazi iz tradicionalnih ruralnih zajednica, te akcentira jednakost u raspodjeli nagrada, prvenstveno dohotka. Ovaj pristup egalitarizmu temelji se na ograničavanju potreba na osnovnoegzistencijalne gdje je količina dobara konstanta koju je potrebno raspodjeliti na jednakе djelove. Kada su u pitanju veća, odnosno složenija društva, radikalno – autoritarni pristup može sprovesti isključivo autoritarna država.

Izučavajući globalne procese u svrhu pisanja rada, politička globalizacija kao proces bitno utiče na državni suverenitet razvijajući politička uređenja koja nadilaze okvir nacionalne države, te je samim tim optužena za deteritorijalizaciju politike, upravljanja i vladanja. Kako

kritičari globalizacije navode, nacionalna država predstavlja temelj savremenog političkog i društvenog života. Analizom modela država, njihove međusobne saradnje i poretka na svjetskom nivou došli smo do zaključka da nejednakosti, poput političke, pravne, rasne, rodne i ekonomske, koje postoje na nacionalnom nivou se takođe projektuju i na međudržavni nivo. Kada je riječ o položaju država na svjetskoj sceni došli smo do zaključka da veći uticaj u svijetu politike i ekonomije imaju države koje su članice organizacija kao što su G8, G7, NATO, OECD. Premda cijelokupan broj stanovnika država članica navedenih organizacija čini mali procenat cijelokupne populacije čovječanstva, ove grupe donose odluke koje imaju implikacije na čovječanstvo u cjelini. Svjetski poredak u periodu savremene globalizacije neopravdano pravi podjelu na države centra i države periferije. Hierarchyske nejednakosti, koju prema kritičarima naglašava savremena globalizacija, prije svega su rezultat neoliberalnih politika. Osim povećavanja hierarchyske nejednakosti između država, savremena globalizacija je uvećala i razlike u bogatstvu između država centra i periferije ponajprije su u državama centra smještene vodeće svjetske institucije, agencije i organizacije koje upravljaju globalizacijom. Drugi razlog povećanja razlike u bogatstvu između država centra i država periferije jeste smanjena mogućnost država periferije da pristupe globalnim prostorima. U konačnici, drugu pomoćnu hipotezu, odnosno, tvrdnju da globalizacijski procesi nisu uspjeli eliminisati segregaciju i neravnopravnost između država možemo potvrditi dijtomijom u globalnom upravljanju na relaciji centar – periferija gdje se krši temeljno načelo demokratije, odnosno načelo jednakosti, jer stanovnici država centra, bez važnijeg uticaja stanovnika periferije rukovode globalnim odnosima i donose politike koje se ne tiču samo njih, već skoro uvijek idu na štetu stanovnika država periferije.

Većina teoretičara i kritičara savremene globalizacije se slažu u mišljenju da globalizacijski procesi pojačavaju klasne nejednakosti. Prema egalitarističkom poimanju svi ljudi su jednaki te sa ovog aspekta klase ne bi trebale ni postojati. U biti, postoje dvije osnovne kategorije klase odnosno vladajuća i potčinjena klasa. Klasna nejednakost je postojala i prije vremena savremene globalizacije, ali rast suprateritorijalnog kapitalizma i neoliberalne ekonomije, koji su svojstveni savremenoj globalizaciji, su povećali klasne razlike. Slobodno kretanje roba, radne snage i kapitala uz zanemarivu ulogu nacionalne države su odlike neoliberalne ekonomije koja je povećala nejednakost u prihodima između pojedinaca. Savremena globalizacija potkopava zaštitne mjere redistributivne države direktno stvarajući klasne podjele. Redistributivna, odnosno socijalna, država kroz politike progresivnog oporezivanja i sličnih obrazaca nastoji da od elita, odnosno pripadnika vladajuće klase, izuzmu dio akumuliranog bogatstva, te da ga preusmjeri prema pripadnicima potčinjene klase u svrhu

umanjenja klasnih jazova. Pripadnici potčinjene klase nerjetko su dobijali više prilika da ostvare svoje mogućnosti zahvaljujući intervencionizmu redistributivne države. Iako politike redistributivne, odnosno socijalne, države nisu uspjele da uklone klasno utemeljene nepravde, ipak su uspjele spriječiti ekspanziju klasne netrpeljivosti. U vremenu neoliberalne globalizacije države pod okriljem organizacija poput MMF-a i WTO-a primjenjuju politike progresivnog oporezivanja, deregulacije i liberalizacije tržišta što za rezultat ima jačanje globalnog kapitala u odnosu na rad i radnu snagu. Globalni kapital, koji je direktni proizvod neoliberalne globalizacije, je potisnuo zaštitne mjere i politike redistributivne države koje su ograničavale rast klasne netrpeljivosti. Ovim argumentom možemo potvrditi pomoćnu hipotezu da neoliberalna globalizacija stvara klasne podjele potkopavanjem zaštitnih mjer redistributivne države.

Uprkos činjenici da od sedamdesetih godina na ovamu demokratija ima uzlaznu putanju, evidentno je da posljednjih godina gubi povjerenje građana. Sa padom povjerenja u demokratiju, opada i povjerenje građana prema demokratskim institucijama. Pad povjerenja u demokratiju i demokratske institucije rezultat je porasta korupcije, krize demokratskih institucija i opadanjem participacije građana u političkom procesu. Povezanost procesa prelaska iz industrijskog u postindustrijsko društvo i procesa globalizacije uticala je na način i djelokrug funkcionisanja demokratskih institucija. Globalizacija i neoliberalna ekonomija ostvarivši svoj institucionalni oblik u okvirima nacionalne države smanjile su mogućnost nacionalnih vlada da upravljuju vlastitim ekonomijama što je rezultiralo nižim stepenom autonomije u donošenju odluka. Vlast sa nacionalnih vlada, u vremenu savremene globalizacije, prelazi u ruke globalnih institucija koje svoj rad vrše bez demokratskog nadzora. Kao što smo naveli u posljednjem poglavljju rada koristivši primjer terorističkog napada 11. septembra, države su koristeći se izgovorom globalne prijetnje i povećanja sigurnosti građana povećale nadzor nad kretanjem ljudi ograničivši njihovu slobodu čime su direktno ugroženi temelji liberalne demokratije. Uspješnost demokratskih procesa neupitno ovisi o upućenosti građana, odnosno političke socijalizacije građanstva. Kao što smo naveli u šestom poglavljju ovog rada, autori koji se bave izučavanjem političke socijalizacije izvode nekoliko bitnih faktora socijalizacije. Od političkog opredjeljenja porodice, obrazovnog sistema, upravnih agencija, incijativa civilnog društva, mass – medija kao i političkih partija uveliko zavisi nivo političke osvještenosti pojedinca. Analizirajući svaki od navedenih faktora političke socijalizacije došli smo do zaključka da niti jedan faktor nije uspio da ispunи očekivanja prije svega radi, često, niskog nivoa znanja o materiji koju bi trebali da prenesu na građanstvo. Nizak nivo znanja građanstva o politici na nacionalnom nivou proicira se i na

nivo globalnog upravljanja tako da možemo sa sigurnošću reći da smo potvrdili i posljednju postavljenu pomoćnu hipotezu, to jeste da politička socijalizacija i institucionalni procesi unutar država ne doprinose etabliranju transnacionalne demokratije i transnacionalnog odlučivanja.

7. LITERATURA

a. Knjige

1. Abels, Mark (2001). *Antropologija države*. Beograd: Biblioteka XX vek.
2. Axford, Barrie: Browning, Gary K.:Huggins, Richard: Rosamond, Ben: Turner, John: Grant, Alan (2002). *Uvod u politologiju*. Zagreb: Politička kultura.
3. Babović, Marija (2010). *Rodne ekonomiske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska Unija i Srbija*. Beograd: Dosije studio.
4. Bagvati, Jagdiš (2008). *U odbranu globalizacije*. Beograd: Službeni glasnik.
5. Bakan, Joel (2006). *Korporacija: patološka težnja z aprofitom i moći*. Zagreb: Mirakul.
6. Beck, Urlich (2003). *Šta je globalizacija?: zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*. Zagreb: Vizura.
7. Beck, Urlich (2004). *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetska politička ekonomija*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Bennett, A. Leroy: Oliver, K. James (2003). *Međunarodne organizacije*. Zagreb: Politička kultura.
9. Bruckner, Pascal (2004). *Bijeda blagostanja: tržišna religija i njezini neprijatelji*. Zagreb: Algoritam.
10. Cooper, Robert (2009). *Slom država: poredak i kaos u 21. stoljeću*. Zagreb: Profil International.
11. Crouch, Colin (2007). *Postdemokracija: političke i poslovne elite u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori.
12. Ćupić, Čedomir (2001). *Politika i зло*. Beograd: Čigoja štampa; Fakultet političkih nauka.
13. Fejzić, Elvis (2015). *Globalizacija i političko upravljanje (hrestomatija za internu upotrebu)*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
14. Fejzić, Elvis (2016). *Transformacija upravljanja državom*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
15. Fejzić, Elvis (2017). *Uvod u politologiju (Hrestomatija za internu upotrebu)*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
16. Freedon, Michael (2006). *Političke ideologije: Novi prikaz*. Zagreb: Algoritam.
17. Fukuyama, Francis (2005). *Izgradnja države: vlade i svjetski poredak u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori.

18. Hague, Rod: Harrop, Martin (2014). *Uporedna vladavina i politika: uvod*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
19. Harvey, David (2013). *Kratka povijest neoliberalizma*. Zagreb: V.B.Z.
20. Hejvud, Endru (2004). *Politika*. Beograd: Clio.
21. Hejvud, Endru (2005). *Političke ideologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
22. Held, Dejvid (1997). *Demokratija i globalni poredak*. Beograd: Filip Višnjić.
23. Klein, Naomi (2008). *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*. Zagreb: V.B.Z.
24. Kulić, Slavko (2004). *Neoliberalizam kao socijaldarvinizam: rat za dominaciju ili za bolji svijet*. Zagreb: Prometej.
25. Linz, Juan J.: Stepan, Alfred (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: J.H.U. Press.
26. Milanović, Branko (2016). *Globalna nejednakost: Novi pristup za doba globalizacije*. Novi Sad: Akademска knjiga.
27. Milardović, Anđelko (2009). *Zapadni balkon*. Zagreb: Pan liber.
28. Perlman Fredy (1969). *Reproduction of Daily Life*. Detroit: Black & Red.
29. Piketty, Thomas (2015). *Kapital u XXI veku*. Novi Sad: Akademска knjiga.
30. Radiće, Hjugo (2015). *Klasna teorija i klasna politika danas*. Beograd: Pekograf.
31. Ravlić, Slaven (2013). *Svjetovi ideologije: uvod u političke ideologije*. Zagreb: Politička kultura.
32. Stiglitz, Joseph E. (2009). *Uspjeh globalizacije: novi koraci do pravednoga svijeta*. Zagreb: Algoritam.
33. Swift, Adam (2008). *Politička filozofija*. Beograd: Clio.
34. Šolte, Jan Art (2009). *Globalizacija kritički uvod*. Podgorica: CID.
35. Ward, Colin (2007). *Anarhizam*. Sarajevo: Šahinpašić.
36. Wilkinskon, Richard: Pickett, Kate (2016). *Jednakost: zašto su društva veće jednakosti bolja društva*. Sarajevo: FLI.
37. Zgodić, Esad (2009). *Multiverzum vlasti*. Sarajevo: Bemust.
38. Zgodić, Esad (2015). *O državama*. Sarajevo: Dobra knjiga.
39. Žepić, Božo (1996). *Suvremeni politički sustavi*. Split: Logos.
40. Županov, Josip (1983). *Marginalije o društvenoj krizi*. Zagreb: Globus.

b. Studije u časopisima i enciklopedijama

1. Barić, Sanja: Vincan, Sanja (2013). *Ustavnopravno načelo jednakosti i pravno uređenje istospolnih zajednica*. Split: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 50, 1/2013, str. 81-113.
2. Brčić, Marita (2006). *Izvori liberalnog mišljenja u filozofiji Immanuel Kanta*. Zagreb: Filozofska istraživanja 104 God. 26, Sv.4, str. 783-797.
3. Cifrić, Ivan (1996). *Tranzicija i transformacija – između norme i prakse*. Zagreb: Socijalna ekologija br. 2, str. 135-153.
4. Cipek, Tihomir (2007). *Institucionalni dizajn i demokratski deficit Europske Unije*. Zagreb: Društvena istraživanja – Časopis za opća društvena pitanja br. 4-5, str. 851-865.
5. Ćalović, Dragan: Jevtović, Zoran (2010). *Kriza demokracije u globalnom medijapolisu*. Zagreb: Filozofska istraživanja 120 God. 30, Sv.4, str. 605-615.
6. Dobrota, Petra (2018). *Katalonija i pravo na neovisnost* Šibenik: Veleučilište u Šibeniku.
7. Fejzić, Elvis (2008). *Prilog kritici neoliberalizma*. Sarajevo: Godišnjak Fakulteta političkih nauka 2008/2009, br. 3-4.
8. Fejzić, Elvis (2014). *Upravljanje državom u doba globalizacije*. Sarajevo: časopis Uprava, godina V., br. 9.
9. Grande, Edgar (2002). *Od nacionalne države do transnacionalnog režima politike-državna upravljačka sposobnost u globalizacijskom razdoblju*. Zagreb: časopis Politička misao, br.2.
10. Grubiša, Damir (2012). *Konstitucionalizacija demokracije u EU-u: demokratski deficit i poteškoće prevladavanja političke alienacije*. Zagreb: Politička misao br. 1, str. 41-63.
11. Gutmann, Amy (2003). U *Blackwellova enciklopedija političke misli A-LJ*. Zagreb: Demetra.
12. Horvat, Srećko (2007). *Nevjerojatno je koliko smo lakovjerni: razgovor sa Joelom Bakanom*. Zagreb: časopis Zarez, br. 206.
13. Kalanj, Rade (2000). *Kraj ideologije ili 'velika priča' o kraju 'velikih priča'*. Zagreb: časopis Revija za sociologiju, br. 1-2.

14. Keller, Goroslav: Copić, Lora: Tominac, Ivan (2017). *Participacija građana u vanjskoj politici*. Zagreb: Zbornik sveučilišta Libertas, br. 1-2.
15. Kielmansegg, Peter Graf (2002). *Budućnost demokracije*. Zagreb: časopis *Politička misao*, br. 2.
16. Korsky, Ivan (1937). *Možemo li bez privatnog vlasništva?* Zagreb: Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 18, No. 2.
17. Kulenović, Enes (2000). *Put ka demokraciji: Pluralizam i depolitizacija*. Zagreb: časopis Diskrepancija br. 1, str. 4-7.
18. Lončar, Jelena (2011). *Razumjevanje globalnog civilnog društva*. Beograd: Godišnjak FPN br. 5.
19. Lošonc, Alpar (2007). *Postoji li mogućnost instaliranja socijalnog kapitalizma u post-socijalističkoj tranziciji?* Beograd: časopis Sociologija, Vol. XLIX.
20. Maldini, Pero (2002). *Građansko društvo i demokracija u tranzicijskim društvima*. Zagreb: Politička misao br. 4, str. 129-145.
21. Maldini, Pero (2014). *Politički i administrativni aspekti regije: regionalizam, regionalizacija i regionalna politika*. Dubrovnik: Zbornik Sveučilišta u Dubrovniku
22. Merkel, Wolfgang (2004). *Ukotvljene i manjkave demokracije*. Zagreb: Politička misao br. 3, str. 80-104.
23. Močnik, Rastko (2003). *Institucionalna hipokrizija*. Zagreb: časopis Zarez, br. 11 - 12.
24. OSF (1994). *Leksikon temeljnih pojmove politike: abeceda demokracije*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine.
25. Ottmann, Henning (2003). *Političke granice u svijetu sa sve manje granica*. Zagreb: Politička misao br. 2, str. 32-40.
26. Pipes, Richard (2004). *Komunizam*. Srbija: Biblioteka Alexandria
27. Reese-Schafer, Walter (2004). *Civilno društvo i demokracija*. Zagreb: časopis *Politička misao*, br. 3.
28. Rodin, Davor (1990). *Četiri moćna protivnika pluralističke liberalne demokratije*. Zagreb: časopis *Politička misao*, br. 3.
29. Rodinson, Maxime (1978). *Islam i socijalizam*. Sarajevo: Dijalog – Časopis za filozofiju i društvenu teoriju br. 7-8, str. 95-110.
30. Savić, Mile (2005). *Struktura političkih utopija*. Novi Sad: časopis *Zlatna greda*, br. 34-35.
31. Šiber, Ivan (1992). *Politička kultura i tranzicija*. Zagreb: Politička misao br. 3, str. 93-110.

32. Unicef (2003). *Official Summary: The State of the World's Children 2004*. New York: United Nations Children's Fund.
33. Županov, Josip (1977). *Socijalizam i tradicionalizam*. Zagreb: Politička misao: časopis za politologiju br.1.

